

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TÜRK TOPLUMUNUN DİNDARLIK ALGISI
(BATI AKDENİZ ÖRNEĞİ)

Halil İbrahim AKKUŞ
1340206006

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ramazan UÇAR

ISPARTA-2018

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Halil İbrahim AKKUŞ	
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri	
Tez Başlığı	Türk Toplumunun Dindarlık Algısı (Batı Akdeniz Örneği)	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)		
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Doktora Tez Savunma Sınavında Jürimiz 16.09/2018 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Doktora tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof. Dr. Ramazan UÇAR - SDÜ İlahiyat Fak.	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ - SDÜ İlahiyat Fak.	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Ümit AKCA - SDÜ Fen Edebiyat Fak.	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Mehmet AKGÜL - NEÜ İlahiyat Fak.	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Hayri ERTEN - NEÜ İlahiyat Fak.	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 39-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Türk Toplumunun Dindarlık Algısı (Batı Akdeniz Örneği)” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Halil İbrahim AKKUŞ
20.09.2018

(AKKUŞ, Halil İbrahim, *Türk Toplumunun Dindarlık Algısı (Batı Akdeniz Örneği)*, Doktora Tezi, Isparta, 2018)

ÖZET

Yeryüzünde olumlu ya da olumsuz, doğrudan ya da dolaylı olarak din ile teması olmayan hiçbir insan yoktur. Din olgusuna olumsuz yaklaşan ve tanrıtanımaz olduğunu iddia eden kişiler insanlık tarihi boyunca görülse de dinsiz bir topluma rastlanmamıştır. İnsanlar din olgusuna karşı olumsuz bir tutum sergilerken bile din ile etkileşim halindedir. Dolayısıyla din, tarih boyunca insanların hayatını bir şekilde etki altına almıştır. Din ve toplum arasındaki ilişki tek yönlü olmayıp, aksine karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Din ve dindarlık anlayışı ile dini hayat da toplumsal olaylardan, belli coğrafî, sosyal, ekonomik ve politik faktörlerden, çağdaş düşünce akımlarından etkilenmiştir.

Bireylerin ve toplumların iç ve dış dinamiklerden farklı şekillerde etkilenmesi ve bu doğrultuda zihinlerde farklılaşan din algısı, “yaşanan din” olarak tanımlanan dindarlığın farklılaşmasını da beraberinde getirmektedir. Farklı toplumlarda farklı dindarlık tipleri ortaya çıktığı gibi aynı toplum içinde de farklılaşmalar görülebilmektedir. Bireylerin olgusal kimlikleri doğrultusunda dindarlık anlayışları ve yöneldikleri dindarlık tipleri farklılaşmakta, dindarlık kriterleri içerisinde yer alan çeşitli alt boyutlara yönelik tutumları değişiklik göstermekte ve dindarlıkla ilgili bazı hususlar diğerlerine göre ön planda tutulmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızın amacı, Türk toplumunun dindarlık algısını, diğer bir ifadeyle toplumumuzun hangi inanç ve uygulamaları dindarlık göstergesi olarak algıladığını, Batı Akdeniz örneğinde alan araştırması neticesinde ve ampirik veriler ışığında ortaya koymaktır.

Bu araştırmanın modeli iki farklı metoda dayanmaktadır. Teorik kısımda “dokümantasyon” metodu kullanılarak birincil ve ikincil kaynakların toplanmasıyla işe başlanmıştır. Konu ile ilgili kitaplar, dergiler, makaleler, web sayfaları, yayımlanmış veya yayımlanmamış doktora ve yüksek lisans tezleri tespit edilip incelenmiştir. Araştırmamızın esasını teşkil eden uygulamalı kısımda ise tarama (tasvir) metodu ile anket vasıtasıyla elde edilen veriler SPSS ile istatistiksel işleme tabi tutulmuş, araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi sağlanmıştır.

Araştırma sonucu olarak Türk toplumunu geleneksel/ilmihalci, modernist/hümanist ve popüler/hurafeci dindarlık tiplerinden yalnızca birinin içerisine koymak mümkün görünmemektedir. Türk toplumunun “eklektik/karma dindarlık” olarak adlandırılabilir bir dindarlık algısına sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Din, Dindarlık Algısı, Türk Toplumunu, Sosyal Farklılaşma, Tipoloji, Eklektik/Karma Dindarlık.

(AKKUŞ, Halil İbrahim, *The Perception of Religiosity of Turkish Society (West Mediterranean Model)*, Ph.D Thesis, Isparta, 2018)

ABSTRACT

On the Earth, there is nobody who is not in a relationship with religion, positively or negatively, directly or indirectly. Throughout the history of humanity, although it can be seen that there are people against religion and atheist, the society without religion has not been come across. People interact with religion even when they have a negative attitude towards the phenomenon of religion. Consequently, religion has effected human life somehow during the history. The relationship between religion and society is not in a one way direction, on the contrary there are mutual interaction. With the perception of religion and religiosity, religious life has affected by social events, specific geographical, social, economic and political factors, contemporary thought trends.

The differentiation of individuals and societies in different forms from internal and external dynamics and in this way the differentiated sense of religion in mind brings about the differentiation of the religiosity defined as "living religion". As in various community, the different types of religiosity arise, there can be seen differentiations in same community also. In direction of individuals' factual identities, the understandings of religiosity are differentiated, attitudes towards subscale in the criteria of religiosity shows changes and some issues about religiosity are prioritized besides others. The purpose of our work in this direction is to reveal the perception of religiousness of the Turkish society, in other words, which beliefs and practices perceive our society as a sign of religiousness as a result of field research in the Western Mediterranean region and empirical data.

The model of this research is based on two different methods. In the theoretical part, the "documentation" method was used to collect primary and secondary sources. Related books, magazines, articles, web pages, published or unpublished doctorate and master thesis have been determined and examined. In the practical part of our research, the data obtained by the questionnaire (survey) method were statistically processed with SPSS, and the researchers' hypotheses were tested.

As a result of the research, it is not possible to put Turkish society into only one of the traditional/scholastic, modernist/humanistic and popular/superstitious religious types. It can be said that the Turkish society has a perception of religiosity which can be called "eclectic/mixed religiosity".

Key words: Religion, Perception of Religiosity, Turkish Society, Social Differentiation, Typology, Eclectic/Mixed Religiosity.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ SAYFASI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
TABLolar	ix
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE DİN, DİN-TOPLUM İLİŞKİLERİ, DİNDARLIK, DİNDARLIĞIN ÖLÇÜLMESİ VE DİNDARLIK TİPOLOJİLERİ

1.1. DİN.....	16
1.2. DİN-TOPLUM İLİŞKİLERİ	22
1.3. DİNDARLIK, DİNDARLIĞIN ÖLÇÜLMESİ VE DİNDARLIK TİPOLOJİLERİ	27
1.3.1. Dindarlık	27
1.3.2. Dindarlık Ölçme ve Dindarlık Ölçekleri.....	30
1.3.3. Dindarlık Tipolojileri	35

İKİNCİ BÖLÜM ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLAR

2.1. ÖRNEKLEM GRUBUNUN OLGUSAL KİMLİĞİ	50
2.2. DİNDARLIK ALGILARI BAĞLAMINDA TUTUMLARA ETKİ EDEN FAKTÖRLER.....	55
2.2.1. Cinsiyet Bağlamında Dindarlık Algıları	56
2.2.2. Yaş Bağlamında Dindarlık Algıları	60
2.2.3. Eğitim Düzeyi Bağlamında Dindarlık Algıları	65
2.2.4. Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimi Bağlamında Dindarlık Algıları	69
2.2.5. Gelir Düzeyi Bağlamında Dindarlık Algıları.....	74
2.2.6. Dini Öğrenim Durumu Bağlamında Dindarlık Algıları.....	79
2.2.7. Dindarlık Düzeyi Bağlamında Dindarlık Algıları.....	83
2.2.8. Dini Gruba Aidiyet Hissi Bağlamında Dindarlık Algıları	88
2.2.9. Yaşanılan Şehir Bağlamında Dindarlık Algıları	91
2.3. DİNDARLIK ALGISININ ÇEŞİTLİ BOYUTLARINA YÖNELİK TUTUMLAR.....	94

2.3.1. Geleneksel/İlmihalci Dindarlık Anlayışına Yönelik Tutumlar	95
2.3.1.1. Dünya-Ahret Dengesi	95
2.3.1.2. Dinin Kurallarına Bütünüyle Uyma	96
2.3.1.3. Davranışlarda Allah'ın Rızasına Uygunluğun Amaçlanması	97
2.3.1.4. Sosyal Hayatla İlgili Kuralları Yerine Getirme.....	98
2.3.1.5. Farz İbadetlerle Birlikte Nafile İbadetleri de Yapmak.....	99
2.3.1.6. İslam'ı Başkalarına Anlatmak ve Öğretmek	101
2.3.1.7. Dinin Yasakladığı Şeylerin Tamamından Sakınmak	102
2.3.1.8. İbadetleri Tam Olarak Yerine Getirmeden Sadece Bir Takım Ahlaki Değerlere Sahip Olmanın Ahiret Hayatı İçin Yeterli Olup Olmaması	103
2.3.1.9. Dindarlığın Temel Göstergeleri	104
2.3.1.10. İslam'ı Gerçek Anlamda Yaşayabilmek İçin İslam Tarihinin İlk Dönemlerindeki Âlimlerinin Model Olarak Alınması	105
2.3.1.11. Kur'an'ın Yanı Sıra Hz. Peygamber'e Uyulmasının Gerekliliği.....	106
2.3.1.12. Hz. Muhammed'in Örnekliği	107
2.3.1.13. Kur'an ve Hz. Peygamberle Birlikte Din Büyüklerini de Rehber Edinmek	108
2.3.1.14. Dindarlık-Güven İlişkisi.....	110
2.3.1.15. Dindarlık-Mezhebe Bağlanma İlişkisi	111
2.3.1.16. Mezheplerin Kişiyi Değişik Yollardan Allah'a Götüren Yol Olarak Kabulü.....	113
2.3.1.17. Mezheplerin Dine Zenginlik Katması.....	114
2.3.1.18. Görev, Sorumluluk ve İşlerde Helal-Haram Ölçülerine Uyma...	115
2.3.1.19. Dindarlık ve Dini-Sosyal Faaliyetlerde Bulunma	116
2.3.2. Modernist/Hümanist Dindarlık Anlayışına Yönelik Tutumlar	117
2.3.2.1. Doğru ve Dürüst Olmanın Namaz ve Oruç Gibi Bir İbadet Olması.....	117
2.3.2.2. Dindarlık ve Vicdan (İç) Temizliği.....	118
2.3.2.3. Dindarlık ve Ahlak	119
2.3.2.4. İbadetlerin Davranışa Etkisi	120
2.3.2.5. Allah'a İman.....	121
2.3.2.6. Çalışmak ve İnsanlara Yardım Etmek.....	123
2.3.2.7. İnsanlığın Faydasına İşler Yapmak ve Dindarlık.....	123
2.3.2.8. Allah'ın Rızasını Kazanmak ve İnsan Sevgisi	125
2.3.2.9. Kur'an'ın Temel Referans Kitap Oluşu	126
2.3.2.10. Milli ve Kültürel Değerler.....	127
2.3.2.11. İnsanlara Değer Vermek.....	128
2.3.2.12. Dini Yaşamak İçin Mezheplerin Gerekliliği	129
2.3.2.13. Tesettüre Uygun Örtünme ve Dindarlık İlişkisi.....	130

2.3.2.14. Herkesi Kendi İnançları Doğrultusunda Olduğu Gibi Kabul Etmek.....	131
2.3.2.15. Dini Çağın Gereklerine Göre Yaşamak	132
2.3.2.16. Dini Cemaatlerin İslam'ı Anlama ve Anlatma Biçimleri	134
2.3.2.17. Dindarlık ve Tarikat	135
2.3.2.18. Birikimleri Faizle Değerlendirme	135
2.3.3. Popüler/Hurafeci Dindarlık Anlayışına Yönelik Tutumlar.....	136
2.3.3.1. İyi Bir Müslüman Olabilmek İçin Namaz, Oruç gibi İbadetleri Düzenli Yapmanın Yeterliliği.....	137
2.3.3.2. İnanç-İbadet.....	138
2.3.3.3. Dindarlık- Örf ve Adetlere Uyuma	139
2.3.3.4. Dinde Esas Olanın Bu Dünya İçin Değil, Ahiret İçin Çalışmak Olması	139
2.3.3.5. Din-Milliyet.....	141
2.3.3.6. Dini Hayat-Mezhebe Uyuma	141
2.3.3.7. Din ile Örf, Adet ve Törelere Uymada Öncelik	142
2.3.3.8. Dindarlık-Özel Gün ve Gecelerde Mevlit, Hatim gibi Faaliyetleri Yerine Getirme	143
2.3.3.9. Din Büyüğüne Bağlanmak	144
2.3.3.10. Muska Yaptırmak, Türbe Ziyareti ve Benzeri Faaliyetlerden Medet Ummak	145
2.3.3.11. Toplum Hayatından Uzak Kalmak.....	146
2.4. DİNDARLIK ALGISINA YÖNELİK TUTUMLARIN DERECELENDİRİLMESİ	147
SONUÇ.....	154
KAYNAKÇA	163
EKLER.....	170
Ek-1: Anket Formu	170
ÖZGEÇMİŞ.....	175

KISALTMALAR

AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
EÜ	: Erciyes Üniversitesi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar Arası
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UÜ	: Uludağ Üniversitesi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık

TABLÖLAR

Tablo 1: Bağımlı Değişkenler Arası Basit Doğrusal Korelasyon Tablosu	14
Tablo 2: Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı.....	51
Tablo 3: Örneklem Grubunun Yaş Kategorilerine Göre Dağılımı.....	51
Tablo 4: Örneklem Grubunun Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	52
Tablo 5: Örneklem Grubunun Hayatının Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimine Göre Dağılımı	52
Tablo 6: Örneklem Grubunun Gelir Durumuna Göre Dağılımı.....	53
Tablo 7: Örneklem Grubunun Dini Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı	53
Tablo 8: Örneklem Grubunun Kendi Dindarlık Hissine Göre Dağılımı.....	54
Tablo 9: Örneklem Grubunun Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hissine Göre Dağılımı	54
Tablo 10: Örneklem Grubunun Yaşadığı Şehre Göre Dağılımı.....	54
Tablo 11: Cinsiyetin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları	56
Tablo 12: Dindarlık Algılarının Cinsiyete Göre Fark Analiz Sonuçları	57
Tablo 13: Dindarlık Algılarının Yaş Gruplarına Göre Betimsel İstatistikleri.....	61
Tablo 14: Yaş Faktörünün Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları	61
Tablo 15: Dindarlık Algılarının Yaş Gruplarına Göre Fark Analizi Sonuçları	62
Tablo 16: Dindarlık Algılarının Eğitim Düzeyine Göre Betimsel İstatistikleri.....	66
Tablo 17: Eğitim Düzeyinin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları	66
Tablo 18: Dindarlık Algılarının Eğitim Düzeyine Göre Fark Analizi Sonuçları.....	67
Tablo 19: Dindarlık Algılarının Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikleri.....	70
Tablo 20: Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Biriminin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları.....	71
Tablo 21: Dindarlık Algılarının Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimine Göre Fark Analizi Sonuçları.....	71
Tablo 22: Dindarlık Algılarının Gelir Düzeyine Göre Betimsel İstatistikleri.....	75
Tablo 23: Gelir Düzeyinin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları.....	75
Tablo 24: Dindarlık Algılarının Bireylerin Ekonomik Düzeylerine Göre Fark Analizi Sonuçları	76
Tablo 25: Dindarlık Algılarının Dini Öğrenim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri	79
Tablo 26: Dini Öğrenim Durumunun Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları.....	80
Tablo 27: Dindarlık Algılarının Bireylerin Dini Öğrenim Durumlarına Göre Fark Analizi Sonuçları	80

Tablo 28: Dindarlık Algılarının Dindarlık Düzeyine Göre Betimsel İstatistikleri	84
Tablo 29: Dindarlık Düzeyinin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları.....	84
Tablo 30: Dindarlık Algılarının Bireylerin Kendilerini Tanımladıkları Dindarlık Düzeylerine Göre Fark Analizi Sonuçları	85
Tablo 31: Dindarlık Algılarının Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hissine Göre Betimsel İstatistikleri.....	88
Tablo 32: Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hissinin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları	89
Tablo 33: Dindarlık Algılarının Bireylerin Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hislerine Göre Fark Analizi Sonuçları	89
Tablo 34: Dindarlık Algılarının Yaşanılan Şehre Göre Betimsel İstatistikleri.....	92
Tablo 35: Yaşanılan Şehrin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları.....	92
Tablo 36: Dindarlık Algılarının Yaşanılan Şehre Göre Fark Analizi Sonuçları.....	93
Tablo 37: Dünya-Ahret Dengesi ile İlgili Tutumlarla İlgili Dağılım.....	96
Tablo 38: Dinin Kurallarını Bütünüyle Yerine Getirme ile İlgili Tutumlarla İlgili Dağılım	97
Tablo 39: Bütün Davranışlarda Allah'ın Rızasına Uygunluğun Amaçlanmasına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	98
Tablo 40: Dinin Sosyal Hayatla İlgili Kurallarını Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	99
Tablo 41: Gerçek Anlamda Dindar Olabilmek İçin Farz İbadetlerin Yanında Nafile İbadetleri de Yapmaya Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	100
Tablo 42: Müslüman'ın En Önemli Görevleri Arasında İslam'ı Başkalarına Anlatma ve Öğretmenin Yer Aldığına Dair Tutumlarla İlgili Dağılım.....	101
Tablo 43: Bir Kişinin Tam Anlamıyla Dindar Olabilmesi İçin Dinin Yasakladığı Şeylerin Tamamını Yapmaktan Sakınması Gerekliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	102
Tablo 44: İbadetleri Tam Manasıyla Yerine Getirmeden Sadece Bir Takım Ahlaki Değerlere Sahip Olmanın Ahiret Hayatı İçin Yeterliliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	104
Tablo 45: Dindarlığın Temel Göstergelerine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	105
Tablo 46: İslam'ı Gerçek Anlamda Yaşayabilmek İçin İslam Tarihinin İlk Dönemlerindeki Âlimleri Model Olarak Almak Gerekliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	106
Tablo 47: Dine Uygun Bir Hayat Sürmek İçin Kur'an'ın Yanı Sıra Peygamberimize de Uymanın Şart Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	107
Tablo 48: Hz. Peygamber'in Uygulamaları ve Yaşantısının Bir Müslüman İçin En Güzel Örnek Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	108

Tablo 49: Kur'an Ve Hz. Peygamberin Yanında Din Büyüklerini de Rehber Edinmenin İyi Bir Müslüman İçin Gerekli Bir Özellik Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	109
Tablo 50: Dindar Kişinin Başkalarına Güven Veren Kimse Olması Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	111
Tablo 51: Bir Mezhebe Bağlanmadan, Gerçek Anlamda Dindar Olunamayacağına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	112
Tablo 52: Her Mezhebin Kişiyi Değişik Yollardan Allah'a Götüren Bir Yol Olduğuna Dair Tutumlarla İlgili Dağılım.....	114
Tablo 53: Mezhepler Dinimizin Birer Zenginliği Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	115
Tablo 54: Görev, Sorumluluk ve İşlerde Helal ve Haram Ölçülerine Uyulmasına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	116
Tablo 55: Dindar Kişinin Dinî-Sosyal Faaliyetlerde Bulunmaya ve Bu Faaliyetlere Katkı Sağlamaya Gayret Etmesi Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	116
Tablo 56: Doğru ve Dürüst Olmanın Namaz ve Oruç Gibi Birer İbadet Olmasına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	118
Tablo 57: Dindarlığın Göstergelerinin Sadece İbadetler Olmadığı, Önemli Olanın Vicdan (İç) Temizliği Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	119
Tablo 58: Dindar Olmanın Temel Şartının İbadetleri Yerine Getirmekten Ziyade Ahlâkî Bir Hayat Sürmek Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	120
Tablo 59: Kişinin Davranışlarını Olumlu Yönde Değiştirmiyorsa Yapılan İbadetlerin Hiçbir Değerinin Olmayacağına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	121
Tablo 60: Dinin Emir Ve Yasaklarını Yerine Getirmekten Ziyade Allah'a Tam Anlamıyla İman Etmenin İyi Bir Müslüman İçin Yeterli Özellik Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	122
Tablo 61: Çalışmak Ve İnsanlara Yardım Etmenin De Birer İbadet Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	123
Tablo 62: Dünya Hayatında İnsanlığın Faydasına Olan İşleri Yapmayan Kişinin İbadetleri Yerine Getirse Bile Dindar Olarak Kabul Edilemeyeceğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	124
Tablo 63: Allah'ın Rızasını Kazanmanın Yolunun İnsanları Sevmekten Geçtiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	125
Tablo 64: Kur'an'ın Bir Müslüman İçin Temel Referans Kitabı Olduğu ve Bunun Dışında Başka Bir Kaynağa Başvurmaya Gerek Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	126
Tablo 65: Dinî İnançların Yanı Sıra Millî ve Kültürel Değerlere de Önem Vermek Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	127

Tablo 66: İnsanlara İnançlarından Dolayı Değil, İnsan Oldukları İçin Değer Vermek ve Yakınlık Göstermek Gerekliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	128
Tablo 67: Dini Yaşamak İçin Mezheplere Gerek Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	129
Tablo 68: Tesettüre Uygun Bir Şekilde Örtünmeden de Dindar Olunabileceğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	131
Tablo 69: Herkesi, Kendi İnançları Doğrultusunda Olduğu Gibi Kabul Etmek ve İnsanlara, Din Anlayışlarını Değiştirmeye Zorlamadan Saygı Göstermek Gerekliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	132
Tablo 70: Dini, Yeni Gelişmelere Açık Bir Şekilde, Çağın Gereklerine Göre Yaşamak Gerekliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	133
Tablo 71: Dinî Cemaatlerin İslâm'ı Anlama Ve Anlatma Biçimlerinin Dinin Özüne Uygun Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	134
Tablo 72: Dindar Olmak İçin Herhangi bir Tarikata Girmeye Gerek Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	135
Tablo 73: Günümüzün Şartları Gereği Birikimlerin Faizle Değerlendirilebileceğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	136
Tablo 74: İyi Bir Müslüman Olabilmek İçin Namaz, Oruç, Zekat Ve Benzeri İbadetleri Düzenli Olarak Yapmanın Yeterliliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	137
Tablo 75: İbadetleri Tam Anlamıyla Yerine Getirmedikçe, Allah'a İnanmanın Bir Öneminin Olmayacağına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	138
Tablo 76: Dindar Olan Kişinin, Toplum Tarafından Kabul Gören Örf Ve Âdetlere Uyması Gerekliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	139
Tablo 77: Dinde Esas Olanın Bu Dünya İçin Değil, Ahiret İçin Çalışmak Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	140
Tablo 78: Bir İnsanın Dini Kadar Milliyetinin de Önemli Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	141
Tablo 79: Kişinin Sadece Mensup Olduğu Mezhep Doğrultusunda Dinî Hayatını Yönlendirmesi Gerekliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	142
Tablo 80: Dinin Emir ve Yasaklarını Yerine Getirmekten Çok Örf, Âdet ve Törelere Uymanın Daha Önemli Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	143
Tablo 81: Dindarlığın Önemli Kriterlerinden Birisinin de Özel Gün ve Gecelerde Mevlit, Hatim ve Benzeri Faaliyetleri Yerine Getirmek Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	144
Tablo 82: Tam Anlamıyla Dindar Olabilmek İçin Bir Din Büyüğüne Bağlanmak Gerekliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	145
Tablo 83: Muska Yaptırmanın, Türbe Ziyaretinde Bulunmanın ve Benzeri Faaliyetlerden Medet Ummanın, Dinî Açından Bir Sakıncası Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım.....	146

Tablo 84: Toplum Hayatından Olabildiğince Uzak Kalınarak Dinin Daha İyi Yaşanabileceğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım	147
Tablo 85: Beşli Derecelemeli Ölçeğin Puan Sınırları	148
Tablo 86: Dindarlık Kriterleri Ölçeğindeki Tutumlara Katılım Düzeylerinin Derecelendirilmesi.....	148

ÖNSÖZ

Türkiye ve Türk toplumu sanayileşme, şehirleşme, teknolojik ilerlemeler ve diğer faktörlerin etkisiyle geleneksellikten modernliğe/postmodernliğe doğru bir geçiş süreci yaşamaktadır. Türk toplumunun karşı karşıya olduğu bu değişim ve dönüşüm dinamiği içinde din olgusunun yeri ve rolünü ortaya koymak özellikle din sosyolojisi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ülkemizde son dönemlerde konuyla ilgili, özellikle üniversite öğrencileri örneklem alınarak, dini hayat üzerine pek çok çalışma yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmamız ise, konu ve muhteva olarak bir dini hayat çalışması olmayıp Türk toplumunun dindarlık yönelimini, hangi inanç ve davranışları dindarlık içerisinde gördüklerini, yani dindarlığa ne gibi bir anlam yüklediklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma Batı Akdeniz Bölgesinde farklı sosyo-ekonomik ortamlarda, farklı yaş ve kimlik grupları üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konu ve problemi, amaç ve önemi, hipotezleri, kapsam ve sınırları ile yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde araştırmanın teorik çerçevesi oluşturulmaya çalışılmış, din, din-toplum ilişkileri, dindarlık, dindarlığın ölçülmesi ve dindarlık tipolojileri konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde alan araştırmasından elde edilen veriler doğrultusunda, örneklem grubunun olgusal kimliğine, dindarlık yönelimlerine dair tutumlara etki eden faktörlere, dindarlık algısının çeşitli boyutlarına yönelik tutumlara, bunların derecelendirilmesine ve analizine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise alan araştırmasından elde edilen verilere dayalı olarak ulaşılan sonuçlar sıralanmıştır.

Araştırma konusunun tespitinden tamamlanmasına kadar her safhada yardım ve desteklerini esirgemeyen danışman Hocam Prof. Dr. Ramazan UÇAR'a, görüş ve önerileri ile çalışmamıza katkı sağlayan Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ Hocama ve Prof. Dr. Ümit AKCA Hocama teşekkür ederim. Ayrıca, yetişmemde hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan anne ve babama, hayatımın her anında olduğu gibi bu zahmetli çalışma sürecinde de sabır, anlayış ve desteklerini esirgemeyen eşim Gülfidan ve oğlum Ramazan Berkay'a sevgi ve şükranlarımı sunuyorum.

Halil İbrahim AKKUŞ

Isparta-2018

GİRİŞ

1. KONU VE PROBLEM

Yeryüzünde olumlu ya da olumsuz, doğrudan ya da dolaylı olarak din ile teması olmayan hiçbir insan yoktur. Din karşıtı ve tanrıtanımaz olduğunu iddia eden kişiler insanlık tarihi boyunca görülse de dinsiz bir topluma rastlanmamıştır. İnsanlar din karşıtı olurken bile, din ile etkileşim halindedir. Bilakis tanrıtanımazlık tersine döndürülmüş bir inanç gibidir¹. Dolayısıyla din, tarih boyunca insanların etkileşim içerisinde bulundukları evrensel bir fenomendir.

Din ve toplum arasındaki ilişkileri inceleyen sosyologlar genellikle üç yaklaşımı benimsemişlerdir. Birincisi, toplumsal yapının din tarafından şekillendirildiğini kabul eden yaklaşımdır. Buna göre, din ile toplum arasındaki etkileşim yakından ve sistematik bir şekilde incelendiğinde, bunun birinci derecede, dinin toplum üzerindeki etkisi biçiminde var olduğu, toplumsal örgütlenme, biçim ve davranışların, daha da önemlisi insan topluluklarının zihniyetleri üzerinde dinin önemli etkilerinin olduğu görülebilir. Din, kültürün ilkel basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy ve ulus gibi doğal birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuş, bu birlikleri gerek zihniyet gerekse örgütlenme bakımından etkisi altına almıştır. Aynı şekilde devleti de çok çeşitli biçimlerde fiiliyet, şekil ve muhteva bakımından etkiler ve yönlendirir². İkincisi ise bunun aksine, dinin toplumsal yapı ve şartların bir ürünü olduğu şeklindeki yaklaşımdır. Bu yaklaşımda sosyal yapının dini ürettiği ve dinin, sosyal yapının özelliklerine göre şekillenen inanç ve değerler sistemi olduğu savunulmuştur. Çatışmacı sosyologların en ünlülerinden olan Marx'a göre insan dini üretir, din insanı üretemez. Marx, dini "Yaratığı bunaltan içli bir ezgi, tinin dışlandığı toplumsal koşulların tını, kalbi olmayan bir dünyanın ruhudur. Din halkların afyonudur" şeklinde tanımlamıştır³. Marx'a göre, ideoloji ile din arasında kuvvetli bir bağ mevcuttur. Fakat dinin bir özelliği, kullanılan bir tahakküm aracı olmaktan çok, insanın sarıldığı bir kurtarma aracı olmasıdır. Din eleştirisi genel bir dünya anlayışına yol açmaktadır. İnsan, dindeki aldatmacayı anladığı

1 İbrahim GÜRSES, *Dindarlık ve Kişilik*, Emin Yay., İstanbul, 2010, s. 23.

2 Joachim WACH, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1987, s. 17-21.

3 Karl MARX-Friedrich ENGELS, *Din Üzerine*, Çev. Kaya Güvenç, Sol Yayınları, Ankara, 2013, s.34-35.

andan itibaren kendini esir ettiği şartların ortadan kaldırılması zorunluluğunu anlar⁴. Toplumsal yapıyı bütünleşmiş ve dengeli bir süreç olarak yorumlayan ve toplumun norm, değer ve dinî inançlarını bu dengeyi sağlayan unsurlar olarak gören yapısal fonksiyonel kuramın öncülerinden Durkheim de toplumu dini hayatın kaynağı olarak ele almaktadır⁵. Ona göre din toplumun karakterlerini temsil eden birer sembolden, Tanrı fikri de topluluğun kişileşmesinden başka bir şey değildir⁶. Üçüncüsü, Weber ve onu takip eden, Wach ve Mensching gibi din sosyologları tarafından savunulan, dinin topluma, toplumun da din üzerine etkilerinin olduğunu benimseyen yaklaşımdır⁷. Çalışmamızda, teorik düzeyde toplumsal, ekonomik, coğrafi, sosyal, siyasal, kültürel ve dini yapıların karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri, din ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu kuramı temelinden hareket edilmiştir.

En genel anlamda birey ile Kutsal Varlık arasındaki bağ inanç; bu bağlantı çerçevesinde oluşan ilişkiler bütününü din ve bunların bireyin hayatına yansması dindarlık olarak kabul edilmiştir. Dinin bireyin hayatına yansması sadece kişi ile kutsal varlık arasındaki sübjektif bir ilişkiden ibaret olmayıp bireyin duygu, düşünce ve davranışına da etki etmektedir. Bu etki aynı zamanda sosyal ilişkilerde ve yaşam biçiminde de etkili olmaktadır⁸. Din, birey ve topluma bir zihniyet, bir bakış açısı kazandırmış, giyim kuşamdan cinsel göreneklere, ekonomik konulardan bilim ve sanata, doğumdan ölüme kadar hayatın her alanında kapsayıcı ve emredici normatif düzenlemeler getirmiştir⁹. Dolayısıyla din, sosyal yapının oluşum ve gelişiminde, toplumsal örgütlenmelerin meydana gelmesinde önemli fonksiyonlar icra etmiştir¹⁰. Böylece pek çok toplumsal olayın meydana gelişinde etkili olan din ve dindarlık, insanlığı tarih boyunca meşgul eden en önemli konulardan birisi olmuştur.

Dinin toplum üzerindeki etkisinde “meşrulaştırıcılık” özelliği önemli bir rol oynamaktadır. Din, toplumda olan şeyleri, toplumsal ilişkileri anlamlandırır ve izah eder. Kurumsal düzenlemeler ve sebepleri hakkındaki sorulara cevaplar verir. İnsanın

4 Şerif MARDİN, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 44-45.

5 Emile DURKHEIM, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, Çev: Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 490-491.

6 Nurettin Şazi KÖSEMİHAL, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 191-192.

7 WACH, 1987, s. 7; Ünver GÜNAY, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 298-299.

8 Ahmet ONAY, *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*, Dem Yay., İstanbul, 2004, s. 17.

9 Necdet SUBAŞI, “Türk(İye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler”, *İslâmiyât*, C. V, S. 4 (Ekim-Aralık 2002), ss.17-40.

10 WACH, 1987, s. 17-23.

aciz kaldığı, çıkmaza girdiği durumlarda bile akıl ve pozitif bilimle çözülemeyen problemlere çözümler sunar, açıklık getirir. Bireyin doğduğu andan ölümüne kadar hayatının her safhasında, özellikle geçiş dönemlerinde dinin yoğun bir etkisi vardır. Özellikle doğum ve ölüm bunların başında zikredilebilir. Kişi yaşamı boyunca karşılaştığı hemen her durumda, isim konmasından topluma kabulüne, evliliğinden iş hayatına, sosyal, siyasal, iktisadi bilgi ve uygulamalarda dine bakma gereği hisseder. Din, davranış ve düşünceleri, inanç ve bilinçleri, bilgi ve tezleri, siyasal ve toplumsal kurumları, mevcut düzeni, onlara kutsallık kazandırmak ve ontolojik statüler bahşetmek, yani onları kutsal ve kozmik referans çevresine yerleştirmek suretiyle meşrulaştırır. Başka bir ifadeyle din, beşeri açıdan tanımlanan gerçeklikleri, nihai ve kutsal bir realiteye bağlayarak sübjektif ve objektif düzlemde meşrulaştırır¹¹.

Tarih boyunca sosyal, siyasal ve iktisadi gelişmelere paralel olarak dinin toplumsal kurumlar üzerindeki etki gücü ve biçimi değişiklik gösterse de din gerçeği, işlev ve devamlılığını bütün zamanlarda korumuştur¹². İnsan ve toplum hayatında önemli bir yere sahip olan din hakkında Pozitivist paradigmanın ortaya koyduğu, dinin sosyal alandan silinip yok olacağı kehaneti tutmamış, dinin birey ve toplum üzerindeki etkisi kaybolmadığı gibi bilakis 1960'lı yıllardan itibaren toplumlarda dinin yeniden yükselişi kendini göstermiştir¹³. Dolayısıyla din sosyolojisi çalışmalarında da din ve dinin toplumsal tezahürleri önemli bir yer işgal etmiş, dinin tarifi, kökenleri, insan zihninde uyandırdığı anlamlar, insanların bu kelime ile karşı tarafa neler anlatmak istediği hep bir sorun olarak görülmüştür. Bu bağlamda dini hayatı araştırma ve dindarlık ölçme çalışmalarının Batı'da 1940'lı yıllardan itibaren farklı bir ivme kazandığı görülür¹⁴. Çok uzun zaman geçmeden 1960'lı yılların başlarından itibaren ülkemizde de bu yönde çalışmalar başlamıştır¹⁵.

Din ve toplum arasındaki ilişki tek yönlü olmayıp, aksine karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Din ve dindarlık anlayışı ile dini hayat da toplumsal olaylardan, belli

11 Ejder OKUMUŞ, "Sosyolojinin Din Sorunsalı", *Din Sosyolojisi*, Editör: Mehmet Bayyigit, Palet Yay., Konya, 2013, s. 95.

12 Mehmet AKGÜL, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1999, s. 11.

13 Recep ŞENTÜRK, *Yeni Din Sosyolojileri*, Gelenek Yay., İstanbul, 2004, s. 45; Bahattin AKŞİT vd., *Türkiye'de Dindarlık*, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 29.

14 ONAY, 2004, s. 43-56

15 Ülkemizde bu konuda ilk çalışma 1962 yılında Mehmet Taplamacıoğlu tarafından yapılmıştır. Bkz. Mehmet TAPLAMACIOĞLU, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet Ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, 1962, ss. 141-151.

coğrafi, sosyal, ekonomik ve politik faktörlerden, çağdaş düşünce akımlarından etkilenmiştir. Bu etkileşim neticesinde mevcut toplumsal ve kültürel farklılaşma ve tabakalaşma biçimleri farklı dindarlık tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur¹⁶.

Bireylerin ve toplumların iç ve dış dinamiklerden farklı şekillerde etkilenmesi ve bu doğrultuda zihinlerde farklılaşan din algısı, “yaşanan din” olarak tanımlanan dindarlığın farklılaşmasını da beraberinde getirmektedir. Farklı toplumlarda farklı dindarlık tipleri ortaya çıktığı gibi aynı toplum içinde de farklılaşmalar görülebilmektedir. Bireylerin olgusal kimlikleri doğrultusunda dindarlık anlayışları ve yöneldikleri dindarlık tipleri farklılaşmakta, dindarlık kriterleri içerisinde yer alan çeşitli alt boyutlara yönelik tutumları değişiklik göstermekte ve dindarlıkla ilgili bazı hususlar diğerlerine göre ön planda tutulmaktadır. Bu noktada “Dindar kime denir?”, “Dindarlık seviyesini belirlemede esas alınan ölçütler nelerdir?” gibi sorular akla gelmektedir. Yine bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında kendini gösteren hususlardan hangilerinin dindarlık göstergesi, hangilerinin de sosyal, kültürel ve entelektüel eğilimlerinin ifadesi olduğunu ayırtmak önemlidir. Örneğin, iştirak edilen cenaze, mevlit ve hatim gibi merasimler kimileri için bir dindarlık göstergesi kabul edilmesine karşın diğer bazı bireyler için bunlar sosyal, kültürel veya entelektüel eğilimlerin göstergesi olabilir¹⁷.

Bu veriler doğrultusunda çalışmamızın temel konu ve problematiği, Türk toplumunun dindarlık algısıdır. Diğer bir ifadeyle, Türk toplumunun yöneldiği dindarlık tiplerini, Türk toplumunda hangi inanç ve uygulamaların dindarlık göstergesi olarak algıladığını ampirik veriler ışığında ortaya koymak çalışmamızın temel problematiğini teşkil etmektedir. Bu temel problem çerçevesinde “Türk toplumunun dindarlık ölçütleri nelerdir?”, “Türk toplumunun dindarlık kriterleri çeşitli kategorilere ayrılabilir mi?”, “Toplumumuzun yöneldiği dindarlık tipleri hangileridir?” “Toplumumuzda dindarlığın çeşitli alt boyutlarına yönelik tutumlar arasında farklılıklar var mıdır?”, “Türk toplumu dindarlıkla ilgili hangi hususları ön plana çıkarmaktadır?”, “Toplumumuzda dindarlık algısının oluşması, şekillenmesi ve farklılaşmasında etkili olan olgusal faktörler nelerdir?” gibi alt problemler oluşmaktadır. Çalışmamızda ana problemden hareketle söz edilen alt problemlere elde edilen bulgular ışığında cevaplar aranacaktır.

16 Mustafa ARSLAN, 2004, s. 348.

17 ONAY, 2004, s. 197

2. AMAÇ VE ÖNEM

Bu çalışmanın amacı, Türk toplumunun dindarlık anlayışı ve yönelimini, diğer bir ifadeyle dindarlığa ne gibi bir anlam yüklediğini, Batı Akdeniz örneğinde uygulanan alan araştırmasından elde edilen veriler ışığında, peşin hükümlerden uzak bir şekilde ortaya koymaktır.

Ülkemizde farklı akademik çevrelerde, özellikle ilahiyat fakültelerinde din sosyolojisi, din psikolojisi ve din eğitimi alanlarında genel olarak dini hayat üzerinde alan çalışmaları yapılmış ve yapılmaktadır. Bu çalışmamız konu ve muhteva olarak bir dini hayat çalışması olmayıp Türk toplumunun dindarlık anlayışını, hangi inanç ve davranışları dindarlık içerisinde gördüğünü, yani dindarlığa ne gibi bir anlam yükleyip yöneldiği dindarlık tiplerini analiz ederek ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yine yapılan araştırmaların çoğunluğunun toplumun genç kesimleri üzerinde olduğu görülmektedir. Gençlik üzerine yapılan/yapılacak çalışmalar oldukça önemli olmakla birlikte, bireylerin içinde bulunduğu yaş dönemi ve sosyal çevrenin algı ve tutumlarına etkisi göz önünde bulundurulduğunda, genel olarak toplum hakkında bilgi ve çıkarımların daha isabetli olması ve toplumun dini yönelim fotoğrafının daha net ortaya konabilmesi için, bu çalışmalara ek olarak farklı sosyo-ekonomik ortamlarda, farklı yaş ve kimlik grupları üzerinde yapılacak çalışmalar oldukça önemlidir. Bu noktada da araştırmamız önem arz etmektedir.

Dünyada ve doğal olarak ülkemizde yaşanan hızlı sosyal değişme ve gelişmeler toplumların din ve dindarlıkla ilgili konulara bakışını önemli ölçüde etkilemiş, bu durum kişilerin dindarlıkla ilgili tutumlarında farklılaşmaları da beraberinde getirmiştir. Genelde toplumların, özelde ise Türk toplumunun içerisinde barındırdığı dini algı ve dini hayat farklılıklarının ortaya net olarak konulabilmesi ve dini hayat haritalarının çıkarılabilmesi, zaman içerisinde meydana gelen değişimlerin gözlemlenebilmesi için yapılan ve yapılacak olan alan araştırmalarının önemi büyüktür. Yine bu noktada geliştirilmiş, sosyal gerçekliğin anlaşılıp açıklanmasını ve genellemelere gidilmesini sağlayan ideal tipler¹⁸ önemlidir. Araştırmamız, Türk toplumunun hâlihazırdaki dindarlık yönelimini tespit etme, olgusal kimlikler doğrultusunda var olan farklılıkları

18 Kemaleddin TAŞ, *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji*, Rağbet Yay., İstanbul, 2011, s. 100-105.

ortaya koyabilme, toplumumuz içerisinde yer alan dindarlık tiplerini veya kategorilerini tespit edebilme açısından önem arz etmektedir.

Genelde İslam coğrafyasında özelde de ülkemizde taban tabana zıt dini anlayış, yorum ve uygulamalar toplum içerisinde bireylerin aşırı uçlara kayması veya dine ilgisiz olması gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Birleştirici ve bütünleştirici yönü daha ağır basmasına karşın din, bu noktada ayrıştırıcı ve çatıştırıcı bir fonksiyon icra edebilmektedir. Yapılacak ciddi alan çalışmaları, toplumumuz içerisinde yer alan hâlihazırdaki din ve dindarlık algı farklılıklarının ortaya konması, bu noktada etkili olan dinamiklerin tespit edilebilmesi ve muhtemel çatışmaların önlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Toplumumuzda din algısı ve dindarlık yönelimleri ile dini hayat haritalarını göz önüne alarak yapılacak çalışma ve uygulamaların daha hızlı başarıya ulaşması muhtemeldir. Bundan dolayı gerek siyasetçi ve yöneticilerin, gerekse din hizmeti yürüten din görevlilerinin toplumumuz içerisinde var olan farklı dindarlık yönelimlerini ve bunda etkili olan dinamikleri bilmeleri ve bu doğrultuda programlarını, söylem ve eylemlerini belirlemeleri önemlidir. Bu noktada da araştırmamızın önemli yararlar sağlayabileceğini düşünmekteyiz.

3. HİPOTEZLER

Araştırmamızın temel hipotezini şu şekilde ifade edebiliriz:

Türk toplumunda bireylerin olgusal kimlikleri doğrultusunda dindarlık algıları ve yöneldikleri dindarlık tipleri farklılaşmakta, dindarlık içerisinde çeşitli alt boyutlara yönelik tutumları farklılık göstermekte ve toplumda dindarlıkla ilgili hususlardan bazıları diğer hususlara nazaran daha ön planda tutulmaktadır.

Bu temel hipotez çerçevesinde alt hipotezleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Türk toplumunun dindarlık algısı cinsiyete göre farklılık arz etmektedir. Toplum içinde kadınlarla erkeklerin dindarlık kriterlerine yönelik tutumları birbirinden farklıdır.
- 2- Türk toplumunun dindarlık algısı ve kriterleri farklı yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.

3- Türk toplumunda bireylerin eğitim durumu dindarlık algılarında farklılaşmaya sebep olmaktadır.

4- Türk toplumunda bireylerin hayatlarının büyük bölümünü geçirdikleri yerleşim birimlerine göre dindarlık algılarında farklılıklar görülmektedir. Yani bireylerin yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri sosyal çevreler farklılaştıkça dindarlık algıları da farklılaşmaktadır.

5- Türk toplumunda bireylerin ekonomik düzeyi farklılaştıkça dindarlık algı ve tutumları da farklılaşmaktadır.

6- Türk toplumunda bireylerin dini öğrenim durumlarına göre dindarlık algıları farklılık göstermektedir.

7- Türk toplumunda bireylerin kendilerini ifade ettikleri dindarlık düzeyleri farklılaştıkça dindarlık algı ve kriterleri de farklılık göstermektedir.

8- Türk toplumunda bireylerin dindarlık algı ve kriterleri, kendilerini herhangi bir dini gruba ait hissedip hissetmemelerine göre farklılık göstermektedir.

9- Türk toplumunda bireylerin dindarlık algıları ikamet etmekte oldukları şehrin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına göre farklılık arz etmektedir.

4. KAPSAM VE SINIRLAR

Araştırmamızın kapsam ve sınırlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Araştırmada ulaşılan sonuçlar, Antalya, Isparta ve Burdur'dan müteşekkil Batı Akdeniz örnekliliği ile sınırlıdır.

2- Araştırmada elde edilen veriler, anket sorularına deneklerin vermiş oldukları cevapların doğru ve samimi olduğu varsayımıyla sınırlıdır.

3- Araştırma, planlanan bir zaman diliminde (Mart-Haziran 2016) yapılmıştır. Örneklem grubunda yer alan bireylerin zamanla duygu, düşünce ve tutumlarında değişimler olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu itibarla araştırmada elde edilen veriler ve varılan sonuçlar, araştırmanın uygulandığı zaman dilimi ile sınırlıdır.

5. YÖNTEM

Bu başlık altında araştırmanın modeli, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama aracı ve verilerin analizi ile bilgilere yer verilmiştir.

5.1.Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli araştırma probleminin en güvenilir bilimsel yolla nasıl çözüleceğini gösteren mantık düzenidir. Bu noktada modeli teknikle karıştırmamak gerekir. Bir modelin içinde birden fazla teknik yer alabilir¹⁹.

Bu araştırmanın modeli iki farklı metoda dayanmaktadır. Teorik kısımda “dokümantasyon” metodu kullanılarak birincil ve ikincil kaynakların toplanmasıyla işe başlanmıştır. Konu ile ilgili kitaplar, dergiler, makaleler, web sayfaları, yayımlanmış veya yayımlanmamış doktora ve yüksek lisans tezleri tespit edilip incelenmiştir. Batı’da ve Türkiye’de yapılan dindarlık algısını ve dini hayatı ölçmeye yönelik çalışmalar, bu bağlamda oluşturulan ölçekler ve geliştirilen dindarlık tipolojileri hakkında bilgiler toplanıp sistematize edilmiştir. Araştırmamızın esasını teşkil eden uygulamalı kısımda ise tarama (tasvir) metodu ile anket vasıtasıyla elde edilen veriler SPSS ile istatistiksel işleme tabi tutulmuş, araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi sağlanmıştır.

Araştırma ile Türk toplumunun dindarlık yöneliminin nasıl olduğu Batı Akdeniz örneğinde ortaya konmaya çalışılmış, dindarlık yönelimlerinin bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş ve Türk toplumunun dindarlık kriterlerinde ön plana çıkan hususlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı araştırmamızın esas kısmını teşkil eden uygulamalı bölümde “karşılaştırmalı türden ilişkisel tarama modeli” kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni “dindarlık kriterlerine yönelik tutumlar”²⁰; bağımsız değişkenleri ise “cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hayatın büyük bölümünün geçtiği yerleşim birimi, gelir durumu, dini öğrenim durumu, dindarlık düzeyi, herhangi bir dini gruba aidiyet hissi ve yaşanan şehir”dir.

5.2.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma alanına giren obje ya da fertlerin tümüne “evren/anakütle” denir. Ne var ki evrendeki kişilerin tümüne ulaşılması mümkün olmadığından evreni temsil eden

19 Hamdi İSLAMOĞLU, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Beyan Yay., İstanbul., 2011, s. 86-87.

20 Çalışmamızda Kemaleddin TAŞ tarafından 2005 yılında üniversite öğrencilerinin dindarlık kriterlerini ölçmek için geliştirilen “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” kullanılmıştır. Bkz. Kemaleddin TAŞ, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*, Alter Yayınları, Ankara, 2005.

bir örnek üzerinde çalışmak zorunlu olmaktadır. Evrenden belli metotlarla seçilmiş, evreni temsil yetisine sahip daha küçük gruba “örneklem” denir²¹.

Bu araştırmanın evrenini Isparta, Burdur, Antalya illerinde yaşayan bireyler oluşturmaktadır. Isparta, Burdur ve Antalya illerinin toplam nüfusu 2 898 240’tır²². Evreni temsil yetisine sahip örneklem büyüklüğünü belirlemek için aşağıdaki formül²³ kullanılmıştır:

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1)+t^2pq}$$

Söz konusu formülde;

N: Hedef kitledeki birey sayısını

n: Örneklem girecek birey sayısını

p: İncelenen durumun gerçekleşme olasılığını

q: İncelenen durumun gerçekleşmeme olasılığını

t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde t tablosundan bulunan teorik değeri

d: Kabul edilen örneklem hatasını göstermektedir.

Sabit değerler; % 95 güven aralığında ($\alpha = 0.05$ için) $t = 1.96$; $p = 0.50$; $q = (1 - 0.50)$; $d = 0.03$ tür.

$$n = \frac{2898240 \times (1.96)^2 \times 0.50 \times (1 - 0.50)}{(0.03)^2 \times (2898240 - 1) + (1.96)^2 \times 0.50 \times (1 - 0.50)}$$

$$n = 1067$$

Örneklem büyüklüğü, % 95 güven düzeyi ve %3 göz yumulabilir hata payı esas alınarak net 1067 olarak hesaplanmıştır. Ancak bu net değere ulaşmak için fire payını da hesaba katarak örneklem büyüklüğü 1188 olarak belirlenmiştir. Araştırmamızda kota örnekleme tekniği²⁴ uygulanmış, örneklem hacminin “orantılı dağıtım yaklaşımı”na²⁵ göre evreni teşkil eden Isparta, Burdur ve Antalya illeri nüfus oranlarının toplam evren içerisindeki temsil oranları göz önüne alınarak ve örneklemin evreni iyi temsil

21 Zeki ARSLANTÜRK, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, Çamlıca Yay., İstanbul-2004, s. 102-103

22 <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul> (26.10.2015).

23 Yahşi YAZICIOĞLU-Samiye ERDOĞAN, *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Detay Yay., Ankara, 2004, s. 48.

24 ARSLANTÜRK, 2004, s. 108-109.

25 Özer SERPER-Mustafa AYTAÇ, *Örnekleme*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, s. 68.

edebilmesi için demografik ve sosyo-kültürel yapılar göz önüne alınarak örneklem dağılımı gerçekleştirilmiştir. İl ve ilçe merkezlerde uygulanacak anket sayıları nüfuslarla orantılı olarak belirlenmiş, örneklem içerisinde yer alacak belde ve köylerin seçimi için de “basit tesadüfi örnekleme”²⁶ yöntemi kullanılmıştır.

Ankete 18 yaş ve üzerinde her eğitim düzeyinde ve farklı sosyo-ekonomik düzeylerde, farklı meslek ve toplumsal statüden bireylerin katılması sağlanmaya gayret gösterilmiştir. 18 yaşla sınırlama yapılmasının sebebi, bu yaşla beraber bireylerin reşit çağa ulaştığının kabulü, duygusal çağın etkisinden sıyrılarak davranışların yavaş yavaş reel bir yapıya kavuştuğu ve din konusunda da tutumların netleşmeye başladığı yaş grubu olarak düşünmemizdir.

Veri toplama aracı (anket formu) ile örneklem grubunda uyguladığımız 1188 anket dikkatlice tetkik edilmiş, eksik ya da geçersiz anketler çıkarıldıktan sonra SPSS programına 1071 anketin veri girişi yapılarak veriler analiz edilmiştir. Anket tekniği ile birlikte anket sonrası yapılan mülakat ve gözlem tekniği ile de veri toplanmaya çalışılmıştır.

5.3.Verİ Toplama Aracı

Araştırmamızda veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Anketi” ve “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” bölümlerinden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. “Kişisel Bilgi Anketi”, deneklerin kişisel durumları hakkında bilgi edinmek, bu bilgilerle tutum puanları arasındaki ilişkiyi görebilmek için geliştirilmiştir. Kişisel bilgi anketinde dindarlık yönelimleri ile ilişkili ve dindarlık kriterlerine yönelik tutumları etkileyebileceği düşünülen sekiz anket sorusu yer almış, ikamet edilen il ile birlikte dokuz bağımsız değişken belirlenmiştir. “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” olarak Kemaleddin TAŞ tarafından 2005 yılında üniversite öğrencilerinin dindarlık kriterlerini ölçmek için geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Söz konusu ölçeğin tercih edilme sebebi, araştırmamızın konusu itibarıyla ölçekte yer alan tutumlarla doğrudan ilişkili olması ve ölçeğin araştırmamızın yapılacağı Batı Akdeniz Bölgesi illerinden Isparta ilinde geliştirilip uygulanmasıdır.

26 YAZICIOĞLU-ERDOĞAN, 2004, s. 35-38.

Araştırmanın bağımlı değişkeni olarak kullanılan “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” likert tipi beşli derecelendirmeli bir ölçektir. Ölçek üç faktörden meydana gelen toplamda 48 maddeden oluşmuştur. Ölçekte birinci faktör “Geleneksel/İlmihalci Dindarlık” 19 maddeden, ikinci faktör “Modernist/Hümanist Dindarlık” 18 maddeden, üçüncü faktör “Popüler/Hurafeci Dindarlık” 11 maddeden oluşmaktadır. Ankete katılan kişiler, dindarlık kriterlerine yönelik tutumlarının derecelerini belirten seçenekleri işaretlemişler ve her kişinin işaretlediği seçeneğe göre puanları toplanarak tutum puanları hesaplanmıştır.

Ölçekte her bir madde için “Tamamen Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum” ve “Hiç Katılmıyorum” şeklinde beş seçenek bulunmaktadır. Cevapların puanlanmasında maddelerde “Tamamen Katılıyorum” tercihine 5, “Katılıyorum” tercihine 4, “Kararsızım” tercihine 3, “Katılmıyorum” tercihine 2 ve “Hiç Katılmıyorum” tercihine 1 puan verilmiştir. Tutumlar faktörlere olumlu madde olarak dağıldığından olumsuz madde puanlaması yapılmamıştır. Her katılımcının işaretlediği seçeneklere göre ölçekte yer alan üç faktördeki toplam puanları ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Kullanılan ölçeğin Taş tarafından geçerlik ve güvenirlik testleri yapılmış, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya konmuştur. Ölçek ve faktörlerin değiştirilmeden uygulanacak olması dolayısıyla aynı analizler tekrar yapılmamıştır. Taş tarafından gerçekleştirilen analizlerde ölçekte yer alan maddelerin faktör yük değerlerinin .30 ve daha yüksek olması ölçüt olarak alınmıştır. Ölçekte yer alan ifadelerin ayırt etme gücünü ve bu kapsamda güvenirliğini incelemek için ölçekte yer alan her bir maddeye verilen tepkiler ile ölçekten alınan toplam puan arasındaki ilişki oranı pearson korelasyon katsayısı ile hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenirliğinin bir göstergesi olarak da Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı kullanılmıştır. “Dindarlık kriterleri ölçeği” nin faktör analizi sonuçlarına göre ölçek üç faktörlüdür. Faktörlerden birincisi ölçeğe ilişkin toplam varyansın %27.9’unu, ikinci faktör %18.5’ini, üçüncü faktör ise %16.4’ünü açıklamaktadır. Üç faktörün açıkladıkları toplam varyans %62.9’dur. Birinci faktörde yer alan 19 maddenin (1, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 30, 32, 33, 34, 44 ve 45. maddeler) kendi faktöründeki yük değerleri 0.35-0.74 arasında değişmektedir. İkinci faktörde yer alan 18 madde (2, 3, 5, 6, 7, 16, 19, 20, 26, 28, 29, 31, 37, 39, 40, 41, 42 ve 43. maddeler) için bu değerler 0.32-0.55 arasında,

üçüncü faktördeki 11 maddenin (4, 9, 10, 18, 27, 35, 36, 38, 46, 47 ve 48. maddeler) kendi faktöründeki yük değerleri ise 0.31-0.54 arasında yer almaktadır. Faktör yük değerlerinin yüksek olması ölçeğin birbirleriyle yüksek düzeyde ilişkili olan maddelerden oluştuğunu ve istenilen yapıyı ölçtüğünü göstermektedir. Her bir ifadenin katılımcıları ne derece ayırt ettiğini değerlendirmek için yapılan madde analizi sonuçlarına göre madde toplam korelasyonlarının 0.30 ile 0.68 arasında olduğu görülmüştür. Bu bulgu da ölçeği oluşturan ifadelerin her birinin ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenirlik katsayısı alfa ise 0.88 olarak bulunmuştur. Bu değer de ölçme aracının güvenirliğinin bir göstergesidir²⁷.

5.4.Verilerin Analizi

Bir alan araştırmasında önemli aşamalardan biri veri analizi sürecidir. Veri analizi, uygun istatistiksel teknikler kullanarak verilerden bilimsel geçerliğe sahip sonuçlar çıkartma süreci olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle veri analizi, verileri toplama, düzenleme ve istatistiksel işlemler uygulayarak anlamlı kararlar verebilme ve geçerli sonuçlar çıkarabilme sürecidir²⁸.

Çalışmamızda anket tekniği ile toplanan verileri analiz etmek için SPSS istatistiksel paket programı kullanılmıştır. Örneklem grubunun dindarlık tiplerine yönelik tutum düzeyleri, kendileri hakkında verdikleri bilgilere dayalı olarak, likert tipi beşli derecelendirme ölçeği²⁹ ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde yüzde ve frekans dağılımı, aritmetik ortalama, çok değişkenli varyans analizi (Manova), bağımsız değişkenin kategori sayısına göre t-testi, Anova ve Post-hoc çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır.

Bir araştırmada bağımlı değişken üzerinde etkisi gözlenecek değişken sayısı tek ise, tek faktörlü analizler (t-testi, tek faktörlü Anova, basit regresyon analizi vb.) kullanılır. Bağımlı değişken üzerinde iki ya da daha çok değişkenin etkisinin eş zamanlı test edilmesi durumunda çok faktörlü analizlerin (iki faktörlü Anova, çoklu regresyon analizi vb.) kullanılması gerekir. Bir ya da daha çok faktöre göre oluşan grupların birden

27 Kemaleddin TAŞ, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*, Alter Yay., Ankara, 2005, s. 27-34.

28 Şener BÜYÜKÖZTÜRK, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 7.

29 Ezel TAVŞANCIL, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2005, s. 138-139.

fazla bağımlı değişken bakımından anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla çok değişkenli Anova, ya da kısaca Manova kullanılır. Her bir deneğin, bağımlı değişkenlere ait puanlardan oluşan bir bileşeni (vektörü) ve bundan elde edilen bir puanı vardır. Gruplar için de böyledir. Diğer bir ifadeyle gruplara ait ortalama bileşen ve bundan elde edilen bir ortalama puan vardır. Manova, bağımlı değişkenlerin bileşeninden elde edilen grup ortalama puanları arasında anlamlı fark olup olmadığını inceleyen bir tekniktir³⁰.

Bağımlı değişken ortalamalarının gruplara göre anlamlı farklılık sergileyip sergilemediğini sınamak için birden fazla tek yönlü Anova yapmak mümkündür. Fakat bu yaklaşım bazı olumsuzlukları da içinde barındırmaktadır. Birincisi, böyle bir durumda, özellikle bağımlı değişken sayısı arttıkça, her bir hipotez testine karışan “1. Tip Hata”³¹ oranı yükselecektir. İkinci olarak, her bir bağımlı değişken için tek yönlü Anova yapıldığında bağımlı değişkenler ayrı ayrı ele alınacağından varsa bağımlı değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşim göz ardı edilmiş olacaktır. Üçüncüsü, tek yönlü Anova, sadece bir değişken açısından gruplamaları olanaklı kılarken birden fazla bağımlı değişkenin ele alınması bağımlı değişkenlerin farklı kombinasyonları için gruplamaları mümkün kılacaktır³².

Tek yönlü Manova testinde dikkat edilecek hususlardan biri ortalaması kıyaslanacak verilerin normal dağılım sergilemesi hususudur. Yapılacak analizlerin güvenilir sonuçlar verebilmesi için öncelikle kıyaslanacak verilerin kıyaslanacak her bir grup içinde normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Örneklem sayısının 50 ve üzerinde olduğu durumlarda Kolmogorov-Smirnov testinin baz alınması genel olarak önerilmektedir³³. Dolayısıyla verilerin normal dağılım gösterip göstermediği hususunda bu testte (Sig.) ile gösterilen p değerinin 0.05'ten büyük olduğu durumlarda normalliğin sağlandığı kabul edilmiştir. Fakat sosyal bilimlerde özellikle örneklem sayısının yüksek olduğu durumlarda " $p > 0.05$ " değerini elde etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Bu durumlarda verilerin normal dağılmadığını düşünüp hemen nonparametrik testler

30 BÜYÜKÖZTÜRK, 2006, s. 8, 137.

31 Tip I Hata, null hipotezi H_0 (yokluk hipotezi) kabul edilmesi gerekirken reddedilip alternatif hipotezin kabul edilmesi hatasıdır (Bkz. Abdullah CAN, *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014, s. 78-79).

32 Abdullah CAN, *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014, s. 191-192.

33 BÜYÜKÖZTÜRK, 2006, s. 42.

yapmak yerine dağılımın çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarına göre normallik kontrolü yapmak mümkündür. Skewness ve kurtosis değerleri +1,-1 aralığında olursa verilerin normal dağıldığı kabul edilebilir³⁴. Yaptığımız analizlerde öncelikle p değeri dikkate alınmış, p değerinin 0.05'ten büyük olmadığı durumlarda ise çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine bakılarak, bu değerlerin (+1,-1) aralığında olduğu durumlarda da verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir.

Manova testinde dikkat edilecek hususlardan bir diğeri de bağımlı değişkenler arasındaki ilişki düzeyidir. Manova'nın geçerli sonuçlar verebilmesi için bağımlı değişkenler arasında makul bir korelasyon olması gerekir.

Tablo 1: Bağımlı Değişkenler Arası Basit Doğrusal Korelasyon Tablosu

		G İ D	M_H_D	P_H_D
G İ D	Pearson Correlation	1	-,138**	,353**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000
	N	1071	1071	1071
M_H_D	Pearson Correlation	-,138**	1	,034
	Sig. (2-tailed)	,000		,270
	N	1071	1071	1071
P_H_D	Pearson Correlation	,353**	,034	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,270	
	N	1071	1071	1071

** p< 0.01

Tabloda da görüldüğü gibi bağımlı değişkenler olan geleneksel/ilmihalcı dindarlık ile modernist/hümanist dindarlık arasında negatif ($r=-0.13$, $p<0.01$), popüler/hurafeci dindarlık ($r=0.35$, $p<0.01$) arasında pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon katsayısı 0.9'un altında olduğu için veriler arasında çoklu bağlantılılık sorunu söz konusu değildir³⁵. Bu veriler doğrultusunda araştırmamızın bağımlı değişkenleri olan geleneksel/ilmihalcı dindarlık, modernist/hümanist dindarlık ve popüler/hurafeci dindarlık tipleri arasında makul bir korelasyon olduğu söylenebilir.

Manova analizinde grup ortalamalarını karşılaştırmada çok değişkenli pek çok test bulunmaktadır. Wilks' Lambda (λ) bunlar arasında sıklıkla kullanılanıdır. Bir başka

34 Nancy L. LEECH-Karen C. BARRETT-George A. MORGAN, *SPSS for Intermediate Statistics; Use and Interpretation, Second Edition*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Mahwah, New Jersey London, 2005, s. 28.

35 CAN, 2014, s. 202-204.

istatistik Wilks' Lambda (λ) ile aynı sonucu üreten F istatistiğidir. Manova için hesap edilen λ ya da F değeri anlamlı çıkarsa bu farkın kaynağını yorumlamak için Anova ve post-hoc çoklu karşılaştırma testlerinin kullanılması gerekebilir³⁶.

Çalışmamızda bireylerin dindarlık yönelimlerinde (bağımlı değişken) bireylerin olgusal kimlikleri (bağımsız değişken) doğrultusunda farklılaşma olup olmadığını ortaya koyabilmek için gerçekleştirilen tek yönlü Manova analizinde, hesaplanan Wilks' Lambda (λ) ya da F değeri anlamlı çıktığı durumlarda bu farkın kaynağını yorumlamak için grup varyansları eşit olduğu varsayımı karşılandığında oldukça tutucu (az hata kabul eden) “Scheffe” ve “Bonferroni” testleri kullanılmıştır. Grup varyanslarının eşit olduğu varsayımı karşılanmadığı durumlarda ise “Tamhane’s T2” testine bakılmıştır.

36 BÜYÜKÖZTÜRK, 2006, s. 137.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

DİN, DİN-TOPLUM İLİŞKİLERİ, DİNDARLIK, DİNDARLIĞIN ÖLÇÜLMESİ VE DİNDARLIK TİPOLOJİLERİ

1.1. DİN

Arapça kökenli bir kelime olan din, sözlükte “ceza (karşılık), mükafat, borç, muhasebe, itaat, adet, yol, kanun” gibi çeşitli anlamlara gelir³⁷. Hayatı, insan ve toplumu kuşatan ve bireyin duygu, düşünce ve davranışları üzerinde büyük tesirler oluşturan din olgusu, özellikle sosyal bilimler alanındaki disiplinlerin ilgi odağı olagelmıştır. Her bilim dalı ve düşünür kendi perspektifi doğrultusunda dinin kaynağı, oluşumu ve tanımı üzerinde birçok farklı görüş ve teori ileri sürmüştür.

Dinin kökenine ilişkin Batı’da ortaya konan teorilerin çoğunluğunun ilerleme fikrine dayandığını görmekteyiz. Bu teorilere göre insanlık ilkel toplumlardan modern toplumlara doğru evrildiği gibi din de ilk önce ilkel toplumlarda ortaya çıkmış, ilerlemeyle birlikte çok tanrılı dinlerden tek Tanrılı dinlere ulaşılmıştır. İlkel toplumlarda dinin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili üç ayrı yaklaşım ortaya konmuştur. Bu teoriler, Tabiatçılık (Natürizm), Ruhçuluk (Animizm) ve Totemizmdir. Dinin kaynağının natürizm olduğunu iddia eden teoriye göre, ilk olarak din duygusunun oluşmasını sağlayan tabiat varlıklarıdır. Bu yaklaşım iki farklı bakış açısı geliştirmiştir. Birincisi, insan tabiata yönelik hayranlık ve yücelik algısından dine ve Tanrıya ulaşmıştır. Diğeri ise tabiattaki nesnelerden korkma sonucu din ve Tanrı fikri oluşmuştur³⁸. Bu teori başta Max Müller olmak üzere diğer bazı bilim adamları tarafından da savunulmuştur³⁹. Dinin kaynağının animizm olduğunu iddia eden doktrine (ilk kez Edward B. Tylor’un “Primitive Culture” (1871) adlı eserinde ortaya konmuştur) göre, önce bedenden ayrı bir ruh anlayışına ulaşan insan, evrenin ve evrende bulunan

37 İBN MANZÛR, *Lisânü’l-Arab*, C. 13, Darüs Sadr, Beyrut, h.1414 (1993), s. 166-170.

38 Bülent SÖNMEZ, *Modern Batı Düşüncesi Hristiyanlık ve Din Algısı*, NKM Yay., İstanbul, 2008, s. 31-33.

39 Mehmet Ali KİRMAN, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul, 2004, s. 221.

bütün varlıkların canlı olduğu düşüncesiyle Tanrı ve din fikrine ulaşmıştır. Çoktanrıcılık, atalara tapınma, fetişizm ve büyü gibi inançların bu düşünceden doğduğu ve daha sonra tektanrıcılık fikrinin ortaya çıktığı iddia edilmiştir⁴⁰. Dinin kaynağını animizm ve natürizme bağlayan yaklaşımların ipuçlarını G. Vico ve D. Hume'da görebiliriz. Bu iki düşünür de ilerlemeci (evrimci) bir anlayışla dinin çoktanrıcılıkla başladığını iddia etmişlerdir⁴¹. Dinlerin kaynağı konusunda animizm ve natürizmin din algısını ve ortaya konulan düşünceleri yeterli görmeyip kabul etmeyen E. Durkheim, dinlerin kökenini totemizm ile açıklamaya çalışmıştır. Onun totem dediği şey klanı temsil eden semboldür⁴². Totemcilikte kutsallık her şeyden önce toplumun kendisini temsil eden ortak bir güce bağlanır ve insanlar farkına varmadan toplumlarına tapınırlar. Bu noktada her toplum kendi dinsel anlayışını üretmiştir⁴³. Totem ilk olarak 1791 yılında John Lang tarafından kullanılmıştır. Klanın veya kabilenin atası kabul edilen totem, bir bitki veya hayvan olabileceği gibi onların bir parçası da olabilir. Totemin maddi biçimi altında gizli bir mana gücü olduğuna inanılır. Bu nedenle totem olarak kabul edilen şeyi kesmek, yemek yasaktır. Bu yasağa tabu denilir. Totemcilik hem dini hem de toplumsal bir sistem olarak nitelenebilir. İnsanla totem arasındaki ilişki bakımından ele alındığında dini olarak nitelemek mümkünken, klan üyeleri arasındaki karşılıklı ilişkileri düzenlemesi bakımından toplumsal bir sistem olarak değerlendirilebilir⁴⁴.

İslam inancına göre dinin kurucusu Allah'tır; bütün sahîh dinler Allah 'tan gelmiş ve safiyetlerini korudukları sürece yürürlükte kalmışlardır. İslam'ın insan ve din telakkisi hem biyolojistlerin ileri sürdüğü şekliyle insanın evrimi, hem de bazı düşünürlerin savunduğu dinin evrimi (çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa doğru gelişen evrim) iddialarıyla bağdaşmaz. İnsan başlangıçta Allah tarafından "en güzel bir kıvamda"⁴⁵ yaratılmıştır. Hz. Adem'den itibaren bütün insanlar, Allah tarafından gönderilen tevhid dininin esaslarını kavrayıp benimseyecek ve hayatlarını bu esaslara göre düzenleyecek seviyede zihni, ruhi ve bedeni kapasiteye sahip kılınmıştır. Allah'ın

40 KİRMAN, 2004, s. 21.

41 SÖNMEZ, 2008, s. 43-44.

42 DURKHEIM, 2005, 116, 267-268.

43 Raymond ARON, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yay., Ankara, 1994, s. 251; SÖNMEZ, 2008, s. 49.

44 KİRMAN, 2004, s.235-236.

45 Tîn Suresi 95/4.

başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği dinin tevhid (Hanif) dini olduğu ve onların bu dini benimsemeye yatkın bir fıtratta yaratıldığı⁴⁶ belirtilmiştir⁴⁷.

Din, geçmişte olduğu gibi bugün de bir yaşam biçimi olarak sosyal davranışların oluşmasında önemli bir unsur olmaya devam etmekte ve toplumun sosyal, siyasal, kültürel, iktisadi ve diğer alanlarında varlığını hissettirmektedir⁴⁸. Her insan topluluğunun kendi dünyasını inşa etme girişiminde dinin özel bir yeri vardır. İnşa edilen dünyanın bireyler nezdinde anlamlandırılması, yasallaştırılması ve korunup devamlılığının sağlanmasında din önemli görevler icra eder⁴⁹. Dinin toplumdaki en önemli fonksiyonlarından biri bireylere bir zihniyet yapısı ve dünya görüşü kazandırmasıdır. Bireyler dünyaya karşı takındıkları tavrın dinden ileri geldiğini bilsinler ya da bilmesinler, dış alemi daima dinlerin ışığı altında görürler⁵⁰. Bu bakımdan din, toplumsal yapının oluşumu, şekillenmesi ve gelişiminde çok önemli bir işleve sahiptir. Yaşam boyunca karşılaşılan birçok olayın ve hayatın anlamlandırılması noktasında, dinin dışında ve onun yerini doldurabilecek hiçbir profan değer mevcut değildir⁵¹.

Toplum hayatında önemli bir yere sahip olan din fenomeni üzerinde araştırma yapan hemen her sosyal bilimci kendi amacına ve bakış açısına uygun bir din tanımı yapmış veya bu yöndeki tanımları ön plana çıkarmıştır. Yapılan din tariflerinin büyük ölçüde ferdi tecrübe ile zihni, hissi, taabbüdi ve içtimai elemanlardan ibaret beş unsurun birini veya birkaçını öne çıkararak yapıldığı görülür⁵². Bazı din tanımlarında dinin bilgi veren iddiaları, başka bir ifadeyle “kognitif” yanı ağır basmakta, diğer bazılarında ise kognitif yanın aleyhine olacak şekilde ahlak ve duygu yönü ön plana çıkmaktadır⁵³. “Din” kelimesinin farklı dinlere mensup bireylerin zihninde yaptığı çağrışım farklı olabileceği gibi aynı dine mensup bireylerin din algılarında da farklılıklar görülebilmektedir. Dinin mahiyeti, tarif edenin kişiliği, tarifin yapıldığı dönemin ve toplumun genel şartları, çok yönlülük arz eden din gibi bir olguyu tek cepheden ele

46 Rum Suresi 30/30.

47 Günay TÜMER, “Din”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, 1994, ss. 312-320.

48 Kemaleddin TAŞ, “Sosyolojik Din Tanımları”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Editörler: Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 37.

49 Peter L. BERGER, *Kutsal Şemsiye*, Çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s. 51 vd.

50 Hans FREYER, *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s. 71.

51 TAŞ, 2005, s. 17-18.

52 TÜMER, 1994, ss. 312-320.

53 M. Emin KÖKTAŞ, *Türkiye’de Dini Hayat*, İşaret Yay., İstanbul, 1993, s. 22.

almak gibi hususlar, herkes tarafından kabul görecektir, bütün din ve inançları kapsayacak bir din tanımı yapılmasının önünde büyük engel oluşturmuştur⁵⁴. Bu durumu göz önünde bulunduran bazı sosyologlar, dini tanımlamanın, onun ne olduğunu ortaya koymanın bir sunumun başlangıcında mümkün olmadığını, ancak bir araştırma sonucunda bir tanım denenebileceğini belirtmişlerdir⁵⁵.

Bütün bunlara rağmen din sosyolojisinde dinin pek çok tanımı yapılmıştır. Din sosyolojisi literatüründe yapılan din tanımları genel olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Birinci gruba giren tariflerde din, muhteva olarak sahip olduğu kutsal, aşkın, ilahi ve tabiatüstü gibi anlam ve değer muhtevasına bağlı olarak tanımlandığından bu tür tanımlara “substansiyel” (asli, özsel) tanımlar denir. Diğer gruba giren tanımlar ise dini, birey ve toplum hayatında hangi fonksiyonu yerine getirdiğine bağlı olarak tanımlandığı için “fonksiyonel” tanımlar olarak isimlendirilmiştir⁵⁶. Diğer bir ifadeyle özsel tanımlar dinin ne olduğunu, işlevsel tanımlar ise ne işe yaradığını ortaya koymaktadır⁵⁷.

İlk defa bütün dinleri kapsayacak şekilde yapılan din tanımı Rudolf Otto’ya aittir. Daha sonra pek çok sosyolog tarafından da kabul gören bu tarifte din “kutsalın tecrübesi” olarak tanımlanmıştır. H. Freyer’e göre R. Otto’nun tanımı ilk başta çok şekli ve kapalı görüldüğü halde tamamen boş da değildir. Önce ferdin bir kutsi olanı yaşayabilme kabiliyetinin varlığını ve hatta bu tecrübenin onun varlığının bir gereği olduğunu ifade eder. Diğer taraftan bu tanımla dinin, daima önce tek tek fertlerin şuurunda yerleştiği gerçeği anlatılmıştır⁵⁸.

Joachim Wach’a göre R. Otto’nun “Din, kutsalın tecrübesidir” şeklinde yapmış olduğu tanım, en kısa, en basit ve aynı zamanda en zengin din tanımı olarak geçerliliğini devam ettirmektedir. Wach’a göre dinin bu şekilde anlaşılması, dini tecrübenin objektifliği üzerine vurgu yapmakta ve onun sadece sübjektif tabiatı üzerinde ısrar eden psikolojik nazariyelere karşı koymaktadır⁵⁹.

54 TAŞ, 2012, s. 38.

55 Ian THOMPSON, *Odadaki Sosyoloji Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. Bekir Z. Çoban, Birey Yay., İstanbul, 2004, s. 24.

56 KÖKTAŞ, 1993, s. 24.

57 Inger FURSETH-Pal REPSTAD, *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, Çev. İhsan Çapcıoğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Yay., Ankara, 2011, s. 45-46.

58 FREYER, 1964, s. 32.

59 Joachim WACH, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İFAV Yay., İstanbul, 1995, s. 37.

Edward Tylor da “ruhsal varlıklara inanç” olarak dinin özsel bir tanımını sunmuştur. Ona göre insanoğlu rüyaları, hayalleri, bilinçdışını ve ölümü açıklamak için dini inançlar geliştirmiştir⁶⁰.

Bir diğer substantif din tanımı da Peter L. Berger’e aittir. Berger şu şekilde bir tarif geliştirmiştir: “Din, kendisinde -insan veya değil- bütün varlığı kapsayan bir kutsal düzen hususundaki beşer tavrıdır. Diğer bir ifadeyle din, anlamı insanı hem aşan hem de içine alan bir düzene inanmadır”⁶¹.

Melford Spiro’nun din tanımı da substansiyel din tanımlarına dahil edilebilecek özellikler taşır. Spiro’ya göre din “kültürel olarak talep edilen insanüstü varlıklarla kültürel olarak kalıplaşmış etkileşimden oluşan bir kurumdur”⁶².

Görüldüğü gibi substansiyel (özel) tanımlar, dinin kutsal ve aşkın özelliklerine vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan bazı sosyologlar tarafından, tabiatüstü kavramını bünyesinde bulundurmeyen dinleri dışarıda bıraktıkları ve evrensel bir tanım olamadıkları iddiasıyla “dar tanımlar” olarak nitelendirilmiştir⁶³.

Fonksiyonel tanımlarda din, birey ve toplum hayatında hangi işlevi yerine getirdiğine bağlı olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşımı benimseyenler, dinin ne olduğu ile değil, ne yaptığı ve insan ve toplumu nasıl etkilediği ile ilgilenmişlerdir.

Dini toplumsal bir olgu ve sosyal tecrübenin bir yansıması olarak kabul ederek işlevsel bir tanım yapan E. Durkheim’e göre “Bir din, kutsalla, yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları kilise/cemaat diye isimlendirilen tek manevi bir toplum halinde bir araya getirir”⁶⁴.

60 FURSETH- REPSTAD, 2011, s.46.

61 Peter L. BERGER, “Dini Kurumlar”, Çev. Adil Çiftçi, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı IX*, İzmir, 1995, ss. 425-465.

62 Melford (Elliot) SPIRO, "Religion: Problems of Definition and Explanation", *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, Ed. Michael Banton, Tavistock Publications, London, 1966, ss. 85-126 .

63 TAŞ, 2012, s. 40.

64 DURKHEIM, 2005, s. 67.

Diğer bir işlevsel tanım, dini “insan topluluklarının yaşam sorunlarıyla mücadele etmede kullandığı inançlar ve pratikler sistemi” olarak tanımlayan Milton Yinger tarafından geliştirilmiştir⁶⁵.

Fonksiyonalist teorinin önde gelen temsilcilerinden T. Parsons dinin empirik olmayan ideolojik inançlar olduğunu ve değer koyucu bir özelliğe sahip olduğunu belirtmiş, dini “anlam problemlerine” verilmiş cevaplar olarak tarif etmiştir. Bu cevaplar, bir yandan bütün olarak eylem için “durumun bilişsel tanımını” ilgilendirmekte, diğer yandan daha geniş felsefi yönden “mana”, empirik bilişin nesnelerinin anlamı, tabiat, insan doğası, toplum ve insan hayatının yön değiştirmeleri ile ilgili problemleri kapsamaktadır⁶⁶. Ona göre din, bireylerin hayata anlam vermelerini, hayata tutunmalarını sağlar, toplumsal istikrarın sürdürülmesine yardımcı olur. Parsons, modern toplumlarda da dinin önemini koruyacağını savunmaktadır⁶⁷.

Fonksiyonalist tanımlar içerisinde en kapsamlı din tanımı girişimi T. Luckmann’a aittir⁶⁸. Luckmann’ın din tanımı, beşeri organizmanın, biyolojik tabiatını nesnel, ahlaki ve tamamen kuşatıcı bir anlam evreni inşa ederek aşkınlaştırma yeteneği üzerinde odaklanmıştır. Ona göre din, sadece toplumsal bir olgu olarak kalmaz aynı zamanda antropolojik bir olgu da olur. Böylece asıl itibarıyla beşeri olan her şey bilfiil dini de olmuş olur⁶⁹.

C. Geertz’in din tanımı da fonksiyonel tanımlar arasında değerlendirilebilir. Ona göre “din, insanlarda güçlü, kapsamlı, uzun süreli duygular ve güdüler yerleştirmeye çalışan bir semboller sistemidir. Bu sembol sistemi, genel bir varoluş düzeni ile ilgili tasavvurlar formüle eder ve bu tasavvurları öyle olgusal bir atmosferde kuşatır ki, duygular ve güdüler bütünüyle gerçek olarak görünür”⁷⁰.

“Geniş tanımlar” olarak adlandırılan fonksiyonel tanımlarda Tanrı kavramına atıfta bulunmayarak sosyal bütünleşmeyi sağlayan, bireysel davranış yönelimini

65 FURSETH- REPSTAD, 2011, s. 53.

66 Talcott PARSONS, *The Social System*, Editor: Bryan S.Turner, Routledge (Taylor & Francis Group), London, 2005, s. 247-248.

67 FURSETH- REPSTAD, 2011, s. 93.

68 BERGER, 2011, s. 291.

69 Thomas LUCKMANN, *Görünmeyen Din*, Çev. Ali Coşkun-Fuat Aydın, Rağbet Yay., İstanbul, 2003, s. 44-47.

70 Clifford GEERTZ, *The Interpretation Of Cultures*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1973, s. 90.

belirleyen, kısacası bir anlam sistemi olan bütün düşünce ve davranış tarzları “din” olarak kabul edilmektedir⁷¹.

Hem substantif (özel) hem de fonksiyonalist (işlevsel) tanımlar çeşitli açılardan olumlu ve olumsuz yönleriyle eleştirilmiş, her iki tanımın da birbirine karşı avantaj ve dezavantajları ortaya konmuştur. Her iki tanım arasında seçim yapmak, araştırmacılar açısından bir strateji meselesi olarak değerlendirilmiştir⁷².

1.2. DİN-TOPLUM İLİŞKİLERİ

Din-toplum ilişkisi insanlık tarihi kadar eskidir. Yeryüzünde ilk toplumla birlikte var olan din fenomeni, tarih boyunca toplumları çeşitli şekillerde etkilemiştir. İnsanlık tarihi aynı zamanda din tarihidir. Toplumsal bir fenomen olan din, hem bireysel, hem toplumsal, hem maddi, hem manevi açıdan, insanın her yönüyle ilişki içerisindedir. Dolayısıyla din ve toplum, sosyal hayatın her alanında etkileşim içerisindedirler. Dinle toplum arasındaki bu ilişki tek yönlü olmayıp karşılıklı etkileşim söz konusudur. Din-toplum ilişkilerinde, ilk bakışta dinin toplumu her alanda etkilediği görülmekle birlikte, toplumun da din üzerinde etkilerinin olduğu bir gerçektir.

Peter L. Berger’in de ifade ettiği gibi her insan topluluğu bir dünya kurma girişimidir ve bu girişimde yer alan unsurlar arasında dinin özel bir yeri vardır⁷³. Din, inananlarına yeni bir zihniyet verir ve onların dış dünyaya karşı tutumlarında ve davranışlarında belirleyici bir etkiye sahiptir⁷⁴. Weber’e göre de dinler, bir ekonomik ve toplumsal ahlak yaratır ve geliştirirler. Weber, kapitalist ekonomik düzenin oluşmasında Protestanlığın rolünü incelemiş ve Marksist tezin aksine, dini inancın ve bu inancın temellendirdiği dünya görüşünün ekonomik düzeni etkilediğini ortaya koymuştur⁷⁵. Bununla birlikte Weber, hiçbir iktisadi ahlak sistemin yalnızca din tarafından belirlenmediğini, dinin önemli etkenlerden sadece biri olduğunu, dinin belirlediği yaşam biçiminin de belli coğrafi, politik, sosyal ve ekonomik faktörlerden etkilendiğini belirtmiştir⁷⁶.

71 KÖKTAŞ, 1993, s. 30.

72 OKUMUŞ, 2013, s. 93.

73 BERGER, 2011, s. 51.

74 M. Emin KÖKTAŞ, *Din ve Siyaset*, Vadi Yay., 1997, s. 13; FREYER, 1964, s. 71.

75 Max WEBER, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev: Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, s. 148, 154.

76 Max WEBER, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 340.

Dinin önemli toplumsal işlevlerinden birisi hiç kuşkusuz toplumsal bütünleşme noktasındaki etkisidir. İdeal bir toplumsal bütünleşme noktasında din hayati bir önemi haizdir. Dinde olağanüstü bir birleştirme gücü bulunduğu için Francis Bacon dinin, insan toplumunun en güçlü bağı olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda dini grupların birinci türü olan “doğal dini gruplar”da temel toplumsal bütünleşme faktörlerinin en önemlilerinden biri din olduğu gibi, dini grupların ikinci türü olan “sırf dini gruplar” da din bağı sayesinde birleşmiş üyelerden oluşmaktadır. Dinin sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı fonksiyonunun yanı sıra ihtilafa vesile olucu, protesto rolü oynayıcı, toplumsal farklılaşmayı tetikleyen etkisi de bulunmaktadır. Fakat dinin toplum içindeki birleştirici ve yapıcı rolü, parçalayıcı rolünden daha güçlüdür⁷⁷.

Dinin diğer önemli bir işlevi toplumsal kontrol, yani bireyleri toplum kuralları sınırlarında tutmaya yardım etmektir. Din, ferdi hem dışardan itaate zorlayan, hem de bunu ferdi kendi vicdanı içinden sağlayan dış ve iç kuvvetlerle yakından ilişkilidir. Dış kontrol noktasında din, “meşrulaştırma” diye adlandırılan şeyi yerine getirir. Toplumsal kontrol bireyi sadece dışardan zorlamaz, aynı zamanda kişinin bilincinde içselleşerek “vicdan” denilen tarzda da etkili olur⁷⁸. Kurallar kişinin vicdanında köklü bir yer edinmedikçe, dıştan gelen kontrolün uzun süre etkili olması pek düşünülemez. Yine dinin, bireyi toplumsal hayatta hoş karşılanmayan işlerden uzak tutacak şekilde insan bilincini şekillendirebilmesi onun en belirgin, herkesçe arzu edilen etkilerinden veya işlevlerinden birisidir. Diğer taraftan dinin bazen mevcut kontrollere karşı çıkışı meşrulaştırma ve hatta karşı çıkışı başlatma gibi fonksiyona sahip olduğu da görülmektedir⁷⁹.

Dinin toplum üzerinde etkili olmasında meşrulaştırıcılık özelliği önemli bir rol oynar. Din, toplumda olan şeyleri, toplumsal ilişkileri anlamlandırmak, izah etmek ve kurumsal düzenlemeleri ve sebepleri hakkındaki sorulara cevaplar vermek suretiyle meşrulaştırır. Din, davranış ve düşünceleri, inanç ve bilinçleri, bilgi ve tezleri, siyasal ve toplumsal kurumları, mevcut düzeni, onlara kutsallık kazandırmak ve ontolojik statüler bahşetmek, yani onları kutsal ve kozmik referans çevresine yerleştirmek suretiyle meşrulaştırır. Başka bir ifadeyle din, beşeri açıdan tanımlanan gerçeklikleri, nihai ve

77 GÜNAY, 2000, s. 294-295.

78 Adil ÇİFTÇİ-Robert J. WUTHNOW-P.L. BERGER, *Din ve Modernlik (Toplumbilim Yazıları I)*, Derleme ve Çeviri: Adil ÇİFTÇİ, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 131-133.

79 Peter L. BERGER, 1995, ss.425-465.

kutsal bir realiteye bağlayarak sübjektif ve objektif düzlemde meşrulaştırır⁸⁰. Dini meşrulaştırmalar, sadece mevcut sosyal durum ve düzeni haklılaştırmak, açıklamak ve geçerli kılmak için kullanılmazlar. Aynı zamanda tersi istikamette mevcut sosyal düzeni eleştirmek, reddetmek ve ayrılıkçı grupların eylemlerini haklı çıkarmak için de kullanılabilir⁸¹.

Dinin bir diğer işlevi sosyal yapılandırmadır. Din genellikle sosyal yapıları meşrulaştırma işlevi görürken, bazen de bilfiil bu yapılanmanın prensiplerini ortaya koyar. Geleneksel Hint kast sistemi buna örnek gösterilebilir. Siyasi liderlere büyük avantajlar sağlayan bu son derece karmaşık yapının büyük ihtimalle Brahman ruhbanlığının ürünü olduğu ifade edilebilir. Bu durum dinin meşrulaştırıcı özelliği açısından tahlil edilebilirse de aynı zamanda toplumsal yapılarda farklılıklar ortaya çıkaran ölçütleri sağlama imkan ve ihtimalini göstermesi açısından önemlidir. Burada bir bakıma meşrulaştırma ve yapılandırma işlevleri iç içe geçmiştir⁸².

Din-toplum ilişkileri açısından din ve kültür etkileşimine de temas etmek yerinde olacaktır. Öncelikle kültürün ne olduğunu ortaya koyma adına yapılan tanımlara bakacak olursak, hala geçerliliğini koruyan klasik tanımında Edward B. Taylor kültürü şöyle tarif etmiştir: “Kültür, bilgiyi, inancı, sanatı, ahlakı, hukuku, örf ve adetleri, ferdin mensup olduğu toplumun bir üyesi olması itibarıyla edindiği alışkanlıkları ve bütün diğer yetenekleri ihtiva eden gayet girift bir bütündür”⁸³. C. Wissler, kültürü bir toplumun yaşam tarzı olarak tanımlamıştır⁸⁴. Diğer bir tanımda “kültür dünyası, insanın bütün varlığı boyunca doğayı ve kendisini nasıl yöneteceğini öğrenmesi dolayısıyla meydana getirdiği eseri” olarak tanımlanmıştır⁸⁵. Mümtaz Turhan ise kültürü şöyle tanımlamıştır: “Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi atitüd, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde

80 OKUMUŞ, 2013, s. 95.

81 Ejder OKUMUŞ, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, Özgü Yayınları, İstanbul, 2005 (b), s. 53.

82 Adil ÇİFTÇİ-Robert J. WUTHNOW-P.L. BERGER, 2002, s. 134.

83 Edward B. TYLOR, *Primitive Culture*, Vol. I, London : John Murray, Albemarle Street, 1920, s. 1.

84 Clark WISSLER, *Man and Culture*, Thomas Y. Crowell Company Publishers, New York, 1923, s. 1.

85 Kimball YOUNG, *An Introductory Sociology*, American Book Company, New York, 1934, s. 19.

müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temin eder”⁸⁶.

Bir toplumun kültürü, maddi ve manevi unsurları şeklinde iki boyutludur. Din, manevi unsurlar içerisinde özel ve önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca dinsiz bir insanla karşılaşma imkanı bulunmakla birlikte, dinsiz bir toplumun olmadığı görülmektedir. Hemen her toplum, beşeri ya da ilahi kaynaklı olsun din adına bir şeylere inanmış ve hayatlarını ona göre düzenlemiştir. Öncelikle din, bir kültür içinde ortaya çıktığında ya da kültürle buluştuğunda onu kendi temel değerleri doğrultusunda değiştirmek ve kendi öğretilerine göre yeniden düzenlemek ister. Bu beşeri ya da ilahi hemen her dinin temel özelliğidir. Din, kültürü etkilemeye çalıştığı gibi kültür de din üzerinde etkili olmaktadır. Dinlerin kendilerine göre bir inanç, ibadet ve toplumsal boyutları vardır ve bu boyutlar kültürle temasa geçtiğinde, kültür dini kendi yapısı doğrultusunda kabul etmeye çalışır⁸⁷. Dolayısıyla din ve kültür arasında karşılıklı bir etkileşim vardır ve din ne sadece o kültürün bir ürünüdür, ne de içinde yer aldığı kültürü bütünüyle kuşatır. Örneğin İslam dini İslam öncesi kültürü bütün yönleriyle reddetmemiştir. İslam öncesi Arap toplumunun bir kısım ailevi, iktisadi, edebi vb. uygulamalarını aynen ya da küçük değişikliklerle devam ettirerek İslam’a dayalı yeni bir kültür inşa etmeye çalışmıştır. Aynı şekilde yeni bir din kabul eden topluluklar, kültürel bir değişim yaşamakla birlikte eski kültürüne ait bir takım öğelere dini bir hüviyet kazandırarak devam ettirebilirler. Bununla birlikte farklı kültürlerin aynı din havzası içinde bir araya gelmesi sonucunda yaşanan etkileşimle daha önce herhangi bir toplumda etkin olmayan davranış o dini benimseyen milletlerin ortak davranışı haline gelebilir⁸⁸. Neticede din, mevcut kültürel yapıyla kaynaşarak bir bütünlük oluşturur ve insanların gündelik yaşamlarına girer.

Birey doğduğu anda kendi dışında kurulmuş bir dünya ile karşılaşır. Birey toplumsallaşma sürecinde bu verili dünyayı içselleştirir ve sosyal kişiliğinin bir parçası haline getirir. Hemcinsleriyle, toplumsal düzenle ve aşkın kutsal evrenle uygun olarak

86 Mümtaz TURHAN, *Kültür Değişimleri*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2006, s. 35-48.

87 Ali AKDOĞAN, “Kültür ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Editörler: Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yay., Ankara, 2012, 437-451.

88 Vejdi BİLGİN, “Din ve Kültür”, *Din Sosyolojisi*, Editör: Mehmet Bayyığıt, Palet Yay., Konya, 2013, s. 113-116.

kendisini konumlandırır⁸⁹. Bireyin dini tutum ve davranışları da ağırlıklı olarak bu sosyalleşme sürecinde inşa edilir.

Genel olarak insan hayatına bakıldığında geçiş dönemlerinde dini inanç ve uygulamaların etkisinin daha yoğun olduğu görülür. Özellikle doğum ve ölüm bunlar içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Bilinemeyene duyulan merak ve korku, insanı metafizik açıklamalara mecbur bırakmaktadır. Bu noktada insanın varoluşsal sorularına ancak din cevap verebilmektedir. Doğum başlı başına büyük bir mucizedir. Bunun hemen akabinde çocuğa isim koyulması noktasında, isim seçimi ve isim koyma merasiminde dini öğeler ağırlıklıdır. Yine bireyin çocukluktan çıkış ve topluma kabul süreçlerinde de dini öğelerin etkisi yüksektir. Örneğin Müslüman toplumlarda sünnet, çocukluktan çıkış ve Müslümanlığın sembolü olarak kabul edilir. İlkel kabileler üzerine yapılan araştırmalar da o toplumlarda çocukluktan çıkış ve topluma kabul ayinlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde nikah ve evlilik merasimlerinde, bayramlarda ve diğer özel günlerde dini inanç ve uygulamaların etkisi büyüktür⁹⁰.

Sosyal hayatta din ile kültür bir bütünlük oluşturarak bireylerin gündelik hayatına yansır. Bu yansıma doğal olarak insandan insana, toplumdan topluma farklılık gösterir. Zaman, mekan ve şartlara göre, kültürel yapılara bağlı olarak bireylerin ve toplumların değişen, farklılaşan dini hayatlarıyla farklı dindarlık tipolojileri ortaya çıkmıştır⁹¹. Din sosyolojisi açısından bu noktada önemli problematik konulardan bir tanesi de kısaca “yaşanan din” olarak tanımlanan⁹² dindarlıktır.

89 LUCKMANN, 2003, s. 64-65.

90 BİLGİN, 2013, s. 107-112.

91 AKDOĞAN, 2012, s. 450-451.

92 Hakkı KARAŞAHİN, “Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi XLIX (2008), S. I, s. 191-200.*

1.3. DİNDARLIK, DİNDARLIĞIN ÖLÇÜLMESİ VE DİNDARLIK TİPOLOJİLERİ

1.3.1. Dindarlık

Din sosyolojisi araştırmalarında “dindarlık” kavramının birçok farklı tanımı yapılmıştır. Din kavramı için ortaya çıkan farklılıklar ve belirsizlikler dindarlık kavramı için de geçerlidir⁹³. Ne tür bir yaşama biçiminin dindarlık olarak adlandırılabilceği konusunda mutabakat mevcut değildir. Çünkü insanların farklı değer ve davranışlara verdikleri öneme göre dindarlık anlayışları değişmekte, farklılaşmaktadır. Bundan dolayı her grubun veya bireyin dindarlık anlayışı farklı olabilmekte ve dindarlığa farklı kesimler farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Yani “dindarlık” görece bir kavramdır⁹⁴. Bunula birlikte ortaya bir dindarlık tanımı koymak gerekirse, dindarlık, bir kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi olarak tanımlanabilir⁹⁵. Diğer bir tanımla dindarlık, bireyin iman-amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe, ibadet, etki gibi boyutları olan bir olgudur⁹⁶.

Dindarlık, yaşama ve hissetme yönüyle bireysel, tezahürleri yönüyle de sosyal bir olgudur⁹⁷. Başka bir ifadeyle dindarlık, bireysel tecrübe yönüyle ne kadar sübjektif bir karakter taşırsa, toplumsal yansımaları açısından o kadar objektif ve gözlemlenebilir bir özelliği haizdir⁹⁸. Burada yaşanan dinin iki veçhesi söz konusu olmaktadır. Sübjektif din, dinin fertlerde yaşayan ve derinleşebilen köküdür. Objektif din ise dinin nesnelleşmesi, müesseseleşmesi, adet ve gelenekleşmesidir. Ferdin iç benliğine ait olan sübjektif dinin yanı sıra, ibadet ve amellerle oluşan objektif din vardır. Bu ayrım iki türlü din anlamında değil, bir bütünün iki ayrı cepheden görünüşü anlamındadır⁹⁹.

93 SUBAŞI, 2002, ss. 17–40.

94 TAŞ, 2005, s. 46.

95 Abdurrahman KURT, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.18, S. 2, 2009, ss. 1-26.

96 Ejder OKUMUŞ, *Gösterişçi Dindarlık*, Ark Kitapları, İstanbul, 2005 (a), s. 38.

97 ONAY, 2004, s. 197.

98 TAŞ, 2005, s. 18.

99 Yünni SEZEN, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz Yay., İstanbul, 2004, s. 93-96.

Modern toplumlarda dini hayat ile ilgili ortaya konan teoriler tek bir değerler dizisinin egemenliği altındadır. Bu değerler dizisi, rasyonelleşme süreci, bireysel özerklik iddiası ve kurumların farklılaşması anlamına gelen modernite ile din olgusu arasında var olduğu iddia edilen yapısal uyumsuzluk paradigmasıdır. Bu yaklaşım Marksist ve Durkheimci anlayışların katkılarıyla şekillendirilmiştir. Fakat bunların ötesinde dini karakterize eden mutlak akıl ile bilim ve teknolojiye dayalı moderniteyi karakterize eden bilimsel akıl arasındaki tipik çatışma yorumundan faydalanılmıştır¹⁰⁰.

Modern sanayi toplumlarında geleneksel pozitivist bakış açısıyla dinin çökmekte olduğu, çağdaş dünyanın gittikçe daha az dini hale geldiği¹⁰¹ kabul edilmekteydi. Comte'un üç hal yasasına göre modern Batı en ileri ve olgunluk dönemi kabul ettiği pozitivist döneme gelmişti. Bu dönemde dinin yerini bilim, din adamının yerini de bilim adamı alacaktı ve diğer toplumlar da gelişmişlik yolunda Avrupa'nın yolunda yürüyeceklerdi¹⁰². Fakat beklenin aksine din, toplumların hayatından tamamen çıkıp gitmediği gibi bireylerinin dine yöneliminde de artma meydana gelmiştir.

Yapılan çalışmalar ve araştırmalarda “İnsanlar niçin dindardır?” sorusuna dört farklı kuram ile cevap bulunmaya çalışılmıştır. Bunlar: Yoksunluk Kuramı, Sosyalleşme Kuramı, Rasyonel Seçim Kuramı ve Anlam ve Aidiyet Arayışı Kuramıdır¹⁰³.

Yoksunluk kuramı ile bireylerin hayatta engellerle karşılaştıkları ve alternatif aradıkları durumlarda dinin bir telafi mekanizması işlevi gördüğü için bu durumda bireylerin dine yöneldikleri ileri sürülmüştür. Bu kuramın fikri temelleri Karl Marx'a kadar uzanmaktadır. Marx, dini acıların, bir anda ve aynı zamanda gerçek acıların ifadesi ve gerçek acıya karşı bir protesto olduğunu; dinin, ezilen yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz dünyanın kalbi ve ruhsuz koşulların ruhu, insanların afyonu olduğunu ileri sürmüştür¹⁰⁴. Yoksunluk ve telafi mekanizması ile ilgili olarak Davis şunları ifade etmiştir: “İnsanın bu dünyadaki hayal kırıklığı ne kadar büyükse ölümden sonraki

100 Daniele HERVIEU-LEGER, “Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler”, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Editörler: Bünyamin Solmaz-İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 137-138.

101 LUCKMANN, 2003, s. 72.

102 ARON, 1994, s. 61-62.

103 FURSETH- REPSTAD, 2011, s. 203.

104 Karl MARX, *Early Writings*, Çev: Rodney Livingstone-Gregor Benton, Penguin Books, London, 1992, s. 244.

hayata olan inancı da o kadar büyük olur. Böylece bu dünyanın ötesinde amaçların varlığı, sosyal kazanım ve sosyal değerlere ulaşmak için çabalarken kaçınılmaz olarak yaşanan hayal kırıklıklarını telafi etmeye hizmet eder”¹⁰⁵. Charles Glock yoksunluğun beş şekli arasında ayırma gitmiştir: Ekonomik, sosyal, organizmal, ahlaki ve psikolojik¹⁰⁶.

Sosyalleşme kuramı, dini davranış, inanç ve tecrübelerin, bireyin içinde yetiştiği kültürün bir unsuru olarak kuşaktan kuşağa aktarılmasını ifade etmektedir¹⁰⁷. Sosyalleşme konusunda birincil ve ikincil sosyalleşme arasında ayırım yapılmıştır. Birincil sosyalleşme genelde çocukluğun ilk yıllarında gerçekleşir. Bu sosyalleşme aile gibi yakın ve sıcak ilişkilerin hakim olduğu birincil gruplarda gerçekleşir. İkincil sosyalleşme ise okul ve iş hayatı gibi daha çok resmi iletişimin hakim olduğu ikincil gruplar içinde gerçekleşir. Bu bağlamda bireyler, istisnalar hariç, sosyalleştikleri ortamdan etkilendikleri yönde dini eğilim gösterirler diyebiliriz¹⁰⁸. İslam dini de bireyin sosyalleştiği ortamın kişinin dini tercih ve kabulleri üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber’in “*Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî yapar.*”¹⁰⁹ anlamındaki hadisi, bireyin dini yönelim tercihinde ilk sosyalleştiği ortam olan ailenin etkisini ortaya koymasından manidardır.

Bireylerin piyasada nasıl davrandıkları konusuna eğilen ekonomi kuramından ilham alan rasyonel seçim kuramına göre sosyal aktörler hedeflerine daima asgari risk ve maliyetle ulaşmaya çalışırlar. Rasyonel seçim teorisinin temelini oluşturan kar maksimizasyonu, tekellilik-çoğulculuk ve dini pazar fikirlerine ilk olarak Adam Smith’de rastlanır. Bu teoriyi din sosyolojisi çalışmalarına en sistematik bir şekilde uygulayan Laurance Iannaccone olmuştur. Teori, din adına yapılan her şeyi dini ürün, din adamlarını üretici, dine yönelen bireyleri tüketici olarak görür. Üretici ve tüketici

105 Kingsley DAVIS, *Human Society*, The Macmillan Company, 1949, s. 532.

106 Charles Y. GLOCK, “The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups”, *Survey Research Center, N: A-15*, University of California, Berkeley, 1961, ss. 24-36. (Reprinted from *Religion and Social Conflict*, ed. R. Lee and M. E. Marty)

107 Michael ARGYLE-Benjamin Beit-HALLAHMÎ, “Dini Davranış Teorileri”, Çev: Ali Kuşat-Mehmet Korkmaz-İsmail Güllü, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2004/1, ss. 247-280, (http://sbedergi.erciyes.edu.tr/sayi_16/15_kusat.pdf)

108 FURSETH- REPSTAD, 2011, s. 208-2012.

109 Buhârî, Cenâiz, 92.

arasında oluşan etkileşimi ise dini pazar olarak nitelendirir¹¹⁰. Birey içinde bulunduğu durumları rasyonel biçimde değerlendirerek mümkün olan en iyi alternatife yönelecek, kazanımları maksimize ederken kayıpları minimize etmeye çalışacaktır. Bu bağlamda rasyonel seçim kuramı, dinin bireylere bir çeşit fayda ve ödül temin ya da vaat ettiği için bireylerin dine yöneldiklerini ortaya koymuştur. Bu noktada ise bireyler kendilerine en fazla yarar ve ödül sağlayacaklarını düşündükleri dini gruplara yöneleceklerdir¹¹¹.

Bireylerin dine niçin yöneldikleri hususunda ileri sürülen dördüncü kuram, insanların anlam ve aidiyet arayışı neticesinde dine yöneldikleri savıdır. Birey içinde bulunduğu dünyayı ve hayatta karşılaştığı/karşılaşacağı olayları, problemleri, acıları anlamlandırma arayışı içerisinde. Din geleneksel biçimde önemli teodisiler sağlayıcısıdır ve Berger'in de ifade ettiği gibi teodisilerin en önemli işlevlerinden biri, toplumsal açıdan yaygın güç ve ayrıcalık eşitsizliklerini açıklayabilmeleridir¹¹². Yine bireyler yalnızca anlamlı olan şeyleri bulmaya çalışmamakta, aynı zamanda bir topluluğa bağlanma ihtiyacı da taşımaktadır. Bu doğrultuda fertlerin hayatı anlamlandırma ve bir topluluğa bağlanma istek ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla dine ve dini gruplara yöneldiği söylenebilir¹¹³.

Neticede din, bireylerin hayatında her dönem bir şekilde var olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu noktada din sosyolojisi açısından araştırılması ve incelenmesi gereken önemli problematik konulardan biri de bireylerin farklı dönem ve şatlarda dini yönelimleri, dini yaşama yoğunlukları ve düzeylerinde ortaya çıkan farklılaşmalar olmuştur. Bu doğrultuda dindarlık ölçekleri geliştirilmiş, tipolojiler oluşturulmuş, dindarlık ölçme çalışmaları yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

1.3.2. Dindarlık Ölçme ve Dindarlık Ölçekleri

Dindarlık ölçme, özel yöntem ve teknikler kullanılarak bir kişinin dindarlık düzeyini belirleme ve verilen sonucu rakamsal değerler halinde ifade etme olarak

110 Adnan SELMAN-Ramazan UÇAR, "Dini Tercihleri Anlama ve Açıklamaya Farklı Bir Yaklaşım: Rasyonel Seçim Teorisi", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 10, 2011, ss. 91-110.

111 FURSETH- REPSTAD, 2011, s. 213.

112 BERGER, 2011, s. 129-131.

113 FURSETH- REPSTAD, 2011, s. 217-220.

tanımlanmıştır. Dindarlık düzeyi, her bir ölçeğin kendine göre tanımladığı çerçevede kişilerin ne kadar dindar olduğunu gösteren bir ifadedir¹¹⁴.

Dindarlığın ölçülmesi çalışmalarında dindarlığın tanımı ile birlikte ölçme kriterleri de oldukça önemlidir. Çünkü elde edilen bilgilerle varılan sonuç dindarlığın tanımı ve esas alınan kriterlere göre farklılık gösterebilir. Bu noktada “Dindar kime denir?”, “Kimler daha çok dindar, kimler daha az dindar sayılır?”, “Dindarlık seviyesini belirlemede neler esas alınmalıdır?” gibi sorulara verilecek cevaplarla varılacak sonuçlar birbiriyle yakından bağlantılıdır. Genel olarak inanan, ibadet eden ve dini etkinliklere katılan kişiler dindar sayılmakta, bireylerin bu faaliyetleri yapma derecelerine göre dindarlık düzeyleri belirlenmektedir. Buna göre, günde 4-5 saatini dini aktivitelere ayıran bir imam veya papaz, dini aktivitelere daha az zaman ayırabilen işçi, esnaf ve öğrenciden daha dindar sayılmaktadır. Bu durumda şu sorular sorulabilir: “Dini faaliyetlere daha çok zaman ayıramayan işçi, esnaf ve öğrenci imamdandır, papazdan ve emekliden daha çok dindar olabilir mi?”, “Boş zaman faktörü yanında sosyo-ekonomik şartlar ve eğitim durumu gibi faktörlerin dindarlık ölçümündeki yeri nedir?”¹¹⁵. Bu bağlamda bireylerin dindarlık düzeyi ve yönelimleri ile bunlar üzerinde etkili olan faktörleri tespit edebilmek amacıyla pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Dindarlık ölçme çalışmaları Batı’da 1940’lı yıllarda başlamıştır. Literatür incelendiğinde dindarlık ölçümlerinde üç farklı yaklaşım olduğu görülmüştür. Birincisi, tek boyutlu ölçme yaklaşımları, ikincisi iki kutuplu ölçme yaklaşımları ve üçüncüsü ise çok boyutlu ölçme yaklaşımlarıdır. Dindarlığı ölçme çalışmaları ilk önce tek boyutlu yaklaşımlarla yapılmıştır. Dolayısıyla geliştirilen ölçeklerde genellikle dini inanç ve kiliseye karşı tutumların ölçülmesine ilişkin maddelere yer verilmiştir. Kilise gruplarının sosyal ve dini hayatı üzerine yapılan çalışmaların en önemli öncüsü olarak Gabriel Le Bras görülmektedir¹¹⁶. Dindarlığa tek boyutlu yaklaşmanın yeterli olmayacağını ileri süren bazı din sosyolog ve psikologları, iki boyutlu yaklaşımı ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşımın en önemli örneklerinden biri Gordon W. Allport ve J. Michael Ross tarafından geliştirilen dindarlığı “içe dönük” ve “dışa dönük” olmak üzere

114 Ahmet ONAY, “Dindarlık Ölçme Çalışmaları”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 3-4, 2001, ss. 439-449.

115 ONAY, 2004, s. 46.

116 KÖKTAŞ, 1993, s. 16.

iki grupta ele alan yaklaşımdır¹¹⁷. Bununla birlikte dini hayatın analizi ve ölçülmesinde, dindarlığın çok boyutlu bir fenomen olarak ele alınmasının gerekliliği ortaya konmuştur. Çok boyutlu yaklaşımların gelişmesinde Glock (1959), Lenski (1961) ve Fukuyama'nın (1961) çalışmaları önemli katkılar sağlamıştır. Dindarlığın çok boyutlu olarak sistemli bir şekilde kavramlaştırılması Glock (1972) tarafından yapılmıştır¹¹⁸. Charles Glock dini bağlılığın beş boyutunu betimlemiştir. Bunlar dini inanç boyutu, pratik (ibadet) boyutu, tecrübe boyutu, bilgi boyutu ve etkileme boyutudur. İnanç boyutu ile dindar her insanın belli inanç ilkelerini kabul edeceğine yönelik beklentiler kastedilmiştir. Her din, inanç ilkelerinden belli bir sistem kurar ve mensuplarından bu ilkelere inanmalarını bekler. İbadet boyutu ile bir din mensuplarının yerine getirdikleri bütün spesifik dini pratikler kastedilmiştir. Her türlü ayin, dua, özel sakramental davranış ve perhiz ibadet boyutu içinde değerlendirilir. Tecrübe boyutu ile dindar bireyin herhangi bir zamanda nihai gerçeklikle temas ettiği veya dini bir duyguyu tecrübe ettiği durum kastedilmiştir. Bilgi boyutu, dindar insanların inançlarının temel öğretileri ve dini metinler konusunda sahip olması beklenen bilgilerden oluşmaktadır. Etki boyutu, dinin kişilerin yaşamlarında sahip olduğu etkileri içermektedir. Bu kategori ile bireylerin dini inanç, ibadet, tecrübe ve bilgisinin sonuçları özetlenebilir. Bireylerin ne yapmaları gerektiği ve hangi zihniyete sahip olmaları gerektiğini belirleyen dini kurallar burada ortaya çıkar¹¹⁹.

İslami dindarlıkla ilgili Türkiye'de yapılan ilk çalışmaların, Batı'da yapılan dindarlık ölçme çalışmalarına yakın dönemde gerçekleştirildiği görülmektedir. Ülkemizde bu konuda ilk çalışma 1962 yılında Mehmet Taplamacıoğlu tarafından yapılmıştır¹²⁰. Bu çalışmayı uzun bir aradan sonra 1977 yılında Erdoğan Fırat'ın yaptığı çalışma¹²¹ izlemiştir. Dünya literatürü ile karşılaştırıldığında bu çalışmaların, zamanlama olarak erken döneme rastlaması bakımından önemli olmakla birlikte yöntem

117 GORDON W. ALLPORT - J. MICHAEL ROSS, "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality And Social Psychology*, 5 (4), 1967, 432-443.

118 Murat YILDIZ, *Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), İzmir, 1998, s. 5-15.

119 Charles Y. GLOCK, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", *Din Sosyolojisi*, Der: Yasin Aktay-M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, ss. 250-271.

120 Bkz. Mehmet TAPLAMACIOĞLU, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet Ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, 1962, ss. 141-151.

121 Bkz. Erdoğan FIRAT, *Üniversite Öğrencilerinde Allah inancı ve Din Duygusu Din Psikolojisi Açısından Bir Değerlendirme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜ İlahiyat Fak. Ankara, 1977.

ve alt yapı yönünden o dönemde yapılan benzer çalışmaların gerisinde kaldığı görülmüştür¹²². Yöntem ve teknik alt yapı yetersizliklerin de etkisiyle kesintiye uğrayan dindarlık ölçme çalışmaları 1980’li yılların sonlarına doğru yeniden başlamıştır. Bu dönemde ilk ciddi çalışma Kayhan Mutlu tarafından gerçekleştirilmiştir. 1980’li yılların sonlarına doğru Kayhan Mutlu, Müslüman dindarlık ölçümüyle ilgili bir ölçek geliştirmiştir. Ölçek, uluslararası sosyoloji literatüründe yer alan ölçeklerden (Faulkner ve DeJong-1966, King-1967, King ve Hunt-1969, Rutney ve Mitleton-1961, Westie-1953, Brown-1962 tarafından geliştirilen ölçeklerden) yararlanarak geliştirilmiş, dörtlü likert formatında sekiz olumlu, altı olumsuz ifadede oluşmaktadır. Ölçek, dindarlık, bireylerin dindarlık düzeyi ile sosyal ve ekonomik özellikleri arasındaki ilişkileri araştırmak için kullanılmıştır¹²³. Mehmet Bayyığıt tarafından üniversite öğrencilerinin dini inanç ve tutumları üzerine yapılan araştırma da gençlik ve din konusunu sosyolojik yaklaşımla ele alan Türkiye’deki ilk dindarlık ölçme çalışmaları arasında zikredilebilir. Bayyığıt, betimsel bir yaklaşımla, gençliğin dini inanç, tutum ve davranışlarını tespit etmeyi, dini tutumla sosyal değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamayı amaçladığı araştırmasında kapalı uçlu sorulardan oluşan 50 maddelik anket geliştirmiş ve uygulamıştır¹²⁴.

Diğer önemli bir çalışma ise M. Emin Köktaş’ın Müslüman dindarlığı ile ilgili geliştirdiği ölçektir. Köktaş, dindarlık kavramının operasyonelleştirmenin zorluğundan söz ederek Glock ve Lenski’ye benzer bir yaklaşımla dindarlığı beş boyutlu bir fenomen olarak tanımlamaya çalışmıştır. Ölçekte dini inanç boyutu 14 gösterge ile, ibadet boyutu 12 gösterge ile, tecrübe boyutu 4 gösterge ile, bilgi boyutu 7 gösterge ile ve etki boyutu 44 gösterge ile operasyonelleştirilmiştir. Ölçekte yer alan maddeler çoktan seçmeli, evet-hayır ve Likert formatında olmak üzere üç farklı formatta hazırlanmıştır¹²⁵. Bir diğer dindarlık ölçme çalışması da Münir Koştaş tarafından gerçekleştirilmiştir. Koştaş çalışmasında dini yaşayışı çeşitli boyutlarıyla (inanç, ibadet, dini tecrübe-duygu, dini

122 ONAY, 2004, s. 55.

123 Kayhan MUTLU, “Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyoloji’de Yöntem Üzerine Bir Tartışma)” *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 4, 1989, ss. 194-199.

124 Mehmet BAYYIĞIT, Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1989, 3-4, 49-52.

125 KÖKTAŞ, 1993, 62-67, 237-257.

bilgi ve etki) ortaya koyabilmek için bir ölçek geliştirmiş, ankete ilaveten mülakat yöntemiyle de veri toplamıştır¹²⁶.

1990'lı yılların başlarında Veysel Uysal tarafından “İslami Dindarlık Ölçeği” geliştirmiştir. Ölçek dört basamaklı Likert formatında hazırlanmış ve toplumun dini hayatı 26 madde ile beş boyutlu olarak ele alınmıştır. Ölçekte dindarlığın etki boyutu 8, inanç boyutu 8, bilgi boyutu 3, ibadet boyutu 4, ferdi ve sosyal fonksiyon boyutu 3 madde ile ölçülmeye çalışılmıştır¹²⁷. Bir diğer çalışma, Glock ve Stark modelinden ilham alınarak DEÜ İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi öğretim elemanları tarafından “Dini Hayat Ölçeği” adıyla geliştirilen ölçektir ve 1990'lı yılların sonlarında Murat Yıldız tarafından güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yapılarak kullanılmıştır. Ölçekte 31 madde yer almakta ve dindarlığın inanç, duygu, davranış ve bilgi olmak üzere 4 boyutu ölçülmektedir¹²⁸. Yapılan bir diğer çalışma yine Glock modeli dikkate alınarak Ahmet Onay tarafından “Dini Yönelim Ölçeği” adıyla geliştirilmiş ölçektir¹²⁹ ve 16 maddeyle 3 boyutu (düşünce, davranış ve duygu) ölçmek üzere tasarlanmıştır¹³⁰. Ülkemizde yapılan dindarlık ölçeği çalışmalarından birisi de Kemaleddin Taş tarafından gerçekleştirilmiştir¹³¹. Taş, araştırmasında dindarlık kriterlerine yönelik tutumları ölçmek üzere Likert tipi beşli derecelendirmeli “Dindarlık Kriterleri Ölçeği”ni geliştirmiştir. Toplamda 48 maddeden oluşan ölçek üç faktörden meydana gelmektedir¹³². Kasaba ve köylerdeki dini bağlılık ve dindarlık düzeyini ölçme, toplumun dini tutum ve kanaatleri üzerinde etkili olan faktörleri tespit edebilmeye yönelik ölçme aracı olarak Hakkı KARAŞAHİN tarafından “Kırsal Dindarlık Ölçeği” geliştirilmiştir. Ölçek beşli likert formatında, dört boyut ve 63 sorudan oluşmaktadır. Ölçekte dinin toplumsal anlatımına yönelik boyutu 31 madde, dinin teorik anlatımına yönelik boyutu 8 madde, dinin pratik anlatımına yönelik boyutu 12 madde, dinin ahlaki anlatımına yönelik boyutu 12 madde ile ölçülmeye çalışılmıştır¹³³. Dindarlığı ölçmeye

126 Münir KOŞTAŞ, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 19.

127 Veysel UYSAL, “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Plot Çalışma”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 8 (3-4), 1995, ss. 263-271.

128 Murat YILDIZ, *Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Üzerine Bir Araştırma* (Doktora Tezi), İzmir, 1998, s. 59-61.

129 Bkz. Ahmet ONAY, *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*, Dem Yay., İstanbul, 2004.

130 ONAY, 2004, s. 84; Üzeyir OK, “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.8, S.2, 2011, ss. 528-549.

131 Bkz. Kemaleddin TAŞ, *Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Kriterleri*, Alter Yay., Ankara, 2005.

132 TAŞ, 2005, s. 26-27.

133 Hakkı KARAŞAHİN, *Gördes ve Çevresinde Dini Hayat* (Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 16-24.

yönelik diğer bir çalışma da bireylerin normatif ve popüler tarzı dini tutum düzeylerini ölçmek için Yakup COŞTU tarafından geliştirilen dini yönelim ölçeğidir. Likert tipi beşli derecelendirilmeli biçimde hazırlanan ve toplamda 37 maddeden oluşan ölçeğin 30 maddesi normatif tarzlı dinî yönelimi, 7 maddesi ise popüler tarzlı dinî yönelimi ölçmektedir¹³⁴.

Yukarıda zikredilen çalışma ve ölçekler, Batı’da ve Türkiye’de yapılan çalışma ve ölçeklerin bir kısmını teşkil etmektedir. Gerek Batı’da gerekse ülkemizde dindarlık ölçme çalışmaları devam etmektedir.

1.3.3. Dindarlık Tipolojileri

Din sosyolojisi araştırmalarında konunun daha derinlemesine analiz edilmesi ve konuyla ilgili verilen ortak nitelikler etrafında tasnif edilmesine imkan sağlaması açısından tipolojiler oluşturmak önemlidir. Weber’e göre sosyolojinin ilk görevi tıpsel olanı anlamaktır¹³⁵.

Dindarlık yönünden insanlar oldukça çeşitlilik göstermekle birlikte benzer özellikler göz önüne alınarak kişilerin dindarlık anlayışlarını belirli tiplere ayırmak mümkündür¹³⁶. Yapılan araştırma ve çalışmalarda bireylerin çeşitli renk ve şekillerde ortaya çıkan dini yaşantılarındaki farklılıkları objektif olarak ortaya koyabilmek için çeşitli tipolojiler geliştirilmiştir¹³⁷.

Max Weber, “statü tabakalaşması” olarak kavramsallaştırdığı¹³⁸ toplumsal tabakalaşmadaki farklılaşmaya göre farklı dindarlık tiplerini ayırt etmiştir. Bu doğrultuda değişik meslek gruplarının ve sosyal sınıfların dindarlığı ile ilgili birçok tipoloji geliştirmiştir. Weber’in dindarlık tipolojisinde çiftçi dindarlığı, şövalye ruhlu savaşçıların dindarlığı, tüccar ve zanaatkar dindarlığı, şehir dindarlığı, köy dindarlığı, entektüellerin veya aydınların dindarlığı, büyüsel dindarlık, ayinci dindarlık, kurtuluş dinleri, dünyevi zahitlik, uhrevi zahitlik gibi tipolojiler mevcuttur¹³⁹.

134 Yakup COŞTU, “Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/1, C. 8, S. 15, ss. 119-139.

135 Doğan ÖZLEM, *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 171.

136 Hüseyin PEKER, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2011, s. 145.

137 TAŞ, 2005, s. 48.

138 WEBER, 2006, s. 278-289.

139 WEBER, 2006, s. 339-382.

G. Mensching sosyal sınıflara göre yaptığı tipolojiyle dindarlığı dört tipe ayırmıştır: Göçebe dindarlığı, asillerin dindarlığı, köylü dindarlığı ve burjuvazi dindarlığı¹⁴⁰.

Gabriel Le Bras insan-din ilişkisi çerçevesinde dörtlü bir tasnif geliştirmiştir. Bunlardan birincisi, dini hayata yabancı olanlar, dinden ayrılmış olanlar, bölünenler, dinden kopmuş olanlar ve bir dine bağlı olmayanlar şeklinde; ikincisi, dini kabul edenler, belirli zamanlarda dini kabul edenler, dine ilgisiz olanlar şeklinde; üçüncüsü, dini yaşayanlar, dine saygı duyanlar ve uyanlar, düzenli olarak dine uyanlar şeklinde; son olarak da sofular, dindar, muttaki kişiler şeklinde tipolojiler oluşturmuştur. Le Bras dini davranışlar bağlamında da yine dört tip ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi, herhangi bir dini davranışı olmayanlar; ikincisi, evlilik, doğum, ölüm gibi hayatın belirli dönemlerine ya da Noel, Paskalya gibi yılın belli zaman dilimlerine ait davranışlar; üçüncüsü, Pazar ayini, günah çıkarma gibi periyodik davranışlar ve dördüncüsü, istisnai ve tekrarlanan davranışlardır¹⁴¹.

Bir diğer dindarlık tipolojisi M. Argyle tarafında geliştirilmiştir. Argyle, çevresel etkilerle bağımlı bir değişken olan dindarlığı, bağımsız bir değişken olarak almak suretiyle dindarlığı tutucu dindarlık, protestan dindarlık, sekt dindarlık ve liberal dindarlık olmak üzere dört tipe ayırmıştır. Böylelikle dindarlığın çeşitli şekillerinin belli sosyal durumlar ve davranış tarzlarına uygun olduğunu tespit etmeye çalışmıştır¹⁴².

Allport ve Ross tarafından kullanılan ve dini kişilik yönünden iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlar şeklinde ikiye ayıran tasnif, özellikle din psikolojisinde en çok kullanılan tipolojilerdendir. İç güdümlü dindarlık, hayatın din ile belirlendiği, dinin diğer tüm düşünce ve değerlerin üzerinde olduğu tam bir teslimiyet halini ifade eder. Dış güdümlü dindarlık ise, dinin çıkarlar için alet edildiği, faydacı bir anlayışı ifade eder¹⁴³.

140 Gustav MENSCHING, *Dini Sosyoloji*, Çev.: Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2004, s. 247-252.

141 H. DESROCHE, “Morfolojik Sosyolojiden Tipolojik Sosyolojiye”, Çev. İzzet ER, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S.1, 2014, ss. 293-306. (Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/uluifd/issue/13504/163328>) (13.09.2017).

142 KÖKTAŞ, 1993, s. 49.

143 ALLPORT - ROSS, 1967, 432-443; Murat YILDIZ, “Dindarlığın Tanımı Ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, *Tabula-Rasa*, 2001, Sayı: 1, ss. 19-42; GÜRSES, 2010, s. 25-31.

M. Taplamacıoğlu, dini yaşayışın şiddet ve yoğunluğuna göre beşli bir dindarlık tipolojisi oluşturmuştur. Bunlar; namaz-oruç gibi ibadetleri yerine getirmedeği gibi cenaze dışında hiçbir dini törene katılmayan gayr-i amil dindarlar; içinde yaşadığı toplumun ve ortamın durumuna göre vaziyet alan, duruma göre ibadete yönelen, her şekil ve surette durumu idare eden idare-i maslahatçı dindarlar; namaz-oruç gibi dini ödevlerini yerine getirip ibadet dışında iş güçleriyle uğraşan, oldukça dürüst hayat süren dini bütün dindarlar; dünyevi görevlerini kapsayacak kadar din gereklerine saygı gösteren, günlerinin çoğunu ibadetle geçiren, yeniliklere karşı olmakla birlikte zararlı bir şekilde engelleme yoluna gitmeyen sofu dindarlar; İslam'ı doğru anlayamamış, pek çok şeyin haram ve günah olduğunu savunan, yeniliklere karşı çıkıp herkesten şüphelenen, dinin imanını silinip gittiğine inanmış softa veya yobaz dindarlardır¹⁴⁴.

Ünver Günay, dini yaşayışta şiddetin azlık-çokluğuna göre ve dini hayatın biçimine göre olmak üzere iki ayrı tipoloji geliştirmiştir. Günay, şiddetin azlık-çokluğuna göre beş dindarlık tipi belirlemiştir. Bunlar, dini inançlara tam bir teslimiyetle bağlılıkları, dini pratikleri düzenli olarak yerine getirmeleri ve toplumsal davranışlarında dinden kaynaklanan inanç, düşünce ve kanaatlere titizlikle uyan ateşli dindarlar; dini inanç ve gereklere içten bağlı, fakat dini pratikleri düzenli olarak yerine getirmeyen, kutsal günler, geceler ve aylarda dindarlıklarında artış görülen alaca dindarlar; dini inançlara az-çok saygılı olmakla birlikte dini pratiklere yalnızca kolektif dindarlığın doruk noktalara ulaştığı, dini atmosferin canlandığı, cemaat baskısının arttığı anlarda ilgi gösteren mevsimine göre dindarlar; yine dini inançlara az-çok saygılı olmakla birlikte çok ender durumlarda dini pratikleri yerine getirmenin dışında dinle fazla bir ilgileri olmayan, çoğunlukla kendilerini dünya işlerine verip dini hususları yaşantılarında geri plana atmış, dine olan ilgilerinde çoğunlukla durumu idare etme eğilimli olan beynamazlar; dinin yaşantılarında hemen hemen hiç yer tutmadığı, dini inançların bir kısmına soğuk bir tavır takınan ilgisiz dindarlardır. Dini yaşayış biçimine göre dindarlık tipleri ise, Kur'an ve sünnetle belirlenen hususlar yanında İslam bilginlerinin tarih boyunca geliştirdikleri konular, tasavvufi unsurlar, bir kısmı halkın eski dini kültürüne uzanan, bir kısmı da başka kültürlerden etkilenilerek alınmış veya bizzat toplum tarafından zamanla dini bir renk verilmiş dini inanç ve pratiklerin

144 Mehmet TAPLAMACIOĞLU, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, 1962, ss. 141-151.

birbiriyle kaynaşarak hayat bulduğu geleneksel halk dindarlığı; dini hayatlarında hurafe veya batıl inançlara yer vermeyen, belli bir dini kültür ve öğrenime sahip bulunan dini elit zümre arasında geçerli olan seçkinlerin dindarlığı; din işleriyle dünya işlerini birbirinden ayıran ve dine yalnızca ahiret sorunlarının düzenlenmesinde yer veren, özellikle modern çevrelerde ve belli bir kültür ve öğrenime sahip kişiler arasında yaygın olan laik dindarlık; dini yaşayışa sahip olmakla birlikte bazı konularda din işleriyle dünya işlerini birbirinden ayıran, diğer bazı konularda ise dinden kaynaklanan tutum ve davranışlara yer veren, geleneksel dindarlık tipiyle laik dindarlık tipi arasında geçiş teşkil eden tranzisyonel dindarlık tipidir¹⁴⁵.

C.G. Jung bireyleri dini şahsiyet yönünden içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki tipe ayırmıştır. Dışa dönük tipler arasında dünyadan beklenti içinde olan, akla önem veren, din ve dünya hayatını birlikte yürütenler yer alırken, içe dönükler arasında mistikler, suçluluk korkusu içinde olanlar ve duygulu tipler yer almaktadır. Carl Schneider, akli yönü ağır basan, fikri yönü ağır basan, duygusal yönü ağır basan tiplerden söz etmektedir. Gruehn ise, dini duyguların en yüksek dereceye ulaştığı tasavvufi tip, fikri yönü ön plana alıp akla önem veren tip, duygu ve aklı dengeli kullanan tipler üzerinde durmuştur. Gruehn bu tiplerin yanında dini yaşayışla istek ve arzularını birlikte yürüten tiplere ve dindar olmayıp da dindarmış gibi görünen tiplere de yer vermiştir. Bunların yanı sıra dindarlık tipleriyle ilgili, inançla ilgili esasları kabul etmeyerek dinin gereksiz olduğunu savunan tip; inancı esas alıp ibadeti önemsemeyen tip; dinin özünden ziyade dini pratiklere ve şekle önem veren tip; istek ve arzuları frenleyip daha çok zikre önem veren tip; aklî ve duygusal yönden dengeli, inanç ve ibadetin birlikte olması gerektiğini savunan tip; inanmadığı halde inanmış gibi hareket eden tip şeklinde de ayırım yapılmıştır¹⁴⁶. Dindarlık, gerçek dindarlık, şekilci, kenardan ve kapalı dindarlık şeklinde de tiplenmiştir¹⁴⁷.

Kemaleddin Taş, “Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri” adlı çalışmasında, Kur’an ve sünnetin yanında ağırlıklı olarak ilk dönemde yazılan temel dini kaynaklara, din büyüklerinin görüşlerine ve ilmiyal bilgilerine dayanan, dindeki emir ve yasaklara uymanın önem taşıdığı, inancın yanında ibadetleri yerine getirmenin

145 Ünver GÜNAY, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999, s. 259-264.

146 PEKER, 2011, s. 145-146

147 OKUMUŞ, 2005(a), s. 39.

de ön plana çıktığı geleneksel/ilmiyalci dindarlık; vicdan temizliği, doğruluk, iyilik, yardım severlik gibi bir takım evrensel ahlaki değerlerin önemsendiği, dini otoritelere bağlanmanın zorunluluk taşımadığı, inancın temel alınıp dindeki kurallara uymanın ve dini ritüelleri yerine getirmenin ikinci plana alındığı, hümanist bir anlayışa sahip modernist/hümanist dindarlık; geleneksel dindarlıkta yer alan bazı hususları içine almakla birlikte İslam öncesi Türk kültürü ve diğer kültürlerden de izler taşıyan, bunun yanında modern dönemdeki bazı uygulamaları da içinde barındırarak farklı toplumsal katmanlarda ve geniş kitlelerde varlık gösteren, halk arasında farklı biçimlerde, kurumsallaşmamış tarzlarda bulunabilen, “yaşanan din” olarak da kabul edilebilecek popüler/hurafeci dindarlık şeklinde üçlü bir tipoloji oluşturmuştur¹⁴⁸.

Yapılan çalışmalarda ortaya konan bir diğer dindarlık tipolojisi ise din bilginlerinin ya da eğitilmiş insanların ortaya koydukları “yüksek ya da kitabî dindarlık” diye adlandırılan dini anlayış ya da dindarlık ile onun yanı başında geniş halk tabakasında bu tabakaya has “Popüler dindarlık” tipidir. Derin düşünceli azınlığın büyük geleneği, derin düşünceye sahip olmayan çoğunluğun küçük geleneği oluşturduğunu ortaya koyan Redfield, “büyük gelenek-küçük gelenek” ayrımı ile bu konuda sonraki araştırmacılara ilham kaynağı olmuştur¹⁴⁹. Gazali de avam ve havas olarak nitelendirdiği bu iki kesimin sosyolojik özelliklerini dikkate alarak inanç yapılarındaki farklılıklara işaret etmiştir¹⁵⁰. Türk sosyolojisinde “aşağı” ve “yüksek” kültür farklılaşmasına Gökalp’in de dikkat çektiği görülür¹⁵¹. Kültürdeki bu ikili tipleştirmeyi açıklamak için kullanılan bir diğer yaklaşım tarzı da kültürel üretim ve entelektüel pazar ilişkisidir. Entelektüel pazarda entelektüel metalar pazara sürülür. Nasıl ki iktisadi pazarda alıcının alım gücü varsa, entelektüel pazara giren alıcıların da bir alım gücünden söz edilebilir. Bu pazardaki canlılık insan niteliğine ve ortama göre değişiklik arz eder. Entelektüel pazarda tedavüldeki meta her zaman avam pazarından daha yüksek kalitededir ve avamın entelektüel alım gücünün üstündedir. Dolayısıyla bu ürünü alabilecek müşterilere hitap eder. Bu noktada yeterli vasfa sahip olmayan avam için piyasa cazip piyasa değildir. Ancak bu ürünlerin benzerlerine avam halkın da

148 TAŞ, 2005, s. 53-69.

149 Mustafa ARSLAN, “Popüler Dini Yönelimlerin İncelenmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 6, N. 15, Haziran 2008, ss. 9-34

150 GAZALİ, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1975, C. 1, s. 237 vd.

151 Ziya GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, Ankara, 1968, s. 93.

ihtiyacı olabilir. Bu durumda ikinci el, taklit entelektüel ürünlerin dolaşıma sürüldüğü “halk pazarı” gerekmektedir. Böylelikle toplumda entelektüel aydınların kültürü ile avam halk kültürü olarak nitelendirilen iki farklı kültür arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Bu dikotomik ayırım değer biçici değil, betimleyici ve sınıflayıcı bir işleve sahiptir. Yine burada yüksek ve alt sınıflar arasında kesin ve karşıt ayrımlar yapılarak birbirinden tamamen bağımsız saf kültürlerin olduğunu düşünmek yanlıştır. Yüksek kültür ile geniş kesimlerin kültürü arasında bir ilişki vardır ve bu ilişkide popüler kültür bir etkileşim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵².

Bunların yanı sıra aktif dindarlık, pasif dindarlık; sufi dindarlık, fıkhi dindarlık; şehir dindarlığı ve köy dindarlığı; radikal dindarlık, ılımlı dindarlık; tutucu dindarlık ve serbest dindarlık; samimi dindarlık ve gösterişçi dindarlık şeklinde de tipleştirmeler yapılmıştır¹⁵³.

Bu araştırmamızda Kemaleddin Taş tarafından geliştirilen “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” kullanılacağından, Taş’ın aynı ölçek üzerinde yaptığı analizler sonucu oluşturduğu üçlü tipoloji kullanılacaktır. Bunlar, “gelenksel/ilmihalci dindarlık”, “modernist/hümanist dindarlık” ve “popüler/ hurafeci dindarlık”tır.

1.3.3.1. Geleneksel/İlmihalci Dindarlık

Gelenek, uzun bir zaman sürecinde toplumda yerleşmiş olan ve nesilden nesile aktararak gelen inançlar, değerler ve kabuller bütünü¹⁵⁴, toplumsal pratikler kümesi¹⁵⁵ olarak tanımlanmıştır.

Gelenek terimi günümüzde karşılaşılan en karmaşık kelimelerden biridir. Kimi zaman “gelenek” denildiğinde belli bir yolu izleme, belli bir çerçevede hareket etme anlaşılır. En popüler anlamıyla gelenek, örf, adet ve töre anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamıyla gelenek, toplumda belli bir davranış kümesini yönlendiren, belli davranış kalıpları üreten ve insanları bu kalıplara göre davranmaya zorlayan ideolojik bir aygıttır. Birisi çok dar ve spesifik, diğeri çok genel ve sınırları belirsiz anlamlar dışında dini dozu çok yüksek üçüncü bir anlamı daha vardır. Bu anlamıyla gelenek çekip

152 ARSLAN, 2004, s. 22 vd.

153 OKUMUŞ, 2005 (a), s. 40-43.

154 KİRMAN, 2004, s. 87.

155 Gordon MARSHALL, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 258-259

çıkarılamaz biçimde dine ve vahye, kutsallığa, ortodoksi kavramına, otoriteye, sürekliliğe bağlıdır. Bu, dinle geleneğin aynı şeyler olduğu anlamına gelmez. Din, kişiyi Allah'a bağlayan asli yön iken gelenek hakikatin daha dışa dönük ve parçalı olan yüzünü oluşturur¹⁵⁶. Diğer bir ifadeyle dinin kapsamına vahiy ve peygamberin söz ve uygulamaları girerken, geleneğin kapsamına dini metinlerden çıkarılan yorum ve uygulamalar girmektedir. Gelenek dinin ortaya çıktığı ilk dönemde değil, ilk tâbillerinin üzerinden iki ya da üç nesil geçtikten sonra oluşmaya başlar¹⁵⁷.

Geleneğin en önemli vasıfları arasında süreklilik, istikrar, hiyerarşi, otorite geçmişe ve büyüklere saygı, itaat, ortodoksi ve kutsiyet zikredilebilir. Gelenek, süreklilik zinciriyle geçmişten bugüne oradan da geleceğe bağlanmak ister. Bu süreklilik onun varlık şartıdır. Meydana gelebilecek herhangi bir kopma, geleneğin otantikliğini zedeler, zamanla yozlaşmasına sebep olabilir. Bunun yanında geleneğin sürekliliğini sağlaması için istikrarın da olması gerekir. Sürekliliğin değişimler karşısında istikrarlı şekilde devam ettirilmesi gerekir. Geçmişe saygı, geleneğin önemli bir diğer vasfıdır. Geleneği oluşturmuş olanlardan kurulu olan geçmiş, bugünden daha saygı değer, daha otantik bir dönemi teşkil eder. Bundan dolayı gelenek, geçmişin tartışılmasını, sorgulanmasını istemez hatta yerine göre yasak eder. Bunların yanı sıra gelenek meydana getirdiği yapıya, bu yapının gereklerine ve kurallarına kayıtsız şartsız itaat ister. Bu itaat, zoraki ve dayatılmış bir baş eğme tavrı değil, bilakis içselleştirilmiş bir itaattir. Gelenek içerisinde belirlenen kurallar ve hayat düzeni bireylere aşılanarak, neyin bilinip neyin bilinemeyeceği, neyin iyi neyin kötü olduğu gibi hususların çerçevesi çizilmiştir. Çözüm yollarını geleneğin içinde bulan kişi geleneğin dışında bir çözüm yolu arama ihtiyacı hissetmez ve geleneğin gücüne itaat etmeye devam eder. Gelenek, mensuplarına güvenilir olduğunu aşılır. Güvenilir olmak, gelenek için olduğu kadar mensupları için de hayati önem arz eder. Çünkü güvensizlikten kaynaklanabilecek şüphe, uzun zaman sürecinden o güne kadar gelmiş zincirin halkalarında kopma meydana getirebilir. Bundan dolayıdır ki, her gelenek, müntesiplerine “kendi geleneğinin üstün olduğu” şeklinde bir ideoloji empoze eder. Bu ideoloji, “biz” duygusu ortaya çıkarır ve “biz”in dışında kalanlar “öteki” olarak nitelendirilir. Geleneğin bir başka vasfı da ortodoksidir. Her gelenekte hak ile batıl ayrımı vazgeçilmezdir ve bu

156 Mustafa ARMAĞAN, *Gelenek*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 11-12.

157 TAŞ, 2005, s. 57.

ayrımın kaçınılmaz şekilde hak olanın korunmasına yönelik yapılandırılması gerekir. İşte bu yapı ortodoksidir. Ortodoksisi olamayan gelenek hak ile batıl arasında ayrım yapamayacağından zayıflayacak ve hakikati temsil yeteneğini kaybedecektir. Dini hakikatin ne olduğunu belirleyen, geleneğin düzen ve sürekliliğini sağlayan vasıta ise geleneğin otoritesidir. Otorite, bu görevi yerine getiren kişiler tarafından sağlanır. Geleneğin bir diğer önemli unsuru ise kutsiyettir. Kutsal, olağanüstü, aşkın görülen ve o şekilde tecrübe edilen olayları içerir. Bunun da en önemli unsuru, kişinin tabiatüstü sayılan varlığa sevgi ve korkuya dayalı bir duyguyla bağlanmasıdır¹⁵⁸.

Yukarıda sıralanan niteliklerin yanında geleneğin paradoksal olarak nitelenebilecek özellikleri de vardır. Geleneğin paradoksu normal olmayan hızlı değişim dönemlerinde kendini gösterir. Olağan dönemlerde gelenek ortak bir davranış kalıbı oluşturmak suretiyle sağlam bir dayanak temin eder. İnsanlar gelenek sayesinde nasıl davranacaklarından emindirler, gelecekte endişeleri yoktur, ayakları yere sağlam basmaktadır. Fakat hızlı değişim dönemlerinde gelenek, bir ayak bağı, gelişmenin önünde bir engel olarak görülmeye başlanır. Bireylerin geleceğe umutla bakmalarına ve ayaklarının yere sağlam basmasına vesile olan gelenek bu durumda çıkarıp atılması gereken bir pranga veya dönüştürülmesi gereken bir engel olarak görülmektedir. Gelenek klasik anlamda sahih ve geçerli bilginin aktarılması demektir. Fakat bu durumda aktarmanın bize kadar nasıl geldiği, aktarılan şeyin aslını yansıtıp yansıtmadığı, dolayısıyla aktarmanın ne kadar güvenilir biçimde yapıldığı soruları zihinleri meşgul etmektedir. Bilginin aktarılma sürecinde, kasıtlı veya değil, meydana gelen değişim ve çarpıtmalarla ortaya çıkan yanıltıcı bilgiler, geleneğin bünyesinde sahih bilgi vasfını alacaktır. Bu haliyle gelenek kendisinde hem sahih, hem de çarpıtılmış olanı birlikte bulundurmaktadır ki, bu da onun diğer paradoksudur¹⁵⁹.

Geleneksel dindarlık, modern dönem öncesi geleneksel toplum tipinde ortaya çıkmış ve bu dönemde bir takım özelliklerini kazanmış dindarlık şeklidir. Bu sebeple hem kitlelerde yaygın olan eski döneme ait dini inançları, hem de modern öncesi dönemlerde resmi kitabi dinde yapılan yorumları içerisinde barındırmaktadır. Başka bir ifadeyle geleneksel dindarlık içerisinde, popüler dini inanışlar ile birlikte kitabi veya

158 TAŞ, 2005, s. 54-56.

159 ARMAĞAN, 1992, s. 15-16.

resmi dindarlık da bulunmaktadır. Nitekim ilk dönem öne çıkan İslam âlimleri yüksek kitabi dindarlığın yanında geleneksel dindarlığın da temsilcileri olmuşlardır¹⁶⁰.

Bu bilgiler ışığında uygulamalı araştırmamızda kullanılacak dindarlık tiplerinden birisi olan “geleneksel/ilmihalci dindarlık” ile kastedilmek istenen şey; toplumumuzun genel kesiminde kabul gören, Kur’an ve sünnet ışığında ağırlıklı olarak ilk dönemlerde ortaya konan dini kaynaklara, din büyüklerinin görüşlerine ve ilmihal bilgilerine dayanan, dinin emir ve yasaklarına uymanın önem taşıdığı, inancın yanında ibadetleri yerine getirmenin de ön planda tutulduğu dindarlık anlayışıdır¹⁶¹.

1.3.3.2. Modernist/Hümanist Dindarlık

Zaman içerisinde bir toplumun yapısında, bu yapının çeşitli fonksiyonlarında ve bireylerinin üstlendiği toplumsal rollerde, yani toplumdaki ilişkiler sisteminde, toplumsal kurumlarda ve bireylerin davranışlarında meydana gelen değişimler olarak tanımlanan sosyal değişimin¹⁶² tesiri ile beraber toplum içinde dinin yer ve rolünün değişmesi de normal bir gelişmedir. Diğer bir ifadeyle, toplumsal bir fenomen olarak din, toplum içerisinde vuku bulan toplumsal olaylar ve değişmeden etkilenmekte¹⁶³, toplumun din anlayışında da değişimler görülmektedir.

Bireysellik ve rasyonellik trendlerinin oluşturduğu modernleşme, geleneksel dini düşüncenin ve yaşantının bireyin zihin dünyasında ve kurumsal yapıda egemenliğini yitirmesine yol açmış¹⁶⁴, dinin mahiyetini ve modern dünyadaki yerini değiştirmiştir¹⁶⁵. Geleneksel toplumda sosyal hayatın tepe noktasında bulunan din, modern sanayi toplumunda ortaya çıkan sekülerizasyon neticesi ferdileşerek birçok toplumsal tesirlerinden arınmış ve kendi öz alanına çekilmiş, kişilerin özel yaşantılarıyla ilgili bir vicdan ve şahsi seçim meselesi haline gelmiştir. Öte yandan modern sanayi toplumunda dini inançlara ve uygulamalara olan rağbet eskiye oranla büyük bir düşüş kaydetmiştir¹⁶⁶. Dini uygulamalara rağbetteki bu düşüş, özellikle şehir ve çevrelerinde daha büyük boyutlarda kendini göstermiştir. Kısacası modern toplum, eskinin

160 ARSLAN, 2004, s. 31.

161 TAŞ, 2005, s. 58-59.

162 KIRMAN, 2004, s. 232.

163 GÜNAY, 2000, s. 343.

164 Özlem AVCI, İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 48.

165 TAŞ, 2005, s. 59.

166 Ali COŞKUN, *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*, Dem Yayınları, İstanbul, 2005, s. 82.

geleneksel toplumlarındaki dini birlik, beraberlik ve bütünlüğün yerine, dine bağlılık ve dini yaşayış açısından bir plüralizm, geleneksel ve kurumlaşmış dindarlıkta bir gevşeme, ilgisizlik, dine ve özellikle geleneksel dindarlığa karşı tenkit ve hatta inançsızlıkla karakterize olmaktadır. Diğer taraftan bu durumun sadece sanayi toplumlarıyla sınırlı kalmayıp, geri kalmış veya gelişmekte olan toplumları da kuşatan bir yaygınlık alanı bulduğu söylenebilir¹⁶⁷.

Rasyonalizasyon, iş bölümü ve kurumsallaşma gibi önemli değişimlerin yaşandığı şehirleşme ve modernleşme sürecinde, kültürel yapıda olduğu gibi geleneksel dindarlık formlarında da ciddi sarsıntılar ortaya çıkabilmektedir. Modernleşme ile beraber yaşanan kültürel değişme, çatışma ve uyum süreçleri, hayatı ve toplumu anlamlandırmada farklı bir dini anlayışı da beraberinde getirmektedir¹⁶⁸. Diğer taraftan modernleşme ile beraber kendini gösteren sekülerizasyonla toplum ve kültür alanları, dini kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkmıştır. Nasıl ki toplum ve kültürün sekülerizasyonu söz konusuysa aynı şekilde bilincin sekülerizasyonu da söz konusudur. Bu, modern dünyanın dini açıklamalardan yararlanmaksızın dünyayı ve kendi yaşamlarını yorumlayan gittikçe artan sayıda bireyler ürettiği anlamına gelir¹⁶⁹. Yani modern toplumda din etken faktör olmaktan çıkarak edilgen bir görünüme geçmiştir. Bu süreçte kurumsal alanların özelleşmesi süreci dini artan bir şekilde öznel ve özel bir gerçekliğe dönüştüren gelişmeyi başlatmıştır. Din bir kez “özel iş” olarak tanımlandığında birey sadece kendi sosyal biyografisi ile belirlenen tercihlerle yönlendirilen ve kendisinin uygun gördüğü anlamlar türü içinden bir tercihte bulunacaktır¹⁷⁰. Yani din toplumsal olmaktan ziyade bireysel bir hal almıştır. Ancak bu durum dinin toplumsal hayattan tamamen çekildiği anlamına gelmemektedir, dinin sadece sosyal hayattaki görev ve fonksiyonlarında bir değişiklik meydana gelmiştir¹⁷¹.

Modern toplumlarda dinin geçirmekte olduğu sarsıntı esasında bir "intibak problemi"dir. Sanayileşme öncesi kültür ve medeniyet şartlarında hayatiyet bulmuş, kurumsallaşmış ve gelenekleşmiş din ve dindarlıklar, yeni ve değişen şartlara uymaya çalışmakta, sarsıntı, uyumsuzluk, geri dönüş ve yeni arayışlar intibak sürecine bağlı

167 GÜNAY, 2000, s. 360-361.

168 Celalettin ÇELİK, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 80-81.

169 BERGER, 2011, s. 197.

170 LUCKMANN, 2003, s. 92.

171 TAŞ, 2005, s. 61.

olarak kendini göstermektedir. Bu noktada eskinin geleneksel din anlayışları ve dindarlıkları sarsılırken modern toplumlarda şehirlerden başlayarak daha şahsi, daha akılcı yaşanan yeni dindarlık şekilleri kendini göstermektedir. Manevi boşluk, yalnızlık, başarısızlık ve huzursuzluklar yeni maneviyat arayışlarını ve ihtiyaçlarını da hemen her toplumda beraberinde sürüklemekte toplum hayatının tabiatı boşluk kabul etmemektedir. Nitekim bundan dolayıdır ki, dinin toplumlarda tamamen marjinalleştiği veya silinmeye yüz tuttuğu durumlarda dahi “ikame dinler” denilen bir takım ideolojik sistemlerin veya yeni fanatik eğilimlerin ya da kendilerini boşlukta hissedenden kişilerin kimlik problemlerini ve toplumla yeniden bütünleşmelerini sağlamak üzere yeni ve özel “görünmez dinin” devreye girdiği ve boşluğu doldurmaya çalıştığı görülmektedir¹⁷².

Geleneksel kültür ve değerlerin zayıfladığı, sınırlandığı modern toplumlarda buna bağlı olarak geleneksel dindarlığın rolü azalırken yeni dindarlık formları ve görüntüleri ortaya çıkmış, dinin algılanış şekli değişmiştir. Modernleşmenin etkileri oldukça uzun bir durgunluk, kapalılık ve geleneksellik döneminden sonra özellikle son dönemlerde hızlı bir değişime bağlı olarak çeşitli uyum problemleri ve ikilemler yaşayan Türk toplumu gibi geleneksellikten modernliğe yönelen, ancak ne eskisi gibi geleneksel kalabilen ne de tam anlamıyla modernleşebilen ve bu ikisi arasında bir tür geçiş ve hatta bocalama içerisinde olan “tranzisyonel” toplumların hayatının hemen her alanında daha çok derinden yankılar uyandırmış, çelişiklere, çatışmalara ve bunalımlara yol açmıştır. Bununla birlikte dini, modernleşmenin tamamen tersi bir yaşayış biçimi olarak değerlendirmek de tutarlı bir yaklaşım tarzı değildir¹⁷³.

Modern dindarlığın en önemli niteliklerinden birisinin “bireyselleşme” olduğu söylenebilir. Modernist dindarlık sübjektifleşmiş, yani spesifik olarak kurumsallaşamamış ve tam olarak toplumsal alanda şekillenememiştir. Dolayısıyla sosyal bünyenin bireysel alana ilgisiz kalmasıyla kişiselleşmiştir. Böyle bir dindarlık biçimi bireysel anlamda önemli işlevler görse de dinin içerisinde tüm toplumsal hayatın herkesi bağlayıcı yüce manalara sahip olduğu ortak bir dünyayı inşa etme şeklindeki klasik görevini yerine getirmekten uzaktır. Aynı zamanda bu tür dindarlık, modern toplumun dünyevileşen alanlarından uzak, toplumsal hayatın belirli bölgelerine sıkışıp kalan bir dindarlıktır. Dinin özel alana bu tür bir çekilişi, modern kurumların ve

172 GÜNAY, 2000, s. 364-365.

173 TAŞ, 2005, s. 61-62.

olguların rasyonel düzenlerinin korunması için “işlevsel” bir durumdur. Böylece bir zamanlar, toplumun üyeleri için bütüncül bir tanımlamalar demeti oluşturan bir kurum olan din, bu geleneksel görevinden kopmuş olur. Bunun neticesinde de dinin dünya kurucu potansiyeli, alt dünyalar, parçalanmış anlam evrenleri ve birçok durumda makuliyeti sağlayıcı dar alanlar ile sınırlı kalır. Sonuç olarak modernist dindarlık, kurumsal olmaktan çok “bireysel”, görünür olmaktan çok “görünmeyen” bir yapıya sahiptir¹⁷⁴.

Bu bilgiler ışığında alan araştırmamızda kullanılacak dindarlık tiplerinden biri olan “modernist/hümanist dindarlık”, vicdan temizliği, doğruluk, iyilik, yardımseverlik gibi bir takım ahlaki değerlerin önemsendiği, dini otorite olarak kabul edilen kişilere bağlanmanın zorunluluk taşımadığı, inancın temel gösterge olduğu, ancak dindeki kurallara uymanın ve dini ritüelleri yerine getirmenin ikinci plana alındığı, hümanist yaklaşıma sahip bir dindarlık anlayışını karşılamaktadır¹⁷⁵.

1.3.3.3. Popüler/Hurafeci Dindarlık

Türk toplumunun çok yönlü ve çok boyutlu olan dini yaşantısı içerisinde popüler dindarlık geniş halk kitlelerinde yaygın olarak görülmektedir. Bu nedenle popüler dindarlık, Türk toplumunun dini hayatını ve din algısını anlama açısından önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁷⁶.

Popüler dindarlık kavramı “halk (folk) kültürü” ve popüler kültür kavramlarıyla yakından ilgilidir. Halk kültürü daha çok endüstri öncesi toplumların geleneksel halk kültürünü ve günümüzün taşra ve köylü kültürünü içine almaktadır. Popüler kültür ise ağırlıklı olarak sanayileşme sonrası şehir ortamında yaşayan geniş halk kesiminin oluşturduğu kültür tarzının adıdır. Fakat popüler kültürün sadece günümüze dönük yönüne bakıp onun geçmişe ait inanış ve uygulamaları içinde taşımadığını ve bu bakımdan gelip geçici olduğunu düşünmek isabetli olmaz. Çünkü popüler kültür halk tarafından oluşturulan ve sürekliliği olan bir kültürdür. Belli bir dönemde moda olup yaygınlaşan, ama sonrasında kısa zamanda etkisini kaybederek yok olan geçici kültür tarzları için sosyolojide daha çok “kitle kültürü” kavramı kullanılmaktadır. Bu

174 TAŞ, 2005, s. 63.

175 TAŞ, 2005, s. 63-64.

176 Mustafa ARSLAN, “Dindarlık Farklılaşması ve Popüler Dindarlık”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Düzenleyen: Ünver GÜNAY-Celalettin ÇELİK, Karahan Kitabevi, Adana, 2006, s. 289-319.

bağlamda popüler dindarlık tipi hem evrensel dinler öncesi toplumlardan kalan günümüzdeki yaygın inanışları, hem de evrensel/kitabi dinlerin inanç ve uygulamalarını içinde barındıran dindarlık anlayışıdır¹⁷⁷.

Bu noktada hemen bütün büyük dinlerde, önemli ölçüde resmi ve kitabi dindarlık tarafından şekillenen geleneksel dindarlık ile halk dindarlığını veya diğer bir ifadeyle popüler dindarlığı kayda değer çizgilerle birbirinden ayırmak gerekir. “Halk dindarlığı” veya “popüler dindarlık”, “resmi” veya “kitabi” yahut “entelektüel dindarlık” biçimlerine göre daima özel bir formu teşkil etmiştir. Nitekim İslamiyet’te “avam” ile “havas” dindarlıkları arasında gözetilen ayrım bu durumun tipik bir göstergesidir. Popüler dindarlık, içerisinde yer verdiği büyüsel, mistik ve mitolojik unsur ve vurgularla, kutsal metinlere yahut naslara ya da onların değişik biçimlerde kabul görmüş ve kurumsallaşmış bir yorumuna sıkı bir bağlılık esasına dayalı kitabi yahut resmi dindarlıktan önemli ölçüde ayrılmaktadır¹⁷⁸. Bununla birlikte popüler dindarlık, daha çok geleneksel biçimlere sahip olmanın yanında bazı modern ve postmodern tezahürleri de içinde barındırabilmektedir. Bütün bu özellikleri dolayısıyla popüler dindarlık, geleneksel dindarlığa göre farklılık arz etmekte ve kendine özgü anlam alanı olan bir dindarlık tipi olarak ortaya çıkmaktadır¹⁷⁹.

Popüler dindarlık sadece aynı dini sitemin büyük geleneğiyle çeliştiği zaman söz konusu olmaz. Bunun yanı sıra onunla birtakım karşılıklı ilişkiler içerisine girdiği ve bazı farklı kombinasyonlar oluşturduğu durumlarda da ortaya çıkabilir. Bu sebeple popüler dindarlığı resmi/kitabi dindarlıkla daima çelişik halde kabul ederek diğer yönleri görmezden gelmek doğru bir bakış açısı değildir. Popüler dindarlıkta, toplumun anlama düzeylerinin sonucu olarak, yüksek tipli evrensel dinlerin genişlemesi ve müntesiplerinin artmasıyla eski inanışların dinin içerisinde örtülü bir şekilde varlığını devam ettirmesi durumu da söz konusudur. Bu itibarla popüler dindarlık, bütün yüksek tipli dinlerde ve dolayısıyla İslamiyet içerisinde varlığını uzun yıllar devam ettirebilmekte, hatta ortodoks temellere ve desteğe de sahip olabilmektedir. Buradan hareketle popüler dindarlığı, yüksek tipli, organizeli, kurumsal olmayan inanç, ritüel ve pratikleri içeren bir dindarlık anlayışı olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla popüler

177 ARSLAN, 2004, s. 27-29.

178 GÜNAY, 2000, s. 302.

179 TAŞ, 2005, s. 65.

dindarlık, çoğunlukla kitabi dindarlığın muhtevasını ve sınırlarını oluşturan dini doktrin ve teolojik sistemleştirmeden yoksun, dini otorite ve kurumların dışında gelişen, terkihi bir özelliğe sahip, nispeten sistemsiz inanç ve uygulamalardan oluşur. Bu bağlamda popüler dindarlık, öğretilen çok büyü, kehanet, falcılık ve benzeri faydacı hususları, şer'i hükümlerden çok dini coşkuyu esas alarak, araçlardan kaçınmak bir yana gerçekte vasıtalarla dayalı olarak şekillenmektedir¹⁸⁰. Bu doğrultuda popüler dindarlığın dini otorite ve kurumların onayından nispeten uzak inanışlar, ibadet ve uygulamaları bünyesinde barındırdığı, “emredilen değil”, “yaşanan” ve “uygulanan” bir yapı sergilediği ifade edilebilir. Türk toplumundaki popüler dindarlık anlayışı da, bir inanç ve sosyal hayat tarzı olarak yorumlanan ve yaşanan, İslam'ın esaslarına belli ölçüler içerisinde sadık kalmakla birlikte daha ziyade geleneksel yaşantının belirlediği, kısmen hurafelerle karışık bir dindarlık tarzıdır. Toplumumuz açısından popüler dindarlık içerisinde yer alan unsurlar, topluma bir dünya görüşü, bir kişisel denge yöntemi sağlamak ve isteklerine ulaşmasına vasıta olmaktadır¹⁸¹. Dönem dönem insanların nasıl olup da inandıklarına hayret ettiğimiz hurafelerin gücü buradan gelmektedir¹⁸².

Hemen her dinde olduğu gibi İslam kültüründe de rastlanılan hurafeler, özellikle halkın din anlayışında etkin ve yaygın bir rol oynamaktadır. Dinin temel prensiplerine uygun olmadığı için dini yorumlarda yer alması istenmediği halde yaşamaya devam eden hurafelerin sirayeti ve yaygınlaşması incelendiğinde, söz konusu inanç ve kanaatlerin özellikle din değiştirme sırasında yeni dine geçtiği veya diğer din ve kültürlerle temaslar sonucunda alındığı düşünülmektedir¹⁸³. Dolayısıyla popüler dindarlığın içeriğinde yüksek kitabi dinlere uygun kavram ve inançlarla birlikte geleneksel kabul ve hurafelerin karışımına karşılık gelebilecek bir senkretizm mevcuttur. Bu bileşim, çeşitli ihtiyaç ve yönelimleri temine yönelik potansiyel desteğe, diğer bir ifadeyle pragmatik eksene işaret eder¹⁸⁴.

Popüler dindarlık, aralarında kesin ilişkiler sayısı az olan çok sayıda unsuru ihtiva eden semboller sistemi olarak tanımlanabilir. Böyle bir sistem ise dışsal etkilere

180 ARSLAN, 2004, s. 56-58.

181 TAŞ, 2005, s. 66.

182 MARDİN, 2004, s. 168-169.

183 Hatice K. ARPAGUŞ, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, İFAV Yay., İstanbul, 2015, s. 59.

184 TAŞ, 2005, s. 67.

karşı koymada oldukça etkili olur. Çünkü popüler dindarlığın içinde yer alan unsurlardan birinde ortaya çıkan değişme bütün yapıyı etkileyebilir. Türk toplumunda kitabi/resmi din anlayışının yanında farklı şekillerde bulunan ve bölgeden bölgeye belirgin tarzda değişiklikler gösterebilen sosyal değer, düşünüş ve adetlerin oluşturduğu bir popüler dindarlık mevcuttur. Bununla birlikte popüler dindarlık, İslam öncesi dönemlerden gelen bir kısım inanç ve uygulamaları, resmi/kitabi din tarafından yasaklanmış ya da yasaklanmamış dini uygulamaları da ihtiva eder. Ülkemizde geniş kitlelerde yaygınlık gösteren popüler dindarlık, İslam'ın normatif, resmi/kitabi yorumunun prensiplerini reddetmeksizin ve ilke bağlamında Müslüman din alimlerini eleştirmeksizin geleneksel dindarlıktan büyük oranda bağımsız olarak ayrı bir alanda varlığını göstermektedir. Bunlar kişiler üzerinde kendini çok canlı gösteren, sıkıntı ve ihtiyaç durumlarında, törensel faaliyetlerde ortaya çıkabilen bir dizi heyecan, değer ve ideallerde kendini hissettirmekte, bireysel ve toplumsal hayata ilişkin problemlere karşı pratik çözümler sunmaktadır. Bu şekliyle popüler dindarlık, geleneksel toplumda olduğu gibi modern toplumlarda da oldukça sürekli ve önemli bir yer işgal eder¹⁸⁵.

Bu bilgiler doğrultusunda araştırmamızda kullanılacak dindarlık tiplerinden biri olan popüler/hurafeci dindarlık; geleneksel dindarlıkta yer alan bazı hususları da içine almakla birlikte, İslam öncesi Türk kültürü ve diğer kültürlerden de izler taşıyan, bununla birlikte modern dönemdeki bazı olguları da içine alarak farklı toplumsal katmanlarda ve geniş kitlelerde varlık gösterebilen, halk arasında farklı formatlarda kurumsallaşmamış olarak bulunan ve “yaşanan din” olarak da kabul edilebilecek bir dindarlık anlayışını karşılamaktadır¹⁸⁶.

185 TAŞ, 2005, s. 67-68.

186 TAŞ, 2005, s. 69.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLAR

Bu bölümde alan araştırmasından elde edilen veriler doğrultusunda örneklem grubun olgusal kimliği ile ilgili bilgilere, Türk toplumunun dindarlık algısına yönelik tutumlara etki eden unsurlara, dindarlık kriterlerinin çeşitli boyutlarına yönelik tutumlara ve bu tutumların derecelendirilmesine yönelik analiz, değerlendirme ve sonuçlara yer verilecektir.

2.1. ÖRNEKLEM GRUBUNUN OLGUSAL KİMLİĞİ

Sosyal varlık alanının temel ögesi olan insan, biyolojik, psikolojik, sosyo-kültürel ve ekonomik bir varlık olma özelliği ile zaman ve mekan çerçevesinde hayat sürer¹⁸⁷. Birey, içinde yaşadığı toplumun değerlerini özümser ve bu değerler ile bütünleşir. Fakat yine de her birey kendine özgü tutum ve davranışlarıyla diğer insanlardan ayrılmaktadır. Bireylerin davranışlarının ve bunların arkasında yatan sebeplerin araştırılması noktasında bireylerin olgusal kimliklerinin değerlendirilmesi önem arz etmektedir¹⁸⁸. Çünkü bireylerin olgusal kimlikleri onların bilgi, görüş-kanaat ve davranışlarının oluşmasında belirleyici rol oynar. Bunun için de olgusal yapılar sosyal varlık alanı açısından “bağımsız değişken” görevi görürler. Olgusal durumun tespitinden amaç, deneklerin sosyal ve şahsi karakterleri ile ilgili özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Olgusal yapı ile ilgili sorular, örneklem bileşiminin ana kütle bileşimi ile aynı olup olmadığını, araştırma sonucu veriler incelendiğinde değişik kategoriler arasında bir farklılaşma olup olmadığını, kişisel özelliklerin tasvir edilmek istenen tutum ve davranışları belirlemedeki rolü ve gücünü anlamamıza yardımcı olur¹⁸⁹.

Alan çalışmamızın bağımsız değişkenini teşkil eden örneklem grubunun olgusal kimlikleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

187 ARSLANTÜRK, 2004, s. 49.

188 Ramazan UÇAR, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik* (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma), Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2006, s. 61.

189 Zeki ARSLANTÜRK, *Kutsalın Dönüşü Yeni Toplum Arayışları*, Ayışığıkitapları, İstanbul, 1998, s. 67.

Tablo 2: Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Kadın	505	47.2
Erkek	566	52.8
Toplam	1071	100.0

Tablodan da anlaşıldığı gibi örneklem grubunda yer alan 1071 kişinin %47.2'sini kadınlar, % 52.8'ini erkekler oluşturmaktadır. Türkiye nüfusunda cinsiyet dağılımına bakıldığında nüfusun yarısının erkek diğer yarısının da kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Örneklem grubunun cinsiyet dağılımı açısından ideal oranlara yakın olduğu görülmekle birlikte kadınların erkeklere nazaran biraz daha düşük oranda temsil edilmiş olmasının, kadınların ankete katılımında daha isteksiz ve çekingen davranışlarından ileri geldiği söylenebilir.

Tablo 3: Örneklem Grubunun Yaş Kategorilerine Göre Dağılımı

Yaş Kategorisi	N	%
18-24	203	19.0
25-39	403	37.6
40-59	374	34.9
60 ve Üzeri	91	8.5
Toplam	1071	100.0

Örneklem grubunda yer alan bireylerin yaş kategorilerine göre dağılımlarına bakıldığında yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 18-24 yaş arasındakiler %19, 25-39 yaş arasındakiler %37.6, 40-59 yaş arasındakiler %34.9, 60 yaş ve üzerindeki ise %8.5 oranında temsil edilmektedir. Yaş gruplarının bu şekilde tespit edilmesinin sebepleri arasında şunlar zikredilebilir: 18-24 yaş dönemi, bireyin rüşt çağına ulaştığı kabul edilen ve davranışlarının yavaş yavaş reel bir yapıya kavuştuğu, din konusunda da tutumların netleşmeye başladığı, aynı zamanda bireyin henüz eğitime devam edip çalışma hayatına atılmadığı, dolayısıyla kendine ait evinin bulunmadığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 25-39 yaş dönemi, eğitim döneminin genel olarak tamamlanıp bireylerin iş hayatına atıldığı ve yeni aile kurdukları, dolayısıyla sosyal çevrelerini kendi konumlarına göre yeniden oluşturdıkları dönem olarak görünmektedir. 40-59 yaş

dönemi, bireylerin iş, aile ve toplumsal açıdan olgunluğa eriştiği dönem olarak düşünülmektedir. 60 ve üzeri yaş dönemi, bireylerin iş hayatından emekliliğe geçiş yapmaya başladığı ve yavaş yavaş bireyin yaşlılık çağına adım atmaya başladığı dönem olarak düşünülmüştür.

Tablo 4: Örneklem Grubunun Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	N	%
Hiç Okula Gitmemiş	8	0.7
İlköğretim	270	25.2
Lise ve Dengi Okul	354	33.1
Üniversite/Yüksekokul	424	39.6
Yüksek Lisans/Doktora	15	1.4
Toplam	1071	100.0

Tablodan da anlaşılacağı gibi, örneklem grubunun %0.7'si hiç okula gitmemiş, % 25.2'si ilköğretim mezunu, %33.1'i lise ve dengi okul mezunu, %39.6'sı üniversite veya yüksekokul mezunu, %1.4'ü ise yüksek lisans veya doktora eğitimi almış bireylerden oluşmaktadır.

Tablo 5: Örneklem Grubunun Hayatının Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimine Göre Dağılımı

Yerleşim Birimi	N	%
İl	420	39.2
İlçe	438	40.9
Belde/Köy	213	19.9
Toplam	1071	100.0

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunda yer alan kişilerin %39.2'si il merkezinde, %40.9'u ilçelerde, %19.9'u ise belde veya köylerde hayatının büyük bölümünü geçirmiş bireylerden oluşmaktadır.

Tablo 6: Örneklem Grubunun Gelir Durumuna Göre Dağılımı

Gelir Durumu	N	%
Çok İyi	15	1.4
İyi	299	27.9
Orta	659	61.5
Düşük	79	7.4
Çok Düşük	19	1.8
Toplam	1071	100.0

Örneklem grubunda yer alan bireylerin gelir durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında %1.4'lük küçük bir kesimin gelir düzeyinin çok iyi, %27.9'unun gelir düzeyinin iyi olduğu, %61.5'inin orta derecede, %7.4'ünün düşük, %1.8'inin ise çok düşük gelir düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Örneklem grubunun gelir düzeylerinin tespitinde, aylık ya da yıllık kazanç miktarları değil, bireyin yaşamış olduğu sosyo-ekonomik yapı içerisinde kendini nasıl gördüğü ve hissettiği, dolayısıyla kendi gelir durumunu nasıl tanımladığı esas alınmıştır. Çünkü bireylerin ekonomik düzeylerini yalnızca aylık ya da yıllık resmi gelirleri üzerinden değerlendirmek yanıltıcı olabilir. Bireyin yaşadığı çevrede zorunlu ihtiyaçları için giderleri, ailevi destek görüp görmediği, miras ve diğer dolaylı girdiler bireyin alım gücünü ve yaşam standartlarını büyük ölçüde etkilemektedir.

Tablo 7: Örneklem Grubunun Dini Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

Dini Öğrenim Durumu	N	%
İHL Mezunu	97	9.1
Özel Din Öğrenimi Gören (Aile, Cami, Kur'an Kursu vs.)	716	66.9
Din Öğrenimi Görmemiş	223	20.8
Diğer	35	3.3
Toplam	1071	100.0

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, örneklem grubunun dini öğrenim durumlarına göre dağılımlarına baktığımızda, %9.1'inin imam-hatip liseleri vasıtasıyla,

%66.9'unun aile, cami, Kur'an kursu vb. şekillerde özel olarak, %3.3'ünün ise diğer yollarla din eğitimi aldıkları, %20.8'inin ise din eğitimi görmedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Örneklem Grubunun Kendi Dindarlık Hissine Göre Dağılımı

Dindarlık Durumu	N	%
Çok Dindar	34	3.2
Dindar	745	69.5
Dinle Az İlgili	279	26.1
Dinle Hiç İlgisi Yok	13	1.2
Toplam	1071	100.0

Örneklem grubunda yer alan bireylerin %3.2'si kendisini çok dindar, %69.5'i dindar olarak tanımlarken, %26.1'i dinle az ilgili olduğunu ifade etmiş, %1.2'lik bir kesim ise dinle hiç ilgisinin olmadığını belirtmiştir.

Tablo 9: Örneklem Grubunun Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hissine Göre Dağılımı

Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Durumu	N	%
Evet	181	16.9
Hayır	793	74.0
Kısmen	97	9.1
Toplam	1071	100.0

Tablodan da anlaşılabacağı gibi örneklem grubunun %16.9'u tamamen, %9.1'i kısmen herhangi bir dini gruba aidiyet hissi taşıdığını ifade ederken, %74.0'u ise hiç bir dini gruba aidiyet hissi taşımadığını belirtmiştir.

Tablo 10: Örneklem Grubunun Yaşadığı Şehre Göre Dağılımı

Şehir	N	%
Antalya	704	65.7
Isparta	212	19.8
Burdur	155	14.5
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi, örneklem grubunun %65.7'si Antalya'da, %19.8'i Isparta'da, %14.5'i ise Burdur'da ikamet eden bireylerden oluşmaktadır.

2.2. DİNDARLIK ALGILARI BAĞLAMINDA TUTUMLARA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Tutumlar bireyin sosyalleşirken öğrendiği, belli bir süre devamlılık gösteren, birey ile obje arasındaki ilişkileri düzenleyerek objeye karşı bir yanlılık oluşturan ve olumlu ya da olumsuz davranışlara yol açabilen eğilimlerdir. Bireyin tutumları, deneyimleri ve edindiği bilgilerin örgütlenmesi ile oluşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu deneyim ve bilgiler değiştiğinde tutum da değişebilmektedir. Tutumların bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç ögesi vardır ve bu ögeler arasında genellikle iç tutarlılık olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayıma göre bireyin bir obje ile ilgili bildikleri ona olumlu bakmasını gerektiriyorsa (bilişsel öge), birey o objeye karşı olumludur (duygusal öge), bunu sözleri ya da davranışları (davranışsal öge) ile gösterir¹⁹⁰.

Sosyoloji açısından tutumlar sosyal davranışın arka planını oluşturması dolayısıyla önem arz etmektedir. Aslında tutumlar ferdidir ve sosyal psikolojinin konusudur. Ancak bireylerin tutumları ölçüldüğünde onların oluşturduğu grupların tutumlarından söz edilebilir ve farklı grupların tutumları arasında karşılaştırma yapılabilir. Dolayısıyla tutumlar bir sosyal grubun objelere ait ortak eğilimini meydana getirdiğinde sosyolojinin ilgi alanına girer. Böylelikle sosyal grubun ve makro düzeyde toplumun tutumlarından söz etmek mümkün olur¹⁹¹.

Bu başlık altında Türk toplumunun dindarlık anlayışlarına yönelik tutumlarının bireylerin olgusal kimliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı, "Dindarlık Kriterleri Ölçeği"nden elde edilen veriler aracılığıyla ölçülmeye çalışılmıştır. Dindarlık yönelimlerine etki eden faktörleri belirlemek amacıyla araştırmanın bağımlı değişkeni olan dindarlık kriterleri ölçeği içerisinde yer alan geleneksel/ilmihalci dindarlık, modernist/hümanist dindarlık ve popüler/hurafeci dindarlık tiplerine yönelik tutumların bağımsız değişkenlere (cinsiyet, yaş grubu, eğitim durumu, hayatın büyük bölümünün geçtiği yerleşim birimi, gelir durumu, dini öğrenim durumu, bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyleri, herhangi bir dini gruba aidiyet hissi ve yaşanan

190 TAVŞANCIL, 2005, s. 71-72.

191 TAŞ, 2005, s. 80.

şehir) göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan bulgular değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

2.2.1. Cinsiyet Bağlamında Dindarlık Algıları

Toplumda bireyler arasında biyolojik ve fizyolojik farklılaşmalar, bireylerin tutum ve davranışlarında farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Bireyler arasında cinsiyet farklılıkları, sosyal hayatta karşılaştıkları pek çok olay ve olgu karşısında farklı tavır ve davranış göstermelerine sebebiyet verebilmektedir. Dolayısıyla cinsiyet faktörü, dindarlık algılarını etkileyen önemli değişkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda araştırmamızın birinci hipotezi şöyle ifade edilebilir:

“H1: Türk toplumunun dindarlık algısı cinsiyete göre farklılık arz etmektedir. Toplum içinde kadınlarla erkeklerin dindarlık kriterlerine yönelik tutumları birbirinden farklıdır.”

Tablo 11: Cinsiyetin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları

Etki		Değer	F	Hipotez df	Hata df	Sig.	n ²
Cinsiyet	Pillai's Trace	,008	2,967	3,000	1067,000	,031	,008
	Wilks' Lambda	,992	2,967	3,000	1067,000	,031	,008
	Hotelling's Trace	,008	2,967	3,000	1067,000	,031	,008
	Roy's Largest Root	,008	2,967	3,000	1067,000	,031	,008

Yapılan Tek Yönlü Manova test sonuçlarına göre bireylerin dindarlık algılarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür [Wilks' Lambda (λ)=0.992, F(3-1067)=2.96, $p<.05$]. Farklılıkların hangi dindarlık yönelimlerinde olduğunu tespit edebilmek için t-testi yapılmıştır.

Tablo 12: Dindarlık Algılarının Cinsiyete Göre Fark Analiz Sonuçları

Dindarlık	Cinsiyet	N	X	S	Sd	t	Sig.
G İ D**	Kadın	505	4,04	,470	1069	-2.845	.005*
	Erkek	566	4,12	,474			
M H D**	Kadın	505	3,76	,468	1069	-.490	.624
	Erkek	566	3,77	,479			
P H D**	Kadın	505	2,81	,548	1069	-1.212	.226
	Erkek	566	2,85	,561			

* p< .05

** GİD: Geleneksel/İlmihalci Dindarlık; MHD: Modernist/Hümanist Dindarlık; PHD: Popüler/Hurafeci Dindarlık

Tabloda da görüldüğü gibi cinsiyete göre dindarlık algılarına dair tutumlar, dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermektedir [$t_{(1069)} = -2.845$, $p < .05$]. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğünden¹⁹² ($d=0,17$) bu farkın küçük düzeyde olduğu görülmektedir. Dindarlığın modernist/hümanist [$t_{(1069)} = -.490$, $p > .05$] ve popüler/hurafeci [$t_{(1069)} = -1.212$, $p > .05$] tipleri açısından ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı anlaşılmaktadır.

Yapılan analiz neticesinde erkeklerin geleneksel/ilmihalci dindarlık tipine yönelik tutum puanlarının ($X = 4.12$) kadınların tutum puanlarına ($X = 4,04$) göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre erkeklerin kadınlara göre daha geleneksel/ilmihalci bir dindarlık anlayışına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bu durum erkeklerin kadınlara göre olay ve olgular karşısında daha normatif yaklaşım göstermesi açısından önemlidir. Erkeklerin kadınlara nazaran daha güçlü, otoriter ve cezalandıran Allah anlayışına sahip olmaları¹⁹³, gücü ve otoriteyi esas alan geleneksel/ilmihalci dindarlığa yönelimlerinin artmasında etkili olmuş olabilir. Diğer yandan Türk toplumunda erkeklerin geleneksel/ilmihalci dindarlığın aktarıldığı ortamlarda daha fazla

192 Etki büyüklüğü d , işaretinden bağımsız olarak değerlendirilir ve her değeri alabilir. ($d = t \sqrt{\frac{N1+N2}{N1N2}}$) d'nin 0 (sıfır) olması, ortalamaların eşit olması anlamına gelir. d'nin alabileceği 0.2, 0.5 ve 0.8 gibi değerler sırasıyla küçük, orta ve büyük etki olarak değerlendirilir (Abdullah CAN, *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Pegem Akademi, Ankara, 2014, s. 121; GREEN-SALKIND, 2009, s. 158).

193 Ali KUŞAT, *Ergenlerde Allah Tasavvuru*, Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Ed. Ünver GÜNAY-Celaeddin ÇELİK, Karahan Kitabevi, Adana, 2006, ss. 113-156.

bulunma, ibadet mekanlarına giderek din eğitimi alabilme, vaaz ve hutbe dinleyebilme gibi hususlarda kadınlara nazaran daha avantajlı durumda olmalarının bu yönelimde etkili olduğu söylenebilir. Toplumunu dini konularda aydınlatmak ve bireylere doğru dini bilginin ulaştırılmasını sağlamakla görevli Diyanet İşleri Başkanlığı her ne kadar son yıllarda kadınlara hizmet götürme yönünde farklı çalışmalar yapsa da personelinin büyük çoğunluğunun erkek olması ve yürüttüğü din hizmetlerinin daha çok erkeklere yönelik olması, ibadet mekanlarının daha çok erkeklere yönelik dizayn edilmiş olması ve ibadetler için camiye gitme ile ilgili adet ve gelenekler kadınları bu hususlarda daha dezavantajlı duruma düşürmektedir. Genelde eğitim, özelde ise din eğitimi açısından değerlendirecek olursak, ülkemizde son dönemlerdeki gelişmelere rağmen henüz eğitimde fırsat eşitliğinin tam olarak gerçekleşmemesi ve erkekler için lüzumlu görülen eğitimin (din eğitimi) kadınlar için keyfi bir durum olarak görülmesinin de bu sonuçlarda etkili olduğu düşünülebilir.

Modernist/hümanist dindarlık tipine yönelik tutum puanları değerlendirildiğinde geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışında görülen farkın kaybolduğu, erkeklerin ($X=3,77$) ve kadınların tutum puanlarının ($X=3,76$) birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu durumda son dönemlerde ülkemizde görülen modernist/hümanist söylemlerin dindarlık açısından her iki cinsiyette de benzer doğrultuda karşılık bulduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan aralarında çok küçük fark olmakla birlikte erkeklerin kadınlara nazaran biraz daha fazla modernist/hümanist bir dindarlık algısına sahip oldukları söylenebilir.

Popüler/hurafeci dindarlık tipine yönelik tutum puanları açısından anlamlı bir farklılaşma olmamakla birlikte erkeklerin puanları ($X=2,85$) kadınların tutum puanlarına ($X=2,81$) göre daha yüksektir. Buna göre her ne kadar toplum nazarında kadınların erkeklere oranla daha fazla popüler kültür ve hurafelerle iç içe olduğu algısı var olsa da erkeklerin kadınlara göre daha popüler/hurafeci dindarlık anlayışına sahip oldukları ifade edilebilir.

Genellikle Batı Avrupa ve Amerika eksenli olarak yapılan çalışmalarda kadınların erkeklere oranla daha dindar oldukları ortaya konmuştur¹⁹⁴. Türkiye’de yapılan bazı çalışmalarda da bu bulgularla aynı doğrultuda kadınların erkeklere oranla

194 ONAY, 2004, s. 101; LUCKMANN, 2003, s. 25.

dindarlık tutum düzeylerinin daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Buna karşın, ülkemizde yapılan diğer pek çok çalışmada da erkeklerin dindarlık düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir¹⁹⁵.

Karavaşahin, Gördes ve çevresinde yapmış olduğu araştırmada kadınların dini tecrübenin teorik, ahlaki ve toplumsal boyutlarına yönelik tutum düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu, ibadetlere bağlılık düzeylerinin ise daha düşük olduğunu ortaya koymuştur¹⁹⁶. Şahin, yapmış olduğu çalışmada dindarlığın duygu boyutuna yönelik tutumlar açısından kızların erkeklerden daha yüksek tutum puanlarına sahip olduğunu ifade etmiştir¹⁹⁷.

Yıldız, yaptığı araştırmada erkeklerin kızlara göre dindarlığın inanç, duygu, davranış ve bilgi boyutlarına yönelik tutum puanlarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir¹⁹⁸. Bayyığıt, “Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmasında kızların erkeklere göre irrasyonel, ilgisiz ve kararsız tutumda daha yüksek, erkeklerin ise rasyonel inanç ve inançsızlıkta daha yüksek tutum düzeyine sahip olduklarını, erkeklerin kızlara göre namaz ve oruç ibadetini daha çok yerine getirdiklerini ortaya koymuştur¹⁹⁹. Onay, “Dindarlık, Etkileşim ve Değişim” adlı çalışmasında erkeklerin kızlara nazaran dindarlığın duygu, düşünce ve davranış boyutlarına yönelik tutum puanlarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir²⁰⁰. Taş, yapmış olduğu çalışmada erkeklerin kızlara göre daha geleneksel/ilmihalci ve popüler/hurafeci dindarlık anlayışına sahip olduğunu, modernist/hümanist dindarlık açısından ise anlamlı bir farklılaşma olmamakla birlikte kızların erkeklere oranla daha modernist/hümanist dindarlık anlayışına sahip olduğunu ortaya koymuştur²⁰¹.

195 Bkz. Kemaleddin TAŞ, Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri, Alter Yay., Ankara, 2005; Erdoğan Fırat, Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1977; Münir KOŞTAŞ, Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış, TDV Yay., Ankara, 1995; Mehmet Bayyığıt, Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1989; Veysel UYSAL, Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, MÜ İlahiyat F. Vakfı Yay., İstanbul, 1996; Ahmet ONAY, Dindarlık, Etkileşim ve Değişim, Dem Yay, İstanbul, 2004.

196 KARAŞAHİN, 2006, s. 114,137, 157, 181, 211.

197 Adem ŞAHİN, İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, (Doktora Tezi), İzmir, 1999, s. 104.

198 YILDIZ, 1998, s. 77.

199 BAYYIĞIT, 1989, s. 80, 95, 103, 176.

200 ONAY, 2004, s. 103.

201 TAŞ, 2005, s. 81-83.

Görüldüğü gibi yapmış olduğumuz araştırmadan elde edilen sonuçlar diğer alan araştırmalarından elde edilen bulgularla kısmen de olsa benzerlik göstermektedir. Diğer çalışmalarda da kitabi dindarlık olarak da adlandırabileceğimiz geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışı içerisinde kabul edilebilecek tutum ve davranışlara erkeklerin kadınlardan daha fazla yönelim gösterdikleri ifade edilmiştir. Araştırmamızda cinsiyete göre dindarlık yönelimleri genel olarak değerlendirildiğinde her üç dindarlık tipinde de erkeklerin kadınlardan daha yüksek puanlara sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla araştırmamızdan elde edilen bulguların hipotezimizi doğrulamakta olduğu söylenebilir. Mevcut şartlar altında erkeklerin dindarlık düzeylerinin kadınlardan yüksek olması normal karşılanacak bir durumdur. Kadınların sosyo-ekonomik konumlarında yaşanan gelişme ile birlikte toplumsal kabul, rol ve fonksiyonlarında da farklılaşmalar ortaya çıkmaya başlaması yukarıda ifade edilen durumlarda da değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla bilgi ve deneyimi farklılaşacak olan kadınların dindarlık algı ve tutumlarında da farklılaşmalar beklenebilir.

2.2.2. Yaş Bağlamında Dindarlık Algıları

Toplum, farklı yaş gruplarından müteşekkil bir yapıdır ve bu farklı yaş grupları içinde yer alan bireyler de içinde bulundukları yaş dönemlerine göre olaylar ve olgular karşısında farklı tutum ve davranışlar sergileyebilmektedirler. Bireyler çocukluk, gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık dönemlerinde bu dönemlere has dindarlık özellikleri göstermekte²⁰², farklı yaş dönemlerinde dini hayatın çeşitli boyutlarında farklılıklar görülebilmektedir²⁰³. Dolayısıyla yaş gruplarına göre bireylerin dindarlık algılarında da farklılaşmalar görülebilir. Bu bakımdan yaş faktörü konumuz açısından da önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmamızda, biyolojik ve fizyolojik büyümenin belirli bir olgunluğa eriştiği, birey üzerinde duygusal yoğunluk dönemi etkilerinin yavaş yavaş kırılarak bireyin mantıklı düşünmenin etkisine girdiği ve davranışların reel bir yapıya kavuştuğu yaş dilimi²⁰⁴ olan 18 yaş ve üzeri değişik yaş kategorilerinden bireyler yer almıştır.

Farklı yaş kategorilerde yer alan bireylerin dindarlık algı ve tutumlarının farklılaşabileceği düşüncesi bizi şu hipoteze götürmektedir:

202 GÜNAY, 1999, s. 75.

203 Hayati HÖKELEKLİ, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, 1998, s. 251.

204 ARSLANTÜRK, 1998, s. 68.

“H2: Türk toplumunun dindarlık algı ve kriterleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.”

Tablo 13: Dindarlık Algılarının Yaş Gruplarına Göre Betimsel İstatistikleri

	Kategorize Edilen Yaş	Ortalama	Ss	N
GİD	18-24	4,03	,47	203
	25-39	4,07	,48	403
	40-59	4,10	,46	374
	60 ve Üzeri	4,13	,46	91
	Toplam	4,08	,47	1071
MHD	18-24	3,80	,44	203
	25-39	3,74	,47	403
	40-59	3,76	,49	374
	60 ve Üzeri	3,86	,46	91
	Toplam	3,77	,47	1071
PHD	18-24	2,89	,56	203
	25-39	2,74	,55	403
	40-59	2,85	,54	374
	60 ve Üzeri	3,05	,53	91
	Toplam	2,83	,55	1071

Tablo 14: Yaş Faktörünün Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları

Etki		Değer	F	Hipotez df	Hata df	Sig.	n²
YAŞ	Pillai's Trace	,036	4,283	9,000	3201,000	,000	,012
	Wilks' Lambda	,964	4,316	9,000	2592,081	,000	,012
	Hotelling's Trace	,037	4,339	9,000	3191,000	,000	,012
	Roy's Largest Root	,032	11,415	3,000	1067,000	,000	,031

Yapılan Tek Yönlü Manova test sonuçlarına göre, bireylerin içerisinde yer aldığı yaş grupları farklılaştıkça dindarlık algılarının da anlamlı derecede farklılık gösterdiği görülmüştür [Wilks' Lambda (λ)=0.964, $F_{(9-2592)}=4.31$, $p<.05$]. Farklılıkların hangi yaş grupları ve dindarlık tiplerinde olduğunu tespit edebilmek için Anova ve post-hoc çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır.

Tablo 15: Dindarlık Algılarının Yaş Gruplarına Göre Fark Analizi Sonuçları

	Bağımlı Değişken	KT	df	KO	F	Sig.	n ²	Gruplar Arası Anlamlı Fark
YAŞ	GİD	1,033	3	,344	1,533	,204	,004	1-2, 2-3, 2-4, 3-4*
	MHD	1,515	3	,505	2,251	,081	,006	
	PHD	8,246	3	2,749	9,100	,000	,025	
Hata	GİD	239,638	1067	,225				
	MHD	239,346	1067	,224				
	PHD	322,312	1067	,302				
Toplam	GİD	18103,374	1071					
	MHD	15476,259	1071					
	PHD	8963,116	1071					

* 1. 18-24, 2. 25-39, 3. 40-59, 4. 60 ve Üzeri Yaş Grubu

Tablolarda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde bireylerin içerisinde bulundukları yaş gruplarına göre, geleneksel/ilmihalci dindarlık [$F_{(3-1067)} = 1.533$, $p > .05$] ve modernist/hümanist dindarlık [$F_{(3-1067)} = 2.251$, $p > .05$] tiplerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma görülmezken popüler/hurafeci dindarlık [$F_{(3-1067)} = 9.100$, $p < .05$] tipinde anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğüne²⁰⁵ bakıldığında bu farkın ($n^2 = 0,02$) küçük düzeyde olduğu anlaşılmıştır.

Geleneksel/ilmihalci dindarlık tipi açısından anlamlı bir farklılık olmamakla birlikte 60 ve üstü yaş grubunda yer alan bireylerin geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışında en yüksek tutum düzeyine ($X = 4.13$) sahip oldukları görülmüştür. Bunu sırasıyla 40-59 yaş grubunda yer alanlar ($X = 4.10$), 25-39 yaş grubunda yer alanlar ($X = 4.07$) ve 18-24 yaş grubunda yer alanlar ($X = 4.03$) izlemektedir. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda yaş ilerledikçe geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışında belirli bir artışın olduğu ifade edilebilir. Yaş grupları arasında geleneksel/ilmihalci dindarlığa yönelimin en yüksek düzeyde olduğu 60 yaş ve üzeri dönem, bireyin çalışma hayatından emekliliğe geçiş yaptığı ve ibadetler için daha fazla vakit bulabildiği dönemdir. Bu yaş dönemi aynı zamanda bireylerin daha fazla

205 Değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü kararlaştırmada sık kullanılan istatistik eta-kare (n^2) korelasyon katsayısıdır. Etki büyüklüğü (effect size) olarak da isimlendirilen n^2 , bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki toplam varyansın ne kadarını açıkladığı gösterir ve 0.00 ile 1.00 arasında değişir ($n^2 = KT \text{ gruplar arası} / KT \text{ toplam}$) (BÜYÜKÖZTÜRK, 2006, s. 48). Eta-karenin alacağı 0.01 değeri küçük, 0.06 değeri orta, 0.14 değeri geniş etki büyüklüğü olarak yorumlanır (Samuel B. GREEN- Neil J. SALKIND, *Using SPSS for Windows and Macintosh*, Seventh Edition, Pearson Education, 2009, s. 164).

hastalıklarla mücadele ettikleri ve ölümün daha fazla hatırlandığı dönem olması dolayısıyla, birey ahirete hazırlık olarak daha fazla ibadete yönelmek isteyebilir. Dolayısıyla bireylerin bu yaş döneminde ibadeti önceleyen geleneksel/ilmihalci dindarlık tipine daha fazla yöneliminin olması olağandır. Ayrıca 60 ve üzeri yaş grubunda yer alan bireylerin dini bilgi birikimlerini elde ettikleri şartlar ve bilgi kanalları da göz önünde bulundurulursa durum daha anlaşılır olabilir. Hakkı Karaşahin, Gördes ve çevresinde dini hayata dair yapmış olduğu çalışmada, yaş düzeyi yükseldikçe genel olarak bireylerin dindarlık düzeylerinin yükseldiğini ortaya koymuştur²⁰⁶. Aynı şekilde Mehmet Emin Köktaş da yapmış olduğu çalışmada genel olarak yaşla birlikte dini hayatta bir artışın gözlemlendiğini ifade etmiştir²⁰⁷.

Modernist/hümanist dindarlık tipinde yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkmasa da grupların tutum puanları arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre 60 ve üstü yaş grubunda yer alan bireylerin en yüksek tutum düzeyine ($X=3.86$) sahip oldukları görülmüştür. Bunu sırasıyla 18-24 yaş grubunda yer alanlar ($X=3.80$), 40-59 yaş grubunda yer alanlar ($X=3.76$) ve 25-39 yaş grubunda yer alanlar ($X=3.74$) izlemektedir. Elde edilen bulgulara gençlik dönemi olarak düşünebileceğimiz 18-24 yaş grubunda yer alan bireylerin bu dindarlık tipine yönelik tutumlarının 25-39 yaş grubu bireylerde düşüş gösterdiği ve hatta tutumlara en düşük düzeyde katılımın bu yaş grubunda olduğu görülmüştür. Gençlik dönemi “ferdi kimliğin” ve “toplumsal aidiyetin” olduğu dönemdir. Türk toplumunda, gençlik çağının ilk dönemlerinde “kendini bulma” ve “kendini ispatlama” eğilimi içerisinde gençler, özellikle son dönemlerde geleneksel-modern ikileminde, modernliğe meyil gösterebilmektedir. Taş, üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada da gençlerde yaş azaldıkça modernist/hümanist dindarlığın arttığını, tersine yaş yükseldikçe modernist/hümanist dindarlık anlayışının düştüğünü tespit etmiştir²⁰⁸. Fakat yaptığımız çalışmada elde ettiğimiz bulgularla bu durumun daha yüksek yaş gruplarında değiştiğini görmekteyiz. 40-59 yaş grubunda yer alan bireylerin modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik tutum puanları 25-39 yaş grubunda yer alan bireylere göre daha yüksek olarak görülmüş, 60 ve üzeri yaş grubunda yer alan bireylerde ise

206 KARAŞAHİN, 2006, s. 211-212.

207 KÖKTAŞ, 1993, s. 214.

208 TAŞ, 2005, s. 90-91.

modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik tutum puanlarının tüm yaş grupları arasında en yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bunda içerisinde bulunan yaş döneminin de etkisiyle olay ve olguları daha olgun değerlendirebilen, daha toleranslı, yaşamış olduğu tecrübelerle insanı önceleyen bakış açısına sahip olma eğiliminin artması, özellikle hayatı sürdürmede başkalarına bağımlı olma ve kişinin kendi kendine yetemeyecek durumda olması etkili olabilir. Diğer taraftan 60 yaş ve üzeri bireylerin daha modernist/hümanist bir anlayışa sahip olmalarında, bu yaş döneminde yer alan bireylerin ilk sosyalleştikleri ortam ve eğitim süreci de dikkate alındığında, ülkenin içinden geçtiği süreçte, sosyal, siyasal ve ideolojik atmosferde uzun yıllar hakim konumda olan modernleşme ve batılılaşma ideolojilerinin etkili olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Yapılan çoklu karşılaştırma testi sonucunda popüler/hurafeci dindarlık tipinde görülen anlamlı farklılaşmanın 18-24 yaş grubunda yer alan bireylerle 25-39 yaş grubunda yer alan bireyler, 25-39 yaş grubunda yer alan bireylerle 40-59 yaş grubunda yer alan bireyler, 25-39 yaş grubunda yer alan bireylerle 60 ve üzeri yaş grubunda yer alan bireyler, 40-59 yaş grubunda yer alan bireylerle 60 ve üzeri yaş grubunda yer alan bireyler arasında görüldüğü anlaşılmıştır. Grupların tutum puanları arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre 60 ve üstü yaş grubunda yer alan bireylerin popüler/hurafeci dindarlık anlayışında en yüksek tutum düzeyine ($X=3.05$) sahip oldukları tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla 18-24 yaş grubunda yer alan bireyler ($X=2.89$), 40-59 yaş grubunda yer alan bireyler ($X=2.85$) ve 25-39 yaş grubunda yer alan bireyler ($X=2.74$) izlemektedir. Elde edilen verilerde dindarlığın popüler/hurafeci tipine yönelik tutumlara en düşük düzeyde katılım 25-39 yaş grubunda yer alan bireylerde görülürken daha düşük yaş grubu olan 18-24 yaş grubunda yer alan bireylerde popüler/hurafeci dindarlık anlayışının arttığı görülmektedir. Taş, gençler üzerinde yaptığı çalışmada da yaş düştükçe popüler/hurafeci dindarlığın arttığını ortaya koymuştur²⁰⁹. Fakat araştırmamızda elde edilen bulgulara göre daha ileri yaşlarda durumun değiştiği görülmekte, 40'lı yaşlardan itibaren yaş yükseldikçe popüler/hurafeci dindarlığın arttığı görülmektedir. Nitekim 60 ve üzeri yaş grubunda yer alan bireylerde popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutum puanlarının tüm yaş grupları arasında en yüksek

209 TAŞ, 2005, s. 89-90.

düzeye ulaştığı tespit edilmiştir. Bu durumda özellikle 60 yaş ve üzeri dönemde bulunan bireylerin ilk dini bilgi kanallarının etkili olduğu düşünülebilir. Diğer yönden bireyin 40'lı yaşlarla birlikte içerisinde yaşadığı toplumun popüler kültürünü kabullenmeye başlamasının ve ilerleyen yaşlarda da bunu daha çok içselleştirmesinin dini yönelimlere yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Araştırmamızdan elde edilen verilerin hipotezimizi kısmen de olsa destekler mahiyette olduğu görülmektedir.

2.2.3. Eğitim Düzeyi Bağlamında Dindarlık Algıları

Eğitim, toplumun, üyeleri olan fertleri bilgi ve kültür nakli yaparak sosyalleştirme görevini yerine getirmesinde yardımcı olan bir sistemdir²¹⁰. Bireylerin olaylar ve olgular karşısında tutumlarını belirleyen en önemli faktörlerden biri de aldığı eğitim ve eğitim düzeyidir. Eğitim, bireylerin zihniyet yapılarının şekillenmesinde ve davranışlarını yönlendirmede önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla bireylerin eğitim düzeyleri farklılaştıkça olay ve olguları algılama ve yorumlamaları da farklılaşmakta, bu doğrultuda dindarlık yönelimleri de farklılaşabilmektedir. Bu açıdan Türk toplumunun dindarlık algı ve tutumlarının şekillenmesinde eğitim durumu önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda araştırmamızın bir diğer hipotezi şu şekildedir:

“H3: Türk toplumunda bireylerin eğitim durumu dindarlık algılarında farklılaşmaya sebep olmaktadır.”

210 Mustafa E. ERKAL, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 134-135.

Tablo 16: Dindarlık Algılarının Eğitim Düzeyine Göre Betimsel İstatistikleri

	Eğitim Düzeyi	Ortalama	Ss	N
GİD	Hiç Okula Gitmemiş	4,03	,54	8
	İlköğretim	4,16	,38	270
	Lise ve Dengi Okul	4,11	,43	354
	Üniversite veya Yüksekokul	4,01	,53	424
	Yüksek lisans/Doktora	3,98	,58	15
	Toplam	4,08	,47	1071
MHD	Hiç Okula Gitmemiş	3,69	,40	8
	İlköğretim	3,73	,45	270
	Lise ve Dengi Okul	3,77	,46	354
	Üniversite veya Yüksekokul	3,79	,49	424
	Yüksek lisans/Doktora	3,68	,56	15
	Toplam	3,77	,47	1071
PHD	Hiç Okula Gitmemiş	2,80	,63	8
	İlköğretim	3,14	,44	270
	Lise ve Dengi Okul	2,87	,54	354
	Üniversite veya Yüksekokul	2,62	,52	424
	Yüksek lisans/Doktora	2,33	,50	15
	Toplam	2,83	,55	1071

Tablo 17: Eğitim Düzeyinin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları

Etki		Değer	F	Hipotez df	Hata df	Sig.	n²
Eğitim Düzeyi	Pillai's Trace	,153	14,371	12,000	3198,000	,000	,051
	Wilks' Lambda	,847	15,207	12,000	2815,371	,000	,054
	Hotelling's Trace	,180	15,966	12,000	3188,000	,000	,057
	Roy's Largest Root	,178	47,336	4,000	1066,000	,000	,151

Yapılan Tek Yönlü Manova test sonuçlarına göre bireylerin eğitim düzeyleri farklılaştıkça dindarlık algıları bakımından anlamlı farklılaşmaların ortaya çıktığı görülmüştür [Wilks' Lambda (λ)=0.847, $F_{(12-2815)}=15.20$, $p<.05$]. Farklılıkların hangi eğitim düzeyi ve dindarlık tiplerinde olduğunu tespit edebilmek için Anova ve post-hoc çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır.

Tablo 18: Dindarlık Algılarının Eğitim Düzeyine Göre Fark Analizi Sonuçları

	Bağımlı Değişken	KT	df	KO	F	Sig.	n ²	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Eğitim Düzeyi	GİD	4,420	4	1,105	4,986	,001	,018	2-4, 3-4*
	MHD	,846	4	,211	,939	,440	,004	
	PHD	48,697	4	12,174	46,043	,000	,147	2-3, 2-4, 2-5, 3-4, 3-5*
Hata	GİD	236,251	1066	,222				
	MHD	240,015	1066	,225				
	PHD	281,861	1066	,264				
Toplam	GİD	18103,374	1071					
	MHD	15476,259	1071					
	PHD	8963,116	1071					

* 1. Hiç Okula Gitmemiş, 2. İlköğretim, 3. Lise veya Dengi Okul, 4. Üniversite/Yüksekokul, 5. Yüksek Lisans/Doktora.

Tablolarda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde dindarlığın geleneksel/ilmihalci [$F_{(4-1066)} = 4.986$, $p < .05$] ve popüler/hurafeci [$F_{(4-1066)} = 46.043$, $p < .05$] tiplerine yönelik tutumların bireylerin eğitim durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüklerine bakıldığında bu farkın geleneksel/ilmihalci dindarlıkta ($n^2 = 0,01$) küçük, popüler/hurafeci dindarlıkta ($n^2 = 0,14$) geniş düzeyde olduğunu görülmektedir. Eğitim durumu açısından modernist/hümanist dindarlık tipinde [$F_{(4-1066)} = 0.939$, $p > .05$] anlamlı bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda geleneksel/ilmihalci dindarlık tipinde istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmanın öğrenim durumları ilköğretim olan bireylerle üniversite/yüksekokul mezunları ve lise veya dengi okul mezunu olanlarla üniversite/yüksekokul mezunları arasında olduğu görülmüştür. Grupların tutum puanları arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik tutumlarda bireylerin eğitim durumlarına göre ilköğretim mezunlarının en yüksek tutum düzeyine ($X = 4.16$) sahip oldukları görülmüştür. Bunu sırasıyla lise veya dengi okul mezunları ($X = 4.11$), hiç okula gitmemiş olanlar ($X = 4.03$), üniversite/yüksekokul mezunları ($X = 4.01$) takip etmektedir. Geleneksel/ilmihalci dindarlığa yönelik tutumlarda en düşük düzeye ise yüksek lisans/ doktora eğitimi almış olanların ($X = 3.98$) sahip oldukları tespit edilmiştir. Veriler genel olarak değerlendirildiğinde bireylerin eğitim durumu yükseldikçe geleneksel/ilmihalci

dindarlık anlayışına yönelik tutum puanlarında azalma görülürken, tersine eğitim seviyesi düştükçe geleneksel/ilmihalci dindarlığa yönelimde artış görülmektedir. Bu durum eğitim kurumlarımızda hakim olan modernist eğitim anlayışının etkisiyle, görmüş oldukları eğitim süreci ve düzeyi ile de orantılı olarak, bireylerin geleneksel anlayış kalıplarından uzaklaşması ve dünya görüşlerinde değişimler meydana gelmesinin neticesi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan eğitim durumu yükselen bireylerde görülebilen özgüven artışı da kişinin olay ve olguları değerlendirirken daha “benmerkezci” (egosantrik) bir yaklaşım sergilemesine ve geleneksel anlayıştan uzaklaşmasına sebep olabilir.

Modernist/hümanist dindarlık tipinde gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmamakla birlikte, dindarlığın bu tipine yönelik tutumlarda eğitim durumuna göre en yüksek tutum puanları Üniversite/Yüksekokul mezunları ($X=3.79$) bireylerde görülmüştür. Bunu sırasıyla lise veya dengi okul mezunları ($X=3.77$), ilköğretim mezunları ($X=3.73$) ve hiç okula gitmemiş bireyler ($X=3.69$) izlemektedir. Bu dindarlık tipine yönelik en düşük düzeyde tutum puanları ise yüksek lisans/doktora seviyesinde eğitim görmüş ($X=3.68$) bireylerde görülmüştür. Yüksek lisans/doktora eğitimi görmüş bireyler hariç tutulduğunda eğitim seviyesi yükseldikçe modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik tutum düzeyinde bir artış olduğu görülmektedir. Bu tutumlar özellikle üniversite/yüksekokul mezunlarında en yüksek düzeye çıkmaktadır. Eğitim durumu yüksek lisans/doktora düzeyinde olan bireylerin her üç dindarlık tipinde de en düşük tutum düzeyine sahip olması durumu anlaşılır kılmaktadır.

Popüler/hurafeci dindarlığa yönelik istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmanın öğrenim durumları ilköğretim olan bireylerle lise veya dengi okul mezunu olan bireyler, ilköğretim mezunu bireylerle üniversite/yüksekokul mezunları, ilköğretim mezunu bireylerle yüksek lisans/doktora eğitimi görmüş bireyler; lise veya dengi okul mezunu olanlarla üniversite/yüksekokul mezunları ve lise veya dengi okul mezunları ile yüksek lisans/doktora eğitimi görmüş bireyler arasında olduğu görülmüştür. Grupların tutum puanları arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlarda bireylerin eğitim durumlarına göre ilköğretim mezunlarının en yüksek tutum düzeyine ($X=3.14$) sahip oldukları görülmüştür. Bunu sırasıyla lise veya dengi okul mezunları ($X=2.87$), hiç okula gitmemiş olanlar ($X=2.80$),

üniversite/yüksekokul mezunları (X=2.62) ve yüksek lisans/ doktora eğitimi almış olanlar (X=2.33) takip etmektedir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, hiç okula gitmemiş olanlar dışında, eğitim seviyesi yükseldikçe popüler/hurafeci dindarlık anlayışında düşüş olduğu, tersine eğitim seviyesi düştükçe popüler/hurafeci anlayışa yönelik tutumlara katılımın arttığı söylenebilir. Günümüz eğitim kurumları modernist eğitim anlayışına sahip olmakla birlikte, bireye kitabi dindarlıkla buluşma imkanı da sağlar. Dolayısıyla bireyin din ve dünya görüşünü eğitim kurumlarının dışında edindiği ölçüde popüler/hurafeci anlayışa yönelmesi normal görülebilecek bir durumdur.

Köktaş, yapmış olduğu çalışmada Türkiye'deki durumun Batı ülkelerinden farklı olarak eğitim düzeyi yükseldikçe dini hayatın çeşitli boyutlarında belirgin bir azalmanın ortaya çıktığını belirtmiştir²¹¹.

Karaşahin, yapmış olduğu çalışmada eğitim seviyesi yükseldikçe ahlaki değerlere bağlılık konusunda ve dinin sosyal hayattaki etkisinde düşüş olduğunu, fakat eğitim düzeyi ile dini ifadenin teorik ve pratik boyutlarına yönelik tutumlar arasında çok yönlü korelasyon olduğunu ortaya koymuştur²¹².

Günay, Erzurum ve Çevre köylerinde dini hayata yönelik olarak yapmış olduğu çalışmada bireylerin eğitim durumu yükseldikçe dini yaşayışın şiddetinde bir düşme olduğunu kaydetmiştir. Günay'a göre modern eğitim rasyonel düşüncüyü, yeni bir dünya görüşünü de beraberinde getirmekte olup, bu durumun doğal sonucu olarak geleneksel dindarlık sarsılmaktadır²¹³.

Görüldüğü üzere diğer alan çalışmalarından elde edilen sonuçlar araştırma bulgularımızı destekler mahiyettedir. Araştırma hipotezimizle ilgili olarak çalışmamızdan elde edilen verilerin hipotezimizi desteklediği ifade edilebilir.

2.2.4. Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimi Bağlamında Dindarlık Algıları

Din, toplumsal, ekonomik ve coğrafi yapılarla karşılıklı etkileşim içerisinde. Bir toplumun sosyal ve kültürel yapısı, yerleşim biriminin büyüklüğüne ve türüne göre değişebilmektedir. Dolayısıyla dini hayatın görünimleri kırsal ve kentsel çevrede

211 KÖKTAŞ, 1993, s. 215.

212 KARAŞAHİN, 2006, s. 124-125, 146-147, 167-168, 191-192, 213.

213 GÜNAY, 1999, s. 276-277.

birbirinden farklı olabilmektedir²¹⁴. İçinde yaşadığı toplumun kültürel unsurlarını edinen birey, hem kişisel gelişimini hem de toplumsal uyumunu gerçekleştirirken o toplumun sosyo-kültürel yapısında önemli bir role sahip olan dini inanç, değer, norm, duygu, düşünce ve davranışları da kazanır²¹⁵. Bu doğrultuda bireylerin farklı sosyo-kültürel çevrelerde hayatlarının büyük bir çoğunluğunu geçirmeleri dindarlık anlayışları üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Bu bağlamda araştırmamızın dördüncü hipotezi şu şekildedir:

“H4: Türk toplumunda bireylerin hayatlarının büyük bölümünü geçirdikleri yerleşim birimlerine göre dindarlık algılarında farklılıklar mevcuttur. Diğer bir ifadeyle bireylerin yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri sosyal çevreler farklılaştıkça dindarlık algıları da farklılaşmaktadır.”

Tablo 19: Dindarlık Algılarının Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimine Göre Betimsel İstatistikleri

	Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimi	Ortalama	Ss	N
GİD	İl	4,07	,50	420
	İlçe	4,06	,47	438
	Belde veya Köy	4,13	,38	213
	Toplam	4,08	,47	1071
MHD	İl	3,83	,46	420
	İlçe	3,71	,50	438
	Belde veya Köy	3,76	,41	213
	Toplam	3,77	,47	1071
PHD	İl	2,77	,57	420
	İlçe	2,81	,53	438
	Belde veya Köy	3,00	,52	213
	Toplam	2,83	,55	1071

214 TAŞ, 2005, s.100.

215 Yakup COŞTU, “Toplumsallaşma ve Din”, Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 369-385.

Tablo 20: Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Biriminin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları

Etki		Değer	F	Hipotez df	Hata df	Sig.	n ²
Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimi	Pillai's Trace	,036	6,605	6,000	2134,000	,000	,018
	Wilks' Lambda	,964	6,608	6,000	2132,000	,000	,018
	Hotelling's Trace	,037	6,610	6,000	2130,000	,000	,018
	Roy's Largest Root	,026	9,190	3,000	1067,000	,000	,025

Yapılan Tek Yönlü Manova test sonuçlarına göre bireylerin hayatının büyük bölümünün geçtiği yerleşim birimlerine göre dindarlık algıları bakımından anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür [Wilks' Lambda (λ)=0.964, $F_{(6-2132)}=6.60$, $p<.05$]. Farklılıkların hangi yerleşim birimleri ve dindarlık tiplerinde olduğunu tespit edebilmek için Anova ve post-hoc çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır.

Tablo 21: Dindarlık Algılarının Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimine Göre Fark Analizi Sonuçları

	Bağımlı Değişken	KT	df	KO	F	Sig.	n ²	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Hayatın Büyük Bölümünün Geçtiği Yerleşim Birimi	GİD	,733	2	,367	1,632	,196	,003	
	MHD	2,769	2	1,384	6,210	,002	,011	1-2*
	PHD	7,678	2	3,839	12,699	,000	,023	1-3, 2-3*
Hata	GİD	239,938	1068	,225				
	MHD	238,092	1068	,223				
	PHD	322,879	1068	,302				
Toplam	GİD	18103,374	1071					
	MHD	15476,259	1071					
	PHD	8963,116	1071					

* 1. İl, 2. İlçe, 3. Belde/Köy

Tablolarda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde dindarlığın geleneksel/ilmihalci [$F_{(2-1068)}= 1.632$, $p>.05$] tipine yönelik tutumların bireylerin hayatının büyük bölümünün geçtiği yerleşim birimine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği, modernist/hümanist [$F_{(2-1068)}= 6.210$, $p<.05$] ve popüler/hurafeci [$F_{(2-1068)}= 12.699$, $p<.05$] dindarlık yönelimlerinde ise istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüklerine bakıldığında bu farkın hem modernist/hümanist ($n^2=0,01$) hem de popüler/hurafeci ($n^2=0,02$) dindarlık yönelimlerinde küçük etki düzeyinde olduğu görülmüştür.

Geleneksel/ilmihalci dindarlık tipinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmamakla birlikte grupların tutum puanları arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre belde veya köyde hayatının büyük bölümünü geçirmiş olan bireylerin dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik en yüksek tutum düzeyine ($X = 4.13$) sahip oldukları görülmüştür. İl ($X = 4.07$) ve ilçelerde ($X = 4.06$) hayatının büyük bölümünü geçirmiş olan bireylerin tutum düzeyleri ise daha düşük ve birbirine oldukça yakındır. Gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma olmaması her ne kadar geleneksel yaşantının geçirdiği dönüşümle birlikte il-ilçe-belde/köy arasında büyük farklılar olmadığını gösterse de tutum puanlarına bakıldığında hayatının çoğunluğunu belde veya köyde geçirenlerde daha fazla geleneksel yönelimin mevcut olduğu görülmektedir.

Modernist/hümanist dindarlığa yönelik tutum puanları arasında yapılan çoklu karşılaştırma testi sonucunda, anlamlı farklılaşmanın hayatlarının çoğunluğunu il merkezlerinde geçirenlerle ilçe merkezlerinde geçiren bireyler arasında olduğu görülmüştür. Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre, modernist/hümanist dindarlık hususunda en yüksek tutum düzeyine hayatlarının büyük bölümü il merkezlerinde geçen bireylerin ($X = 3.83$) sahip oldukları görülmüştür. Bunu hayatlarının büyük bölümü belde veya köyde geçen bireyler ($X = 3.76$) takip ederken en düşük tutum düzeyine hayatının büyük bölümünü ilçede geçirmiş bireylerin ($X = 3.71$) sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında eğitim, televizyon, telefon, bilgisayar ve internet gibi etkenlerle il merkezinden köylere kadar modernist anlayışın nüfuz etmesine rağmen bu etkinin her yerleşim biriminde aynı oranda olmadığı görülmektedir. İl merkezinde hayatının çoğunluğunu geçirmiş bireylerin daha fazla modernist öğelerle karşılaşması, hayata bakış ve yönelimlerinin de bu doğrultuda gelişmesine sebebiyet verebileceğinden dindarlık hususunda da daha modernist/hümanist anlayışa sahip olmaları normal görülebilir.

Popüler/hurafeci dindarlık tipine yönelik tutum puanları arasında yapılan çoklu karşılaştırma testi sonucunda, anlamlı farklılaşmanın hayatlarının çoğunluğu il merkezlerinde geçen bireylerle belde veya köyde geçenler ve hayatlarının çoğunluğu ilçe merkezlerinde geçen bireylerle belde veya köyde geçen bireyler arasında olduğu görülmüştür. Grup puanları arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre, hayatlarının büyük bölümü belde veya köyde geçen bireyler ($X = 3.00$) popüler/hurafeci dindarlık hususunda en yüksek tutum puanlarına sahiptirler. Bunu hayatlarının büyük bölümünü

ilçede geçirmiş bireyler (X=2.81) takip ederken, en düşük tutum düzeyine ise hayatlarının büyük bölümünü il merkezlerinde geçirmiş bireylerin (X=2.77) sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda popüler/hurafeci dindarlığa yönelik tutumlarda il merkezlerinden daha küçük yerleşim birimleri olan ilçelere doğru gidildikçe tutum puanlarının arttığı, belde veya köylerde hayatının büyük bölümünü geçirmiş bireylerde ise anlamlı derecede farklılaştığı ve en yüksek düzeye ulaştığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle belde veya köyde, il ve ilçelere nazaran popüler kültürün daha etkili olduğu, dolayısıyla sosyalleşme sürecinin büyük kısmını belde veya köyde geçirmiş bireylerin dindarlık yönelimlerinin popüler/hurafeci tipte daha yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Taş'ın üniversite gençleri üzerinde yapmış olduğu araştırmada hayatlarının büyük bölümünü köylerde geçiren bireylerin diğerlerine göre daha geleneksel/ilmihalci dindarlık ve popüler/hurafeci dindarlık anlayışına sahip oldukları, modernist/hümanist dindarlık anlayışında ise hayatlarının büyük bölümünü il merkezlerinde geçiren bireylerin daha olumlu tutumlara sahip oldukları ortaya konmuştur²¹⁶.

Uçar'ın yapmış olduğu çalışmada da hayatlarının büyük bölümünü köyde geçiren bireylerin geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına uygun düşen tutum ve davranışlarının şehir merkezlerinde yaşayanlara nazaran daha olumlu düzeyde olduğu ortaya konmuştur²¹⁷.

Günay, yapmış olduğu çalışmada geleneksel dini yaşayış hususunda köy toplumu ile kent toplumu arasında farklılıklar olduğunu, köylerde dine karşı duyulan ilgi ve bağlılığın kenttekilerden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur²¹⁸.

Onay, yapmış olduğu çalışmada hayatlarının büyük bölümünü ilçede geçiren bireylerin dindarlık düzeyi puan ortalamalarının, hayatının çoğunu il, köy ve kasabada geçirenlerden daha yüksek olduğunu; dindarlığın düşünce boyutuna yönelik puanlarda ise hayatının büyük bölümünü köyde geçirenlerin diğerlerinden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur²¹⁹.

216 TAŞ, 2005, s. 102-105.

217 UÇAR, 2006, s. 86-87.

218 GÜNAY, 1999, s. 272-273.

219 ONAY, 2004, s. 121-122.

Görüldüğü gibi yapmış olduğumuz araştırmada elde edilen sonuçlar diğer alan araştırmalarından elde edilen bulgularla da desteklenmektedir. Araştırmamızdan elde edilen verilerin hipotezimizi doğruladığını ifade edebiliriz.

2.2.5. Gelir Düzeyi Bağlamında Dindarlık Algıları

Bireylerin içinde bulundukları ekonomik durum ve buna bağlı olarak sürdürdükleri yaşam biçimi, onların dini ve sosyal hayatla ilgili tutumlarını, olay ve olgulara bakış açılarını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Farklı gelir grubunda yer alan bireyler, diğer pek çok konuda olduğu gibi, din olgusuna karşı da farklı yaklaşımlar sergileyebilirler. Ya da aynı ekonomik düzeyde bulunan bireyler, diğer faktörlerin de etkisiyle farklı tutumlara sahip olabilirler. Ekonomik durumu iyi olanlar bazen dünyaya karşı daha olumlu tutum içinde bulunurken, bazen de yeni arayışlar içinde dine daha fazla yönelebilmektedir. Ekonomik durumu iyi olmayanlar bazen hissettikleri eksikliği din ile gidermeye çalışırken, bazen de aksine açmazlar içinde dinden uzaklaşıp inançsızlığa kadar gidebilmektedirler²²⁰. Bu bağlamda araştırma konumuz açısından Türk toplumunda bireylerin gelir durumuna göre dindarlık yönelimlerinin analizi önem arz etmektedir. Araştırmamızın beşinci hipotezi şu şekildedir:

“H5: Türk toplumunda bireylerin ekonomik durumu farklılaştıkça dindarlık algı ve tutumları da farklılaşmaktadır.”

220 UÇAR, 2006, s. 100.

Tablo 22: Dindarlık Algılarının Gelir Düzeyine Göre Betimsel İstatistikleri

	Gelir Durumu	Ortalama	Ss	N
GİD	Çok İyi	3,87	,75	15
	İyi	4,11	,46	299
	Orta	4,08	,46	659
	Düşük	4,04	,46	79
	Çok Düşük	3,78	,46	19
	Toplam	4,08	,47	1071
MHD	Çok İyi	3,83	,52	15
	İyi	3,72	,53	299
	Orta	3,78	,44	659
	Düşük	3,83	,44	79
	Çok Düşük	3,71	,40	19
	Toplam	3,77	,47	1071
PHD	Çok İyi	2,64	,72	15
	İyi	2,81	,56	299
	Orta	2,84	,55	659
	Düşük	2,90	,51	79
	Çok Düşük	2,84	,60	19
	Toplam	2,83	,55	1071

Tablo 23: Gelir Düzeyinin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları

Etki		Değer	F	Hipotez df	Hata df	Sig.	n²
Gelir Durumu	Pillai's Trace	,021	1,850	12,000	3198,000	,036	,007
	Wilks' Lambda	,979	1,850	12,000	2815,371	,036	,007
	Hotelling's Trace	,021	1,849	12,000	3188,000	,036	,007
	Roy's Largest Root	,013	3,471	4,000	1066,000	,008	,013

Yapılan Tek Yönlü Manova test sonuçlarına göre bireylerin ekonomik durumlarına göre dindarlık yönelimlerinde anlamlı farklılaşmalar olduğu görülmüştür [Wilks' Lambda (λ)=0.979, $F_{(12-2815)}=1.85$, $p<.05$]. Farklılıkların hangi ekonomik düzey ve dindarlık tiplerinde olduğunu tespit edebilmek için Anova ve post-hoc çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır.

Tablo 24: Dindarlık Algılarının Bireylerin Ekonomik Düzeylerine Göre Fark Analizi Sonuçları

	Bağımlı Değişken	KT	df	KO	F	Sig.	n ²	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Gelir Durumu	GİD	2,737	4	,684	3,065	,016	,011	2-5*
	MHD	1,251	4	,313	1,391	,235	,005	
	PHD	1,051	4	,263	,850	,493	,003	
Hata	GİD	237,934	1066	,223				
	MHD	239,610	1066	,225				
	PHD	329,507	1066	,309				
Toplam	GİD	18103,374	1071					
	MHD	15476,259	1071					
	PHD	8963,116	1071					

* 1. Çok İyi, 2. İyi, 3. Orta, 4. Düşük, 5. Çok Düşük

Tablolarda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde dindarlığın geleneksel/ilmihalci [$F_{(4-1066)} = 3.065, p < .05$] tipine yönelik tutumların bireylerin gelir durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğüne bakıldığında bu farkın ($n^2 = 0,01$) küçük etki düzeyinde olduğu görülmüştür. Modernist/hümanist [$F_{(4-1066)} = 1.391, p > .05$] ve popüler/hurafeci [$F_{(4-1066)} = 0.850, p > .05$] dindarlık yönelimlerinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Yapılan çoklu karşılaştırma testi sonucunda geleneksel/ilmihalci dindarlık yöneliminde anlamlı farklılaşmanın gelir durumu iyi olanlarla çok düşük olanlar arasında olduğu anlaşılmıştır. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik en yüksek tutum düzeyinin gelir durumu iyi olan bireylere ($X = 4.11$) ait olduğu, bunu sırasıyla gelir durumu orta olanların ($X = 4.08$) ve düşük olanların ($X = 4.04$) takip ettiği görülmektedir. Geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışında en düşük tutum düzeyine ise gelir durumu çok kötü olanların ($X = 3.78$) ve çok iyi olanların ($X = 3.87$) sahip oldukları görülmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, gelir durumu düşük, orta ve iyi olanların, gelir durumu çok iyi ve çok düşük olanlara göre geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik daha yüksek düzeyde tutum puanlarına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle Türk toplumunda iyi, orta ve orta düzeye yakın gelir düzeyine sahip bireyler daha geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına sahiptirler. Buna karşın gelir durumunda iki uç

noktada yer alan, çok iyi ve çok düşük düzeyde gelire sahip olanlar ise geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik en düşük düzeyde tutum puanlarına sahiptirler. Bunda çok iyi düzeyde gelire sahip olanların kendilerini daha çok dünya işlerine kaptırmış olmalarının, çok düşük düzeyde gelire sahip olanların ise içinde yer aldıkları olumsuz durumun etkili olabileceği söylenebilir.

Modernist/hümanist dindarlık anlayışında gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, en yüksek tutum puanlarının gelir durumu çok iyi olan bireylere ($X=3.83$) ve gelir durumu düşük olanlara ($X=3.83$) ait olduğu, bunu gelir durumu orta ($X=3.78$) ve iyi olanların ($X=3.72$) takip ettiği görülmüştür. Modernist/hümanist dindarlık tipine yönelik en düşük tutum puanlarına ise gelir durumu çok kötü olanların ($X=3.71$) sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda modern kültürün ekonomik düzeyi çok iyi olanlar arasında daha fazla yaygınlaşması dolayısıyla modernist/hümanist dindarlık yöneliminin ekonomik refah durumu çok iyi olan bireylerde daha fazla olduğu söylenebilir. Diğer taraftan gelir durumu düşük olan bireylerde de modernist/hümanist dindarlık anlayışının gelir durumu çok iyi olanlara yakın çıkması, eğitim, yaşanan sosyo kültürel ortam, teknolojik ilerlemeler vb. faktörlerin de etkisiyle modern kültürün toplumun tüm katmanlarında farklı oranlarda da olsa yaygınlaştığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

Popüler/hurafeci dindarlık tipinde gelir durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma olmamakla birlikte gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, en yüksek tutum düzeyinin gelir durumu düşük olan bireylere ($X=2.90$) ait olduğu, bunu gelir durumu orta ($X=2.84$) ve çok düşük ($X=2.84$) olanların takip ettiği görülmüştür. Popüler/hurafeci dindarlık tipine yönelik en düşük tutum düzeyine ise gelir durumu çok iyi olan bireyler ($X=2.64$) ile iyi olanların ($X=2.81$) sahip oldukları tespit edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda gelir durumu orta ve altında olan bireylerin gelir durumu iyi ve çok iyi olan bireylere göre, popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik daha yüksek düzeyde tutumlara sahip oldukları ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle bireylerin gelir durumu iyi ve daha üzeri bir refah düzeyine ulaştığında popüler/hurafeci dindarlık tipine yönelimlerinde düşüş olduğu, tersine ekonomik refah düzeyi düşen bireylerin ise daha fazla popüler/hurafeci dindarlığa yönelim gösterdiği söylenebilir. Ekonomik güç, bireyin yaşam, eğitim ve sosyal ortamını belirleyen önemli bir etken olması dolayısıyla kişilerin aldıkları kültür doğrultusunda yönelim göstermeleri

olağandır. Diğer taraftan isteklerine ekonomik güçleri yeterli olmadığı için erişemeyen bireyler hurafelerden daha çok medet uman bir anlayışa yönelebilir.

Taş, üniversite gençleri üzerinde yapmış olduğu araştırmada, geleneksel/ilmihalci dindarlık tipine iyi ve orta gelir düzeyine sahip olanların, modernist/hümanist dindarlık tipine gelir düzeyi yüksek olanların daha çok yöneliş içerisinde olduğunu, popüler/hurafeci dindarlık tipinde ise istatistiksel açıdan farklılık olmadığını ifade etmiştir²²¹.

Uçar, Alevilik-Bektaşılık üzerine gerçekleştirdiği alan araştırmasında gelir durumu düşük olan bireylerin yüksek olanlara kıyasla inanç ve ibadetlere karşı daha olumlu tutum içerisinde bulunduklarını ifade etmiştir²²².

Onay yapmış olduğu araştırmasında, orta gelire sahip bireylerin dindarlık düzeylerinin, yüksek ve düşük gelir grubuna mensup olanlardan daha yüksek olduğunu belirtmiştir²²³.

Günay araştırmasında, gelir düzeyi bakımından alt tabakada yer alan bireylerin ibadetlere yönelişlerinin en yüksek olduğunu, üst düzey gelir seviyesine sahip bireylerin ibadetlere yöneliminin en düşük durumda olduğunu belirtmiştir²²⁴.

Karavaşin yapmış olduğu araştırmada, sosyo-ekonomik tabakalaşmanın ahlâki ve pratik anlatımlar üzerine etki eden bir faktör olmadığını fakat sosyo-ekonomik durum düştükçe dini tecrübenin teorik anlatımı ve toplumsal anlatımına yönelik tutumların artmakta olduğunu ortaya koymuştur²²⁵.

Görüldüğü gibi, yapmış olduğumuz araştırmadan elde edilen bulgular, diğer alan araştırmalarında elde edilen bulgularla kısmen de olsa örtüşmektedir. Araştırmamızda Türk toplumunda iyi ve orta gelir düzeyine sahip bireylerin daha geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına sahip oldukları, gelir düzeyi en üst seviyede bulunanların daha modernist/hümanist dindarlık anlayışına sahip oldukları, gelir düzeyi düşük olanların daha popüler/hurafeci dindarlık anlayışına sahip oldukları ortaya konmaktadır. Diğer araştırmalarda da geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına uygun düşen tutum ve

221 TAŞ, 2005, s. 112.

222 UÇAR, 2006, s. 100-102.

223 ONAY, 2004, s. 115.

224 GÜNAY, 1999, s. 99-100.

225 KARAŞAHİN, 2006, s. 214.

davranışların gelir düzeyi orta ve düşük olan bireylerde daha fazla görüldüğü, modernist/hümanist dindarlık tipi içerisinde değerlendirilebilecek tutum ve davranışların gelir durumu en üst düzeyde bulunan bireylerde daha fazla olduğu belirtilmiştir. Araştırmamızdan elde edilen bulguların hipotezimizi kısmen de olsa doğruladığını ifade edebiliriz.

2.2.6. Dini Öğrenim Durumu Bağlamında Dindarlık Algıları

Bireylerin aldıkları din eğitimi ve bu eğitimi alma kanalları, kişilerin zihin yapılarının şekillenmesinde, tutum ve davranışlarının belirlenmesinde son derece etkilidir. Bu bağlamda birbirinden farklı düzeyde din eğitime sahip bireylerin ve din eğitiminde farklı kaynak ve kanallardan beslenen bireylerin olay ve olgular karşısında tutum ve davranışlarında önemli farklılaşmalar göstermesi kaçınılmazdır. Konumuz açısından da Türk toplumunda bireylerin dini eğitim durumları ve eğitim şekli, dindarlık yönelimlerinin oluşması ve şekillenmesinde önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bizi şu hipoteze götürmektedir:

“H6: Türk toplumunda bireylerin dini öğrenim durumlarına göre dindarlık algıları farklılık göstermektedir.”

Tablo 25: Dindarlık Algılarının Dini Öğrenim Durumuna Göre Betimsel İstatistikleri

	Dini Öğrenim Durumu	Ortalama	Ss	N
GİD	İmam-Hatip Lisesi Mezunu	4,26	,40	97
	Özel Din Öğrenimi Gören (aile, cami...)	4,11	,43	716
	Din Öğrenimi Görmeyen	3,89	,55	223
	Diğer	4,08	,48	35
	Toplam	4,08	,47	1071
MHD	İmam-Hatip Lisesi Mezunu	3,48	,54	97
	Özel Din Öğrenimi Gören (aile, cami...)	3,77	,44	716
	Din Öğrenimi Görmeyen	3,89	,46	223
	Diğer	3,73	,57	35
	Toplam	3,77	,47	1071
PHD	İmam-Hatip Lisesi Mezunu	2,66	,50	97
	Özel Din Öğrenimi Gören (aile, cami...)	2,90	,54	716
	Din Öğrenimi Görmeyen	2,76	,58	223
	Diğer	2,52	,55	35
	Toplam	2,83	,55	1071

Tablo 26: Dini Öğrenim Durumunun Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları

Etki		Değer	F	Hipotez df	Hata df	Sig.	n ²
Dini Öğrenim Durumu	Pillai's Trace	,124	15,293	9,000	3201,000	,000	,041
	Wilks' Lambda	,879	15,621	9,000	2592,081	,000	,042
	Hotelling's Trace	,134	15,802	9,000	3191,000	,000	,043
	Roy's Largest Root	,100	35,407	3,000	1067,000	,000	,091

Yapılan Tek Yönlü Manova test sonuçlarına göre bireylerin dini öğrenim durumlarına göre dindarlık yönelimlerinin anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür [Wilks' Lambda (λ)= 0.879, $F_{(9-2592)}= 15.621$, $p<.05$]. Farklılıkların hangi dini öğrenim durumu ve dindarlık tiplerinde olduğunu tespit edebilmek için Anova ve post-hoc çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır.

Tablo 27: Dindarlık Algılarının Bireylerin Dini Öğrenim Durumlarına Göre Fark Analizi Sonuçları

	Bağımlı Değişken	KT	df	KO	F	Sig.	n ²	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Dini Öğrenim Durumu	GİD	12,270	3	4,090	19,106	,000	,051	1-2, 1-3, 2-3*
	MHD	11,408	3	3,803	17,683	,000	,047	1-2, 1-3, 2-3*
	PHD	10,763	3	3,588	11,970	,000	,033	1-2, 2-3, 2-4*
Hata	GİD	228,401	1067	,214				
	MHD	229,453	1067	,215				
	PHD	319,795	1067	,300				
Toplam	GİD	18103,374	1071					
	MHD	15476,259	1071					
	PHD	8963,116	1071					

* 1. İmam Hatip Lisesi Mezun, 2. Özel Din Öğrenimi Görmüş, 3. Din Öğrenimi Görmemiş, 4. Diğer.

Tablolarda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde bireylerin dini öğrenim durumlarına göre, hem geleneksel/ilmihalci dindarlık [$F_{(3-1067)}= 19.106$, $p<.05$], hem modernist/hümanist dindarlık [$F_{(3-1067)}= 17.683$, $p<.05$] hem de popüler/hurafeci dindarlık [$F_{(3-1067)}= 11.970$, $p<.05$] tiplerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüklerine bakıldığında bu farkın geleneksel/ilmihalci ($n^2=0,051$) ve modernist/hümanist dindarlıkta ($n^2=0,047$) ortaya

yakın, popüler/hurafeci dindarlık tipinde ise ($n^2=0,033$) küçük düzeyde olduğu görülmektedir.

Yapılan çoklu karşılaştırma testi sonucunda geleneksel/ilmihalci dindarlık yöneliminde anlamlı farklılaşmanın imam hatip lisesi mezunları ile özel din öğrenimi görmüş bireyler, imam hatip lisesi mezunları ile din öğrenimi görmemiş bireyler ve özel din öğrenimi görmüş olanlarla din öğrenimi görmemiş bireyler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik en yüksek tutum düzeylerinin dini öğrenimini imam hatip liselerinde almış bireylere ($X=4.26$) ait olduğu, bunu sırasıyla özel din öğrenimi görmüş olanların ($X=4.11$) ve diğer şekilde din öğrenimi görmüş olanların ($X=4.08$) takip ettiği görülmektedir. Geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışında en düşük düzeyde tutumlara ise din öğrenimi görmemiş olan bireylerin ($X=3.89$) sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen verilerde, bir şekilde din eğitimi almış bireylerin din eğitimi almayanlara göre geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışlarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte din eğitimini imam hatip liselerinde almış olan bireylerin geleneksel/ilmihalci dindarlık tipine yönelimlerinin daha yüksek düzeyde olması, imam hatip liselerinde görülen eğitimin içeriği ve yine bu okullarda verilen kültürün bir neticesi olarak görülebilir.

Modernist/hümanist dindarlık tipinde gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre anlamlı farklılaşmanın imam hatip lisesi mezunları ile özel din öğrenimi görmüş bireyler, imam hatip lisesi mezunları ile din öğrenimi görmemiş bireyler ve özel din öğrenimi görmüş olanlarla din öğrenimi görmemiş bireyler arasında olduğu görülmüştür. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın modernist/hümanist tipine yönelik en yüksek tutum düzeylerinin din öğrenimi görmemiş bireylere ($X=3.89$) ait olduğu, bunu sırasıyla özel din öğrenimi görmüş olanların ($X=3.77$) ve diğer şekilde din eğitimi almış olanların ($X=3.73$) takip ettiği görülmüştür. Modernist/hümanist dindarlık anlayışında en düşük tutum düzeylerine ise imam hatip lisesi mezunu bireylerin ($X=3.48$) sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen verilerden hiç din eğitimi almamış bireylerin modernist/hümanist dindarlığa en fazla yönelim gösterirken bir şekilde din eğitimi almış bireylerin bu dindarlık tipine daha az yönelim gösterdikleri, özellikle imam hatip lisesi mezunlarının çok daha düşük düzeyde yönelime sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu durum özellikle imam hatip liseleri başta

olmak üzere ülkemiz genelinde verilen din eğitiminin şekli ve yönü hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Popüler/hurafeci dindarlık tipinde gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre anlamlı farklılaşmanın imam hatip lisesi mezunları ile özel din öğrenimi görmüş bireyler, özel din öğrenimi görmüş olanlarla din öğrenimi görmemiş bireyler ve özel din öğrenimi görmüş olanlarla din öğrenimini diğer şekillerde almış bireyler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın popüler/hurafeci tipine yönelik en yüksek tutum düzeylerinin özel din öğrenimi görmüş bireylere (X=2.90) ait olduğu, bunu sırasıyla din öğrenimi görmemiş olanların (X=2.76) ve imam hatip lisesi mezunu bireylerin (X=2.66) takip ettiği görülmektedir. Popüler/hurafeci dindarlık anlayışında en düşük tutum düzeyine ise dini eğitimi diğer şekillerde almış bireylerin (X=2.52) sahip olduğu görülmektedir. Bu durum sadece cami, Kur'an kursu ve aile içinde özel din eğitimi alan bireylerin daha fazla popüler/hurafeci kültürle karşılaşmalarının bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Diğer alan çalışmalarına bakıldığında da dini öğrenim durumlarına göre bireylerin dindarlık anlayışlarında farklılaşmalar olduğu görülmektedir. Taş yapmış olduğu araştırmada, herhangi bir dini öğrenim sürecinden geçen bireylerin dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik daha olumlu tutum sergilerken, din öğrenimi görmeyenlerin dindarlığın modernist/hümanist tipine yönelik daha olumlu tutum gösterdiklerini, popüler/hurafeci dindarlıkta ise en olumlu tutumlara özel din eğitimi alanların sahip olduklarını ifade etmiştir²²⁶.

Günay araştırmasında, dine bağlılığın şiddetiyle dini eğitim düzeyi arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ve dini eğitim düzeyi arttıkça dine bağlılığın şiddetinde de bir artma olduğunu ifade etmiştir²²⁷.

Karaşahin yapmış olduğu çalışmada, din eğitimi arttıkça dinî tecrübenin teorik, ahlâki ve pratik anlatımına yönelik tutum düzeylerinde artış olduğunu, buna karşın dini tecrübenin toplumsal anlatımında ise düşüş söz konusu olduğunu ortaya koymuştur²²⁸.

226 TAŞ, 2005, s. 120.

227 GÜNAY, 1999, s. 256.

228 KARAŞAHİN, 2006, s. 213.

Onay yapmış olduğu araştırmada, isteğe bağlı din eğitimi alan bireylerin dindarlık düzeylerinin din eğitimi almayan bireylerden farklı ve daha yüksek olduğunu ifade etmiştir²²⁹.

Görüldüğü üzere yapmış olduğumuz araştırmadan elde edilen bulgular, diğer araştırmalardan elde edilen bulgular tarafından da desteklenmektedir. Araştırmamızda bir şekilde dini eğitim görmüş olanların ibadetlerin temel alındığı geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışını benimsedikleri, din eğitimi görmeyenlerin ise modernist/hümanist dindarlık anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Diğer araştırmalarda da geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına uygun düşen tutum ve davranışların bir şekilde din eğitimi görmüş bireylerde arttığı, buna mukabil ibadetleri yerine getirmenin tali derecede önemsendiği ve daha çok ahlaki meziyetlerin ön planda tutulduğu modernist/hümanist dindarlık anlayışının ise din eğitimi görmemiş bireyler arasında yükseldiğine işaret edilmiştir. Bu durum din eğitiminin, dini öğrenimin alındığı kurum ve kanalların, bireylerin dini inanç, tutum ve davranışları üzerinde önemli bir etkisinin olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla araştırmamızdan elde edilen verilerin hipotezimizi doğruladığını ifade edebiliriz.

2.2.7. Dindarlık Düzeyi Bağlamında Dindarlık Algıları

Din, bireylerin hayatı anlama, anlamlandırma ve yaşama sürecinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda birey, olay ve olguları değerlendirirken onun zihin dünyasına yön veren en önemli amillerden birisi dinle olan mesafesi ve ilişkisidir. Dolayısıyla bireyin tutum ve davranışlarına yön veren unsurlardan birisi hiç kuşkusuz kişinin kendisinin dine olan konumunu tanımladığı ve hissettiği dindarlık düzeyidir. Aynı şekilde dindarlık düzeyi, bireyin dindarlık anlayışı ile ilgili tutumlarını da etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda araştırmamızın yedinci hipotezi şu şekildedir:

“H7: Türk toplumunda bireylerin kendilerini ifade ettikleri dindarlık düzeyleri farklılaştııkça dindarlık algı ve kriterleri de farklılık göstermektedir.”

229 ONAY, 2004, s. 136-137.

Tablo 28: Dindarlık Algılarının Dindarlık Düzeyine Göre Betimsel İstatistikleri

	Dindarlık Düzeyi	Ortalama	Ss	N
GİD	Çok Dindar	4,36	,35	34
	Dindar	4,17	,41	745
	Dinle az ilgili	3,86	,50	279
	Dinle hiç ilgisi yok	3,08	,51	13
	Toplam	4,08	,47	1071
MHD	Çok Dindar	3,31	,62	34
	Dindar	3,72	,45	745
	Dinle az ilgili	3,94	,43	279
	Dinle hiç ilgisi yok	3,97	,53	13
	Toplam	3,77	,47	1071
PHD	Çok Dindar	2,93	,57	34
	Dindar	2,87	,53	745
	Dinle az ilgili	2,76	,59	279
	Dinle hiç ilgisi yok	2,22	,58	13
	Toplam	2,83	,55	1071

Tablo 29: Dindarlık Düzeyinin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları

Etki		Değer	F	Hipotez df	Hata df	Sig.	n ²
Dindarlık Durumu	Pillai's Trace	,200	25,389	9,000	3201,000	,000	,067
	Wilks' Lambda	,804	27,054	9,000	2592,081	,000	,070
	Hotelling's Trace	,240	28,332	9,000	3191,000	,000	,074
	Roy's Largest Root	,219	78,022	3,000	1067,000	,000	,180

Yapılan Tek Yönlü Manova test sonuçlarına göre, bireylerin dindarlık yönelimlerinde, kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeylerine göre anlamlı farklılaşmalar olduğu görülmüştür [Wilks' Lambda (λ)=0.804, F(9-2592)=27.05, p<.05]. Farklılıkların hangi dindarlık düzeyi ve dindarlık tiplerinde olduğunu tespit edebilmek için Anova ve post-hoc çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır.

Tablo 30: Dindarlık Algılarının Bireylerin Kendilerini Tanımladıkları Dindarlık Düzeylerine Göre Fark Analizi Sonuçları

	Bağımlı Değişken	KT	df	KO	F	Sig.	n ²	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Dindarlık Durumu	GİD	34,734	3	11,578	59,988	,000	,144	1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 2-4, 3-4*
	MHD	17,692	3	5,897	28,196	,000	,073	1-2, 1-3, 1-4, 2-3*
	PHD	7,341	3	2,447	8,078	,000	,022	1-4, 2-4, 3-4*
Hata	GİD	205,937	1067	,193				
	MHD	223,169	1067	,209				
	PHD	323,217	1067	,303				
Toplam	GİD	18103,374	1071					
	MHD	15476,259	1071					
	PHD	8963,116	1071					

* 1. Çok Dindar, 2. Dindar, 3. Dinle Az İlgili, 4. Dinle Hiç İlgisi Yok.

Tablolarda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeylerine göre, hem geleneksel/ilmihalci dindarlık [$F_{(3-1067)}=59.988$, $p<.05$], hem modernist/hümanist dindarlık [$F_{(3-1067)}=28.196$, $p<.05$] hem de popüler/hurafeci dindarlık [$F_{(3-1067)}=8.078$, $p<.05$] tiplerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüklerine bakıldığında bu farkın geleneksel/ilmihalci dindarlıkta ($n^2=0,14$) geniş, modernist/hümanist dindarlıkta ($n^2=0,07$) orta, popüler/hurafeci dindarlık tipinde ise ($n^2=0,02$) küçük düzeyde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bireylerin kendilerini tasvir ettikleri dindarlık düzeyi farklılaştıkça en büyük farklılaşma geleneksel ilmihalci dindarlık yöneliminde meydana gelmektedir.

Yapılan çoklu karşılaştırma testi sonucunda geleneksel/ilmihalci dindarlık tipinde anlamlı farkın, kendilerini çok dindar olarak tanımlayanlar ile dindar, dinle az ilgili ve dinle hiç ilgisinin olmadığını belirten bireyler; kendilerini dindar olarak niteleyen bireyler ile dinle az ilgili, dinle hiç ilgisi olmayan bireyler ve dinle az ilgili olduğunu ifade eden bireylerle dinle hiç ilgisinin olmadığını belirten bireyler arasında olduğu görülmüştür. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik en yüksek tutum düzeylerinin kendilerini çok dindar olarak niteleyen bireylere ($X=4.36$) ait olduğu, bunu sırasıyla kendilerini dindar olarak görenlerin ($X=4.17$) ve dinle az ilgili olduğunu belirtenlerin ($X=3.86$) takip ettiği tespit edilmiştir. Geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışında en düşük düzeyde tutumlara ise

dinle hiç ilgisinin olmadığını belirten bireylerin ($X=3.08$) sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyleri düştükçe geleneksel/ilmihalci dindarlık yönelimlerinde de düşüş olduğu söylenebilir. Bu durum bireylerin din ile olan ilişki düzeylerini tanımlarken, din olarak kitabi dindarlığı daha çok referans aldıklarının da bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Modernist/hümanist dindarlık tipine yönelimlerde anlamlı farklılaşmanın, kendilerini çok dindar olarak tanımlayanlar ile dindar, dinle az ilgili ve dinle hiç ilgisinin olmadığını belirten bireyler ve kendilerini dindar olarak niteleyen bireyler ile dinle az ilgili olduğunu ifade eden bireyler arasında olduğu görülmüştür. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın modernist/hümanist tipine yönelik en yüksek tutum düzeylerinin dinle hiç ilgisinin olmadığını belirten bireylere ($X=3.97$) ait olduğu, bunu sırasıyla dinle az ilgili olduğunu belirtenlerin ($X=3.94$) ve kendilerini dindar olarak niteleyenlerin ($X=3.72$) takip ettiği tespit edilmiştir. Modernist/hümanist dindarlık anlayışında en düşük düzeyde tutumlara ise kendilerini çok dindar olarak nitelendiren bireylerin ($X=3.31$) sahip olduğu görülmüştür. Bu veriler doğrultusunda geleneksel/ilmihalci dindarlığa yönelimle ters orantılı olarak, bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyi düştükçe modernist/hümanist dindarlık eğilimlerinde artış olduğu ifade edilebilir.

Popüler/hurafeci dindarlık tipine yönelik tutumlarda anlamlı farklılaşmanın kendilerini çok dindar olarak tanımlayanlar ile dinle hiç ilgisinin olmadığını belirten bireyler; kendilerini dindar olarak niteleyen bireyler ile dinle hiç ilgisi olmayan bireyler; dinle az ilgili olduğunu ifade eden bireylerle dinle hiç ilgisinin olmadığını belirten bireyler arasında olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle bu dindarlık tipinde anlamlı farklılaşma, dinle hiç ilgileri bulunmadığını belirten bireylerle diğer dindarlık düzeyine sahip bireyler arasında görülmüştür. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın popüler/hurafeci tipine yönelik en yüksek tutum düzeylerinin kendilerini çok dindar olarak niteleyen bireylere ($X=2.93$) ait olduğu, bunu sırasıyla kendilerini dindar olarak görenlerin ($X=2.87$) ve dinle az ilgili olduğunu belirtenlerin ($X=2.76$) takip ettiği görülmüştür. Popüler/hurafeci dindarlık anlayışında en düşük düzeyde tutumlara ise dinle hiç ilgisinin olmadığını belirten bireylerin ($X=2.22$) sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda, bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyi

yükseldikçe popüler/hurafeci dindarlık yönelimlerinde de artış görüldüğü, fakat bu dindarlık tipine yönelimin orta düzeyi geçmediği ifade edilebilir.

Türk toplumunda bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyleri ve dindarlık yönelimleri hususunda elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, hem geleneksel/ilmihalci dindarlık, hem modernist/hümanist dindarlık, hem de popüler/hurafeci dindarlık anlayışlarında gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar görülmektedir. Dolayısıyla araştırmamızdan elde edilen verilerin hipotezimizi doğruladığı söylenebilir. Konumuzla ilgili diğer alan çalışmalarına bakıldığında da dindarlık düzeyine göre bireylerin dindarlık algılarında farklılaşmalar olduğu görülmektedir.

Taş, üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada, dindarlık düzeyi arttıkça geleneksel/ilmihalci ve popüler/hurafeci dindarlık tiplerine yönelik tutumların yükselmekte, dindarlık düzeyi düştükçe modernist/hümanist dindarlık tipine yönelik olumlu tutumların artmakta olduğunu belirtmiştir²³⁰.

Uçar yapmış olduğu alan araştırmasında, bireylerin dindarlık düzeyleri arttıkça inanç ve ibadetlerle ilgili olumlu tutumlarında artış olduğunu, buna karşın dindarlık düzeyi düştükçe ibadetlerle ilgili tutum puanlarının düştüğünü ortaya koymuştur²³¹.

Karavaşahin yaptığı araştırmada, bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyleri yükseldikçe dini tecrübenin, teorik, pratik, ahlaki ve toplumsal boyutlarına yönelik tutumlarının artmakta olduğunu ortaya koymuştur²³².

Mutlu yapmış olduğu araştırmada, bireylerin kendilerini dindar olarak tanımlamaları ile dindarlık ölçeğine göre dindar olmaları arasında kuvvetli bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Diğer bir ifadeyle bireylerin kendini dindar olarak görmesi veya görmemesi ile ölçek yoluyla elde edilen dindarlık düzeyleri örtüşmektedir²³³.

Görüldüğü gibi araştırmamızdan elde edilen sonuçlar, diğer alan araştırmalarından elde edilen bulgularla da uygunluk göstermektedir.

230 TAŞ, 2005, s. 127.

231 UÇAR, 2006, s. 116-117.

232 KARAŞAHİN, 2006, s. 136,155,179, 206.

233 MUTLU, 1989, ss. 194-199.

2.2.8. Dini Gruba Aidiyet Hissi Bağlamında Dindarlık Algıları

Bireylerin içinde bulunduğu ya da kendini ait hissettiği sosyal gruplar, bireyin olay ve olgular karşısında tutum ve davranışlarını etkileyen ve yönlendiren önemli faktörler arasındadır. Grup liderinin ve grubun genel kabulleri ve eğilimleri, üyeler üzerinde önemli bir etkindir. Dolayısıyla birey bir durum karşısında tepkisini belirlerken kendisini ait hissettiği grubun tutumunu göz önünde bulunduracaktır. Bu doğrultuda bireylerin dindarlık anlayışları da dini bir gruba mensup olup olmadıklarına veya aidiyet hislerine göre değişiklik gösterebilir. Bu doğrultuda araştırmamızın sekizinci hipotezi şu şekildedir:

“H8: Türk toplumunda bireylerin dindarlık algı ve kriterleri, kendilerini herhangi bir dini gruba ait hissedip hissetmemelerine göre farklılık göstermektedir.”

Tablo 31: Dindarlık Algılarının Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hissine Göre Betimsel İstatistikleri

	Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hissi	Ortalama	Ss	N
GİD	Evet	4,23	,39	181
	Hayır	4,04	,47	793
	Kısmen	4,11	,53	97
	Toplam	4,08	,47	1071
MHD	Evet	3,56	,53	181
	Hayır	3,82	,44	793
	Kısmen	3,73	,49	97
	Toplam	3,77	,47	1071
PHD	Evet	2,94	,55	181
	Hayır	2,81	,54	793
	Kısmen	2,80	,64	97
	Toplam	2,83	,55	1071

Tablo 32: Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hissinin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları

Etki		Değer	F	Hipotez df	Hata df	Sig.	n ²
Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hissi	Pillai's Trace	,059	10,823	6,000	2134,000	,000	,030
	Wilks' Lambda	,941	10,973	6,000	2132,000	,000	,030
	Hotelling's Trace	,063	11,123	6,000	2130,000	,000	,030
	Roy's Largest Root	,062	21,997	3,000	1067,000	,000	,058

Yapılan Tek Yönlü Manova test sonuçlarına göre bireylerin herhangi bir dini gruba aidiyet hissi taşıyıp taşımamalarına göre dindarlık yönelimlerinin anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür [Wilks' Lambda (λ)= 0.941, $F_{(6-2132)}= 10.973$, $p<.05$]. Farklılıkların hangi aidiyet hissi ve dindarlık tiplerinde olduğunu tespit edebilmek için Anova ve post-hoc çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır.

Tablo 33: Dindarlık Algılarının Bireylerin Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hislerine Göre Fark Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken		KT	df	KO	F	Sig.	n²	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Herhangi Bir Dini Gruba Aidiyet Hissi	GİD	5,040	2	2,520	11,421	,000	,021	1-2*
	MHD	9,992	2	4,996	23,110	,000	,041	1-2, 1-3*
	PHD	2,651	2	1,325	4,317	,014	,008	1-2*
Hata	GİD	235,631	1068	,221				
	MHD	230,870	1068	,216				
	PHD	327,907	1068	,307				
Toplam	GİD	18103,374	1071					
	MHD	15476,259	1071					
	PHD	8963,116	1071					

* 1. Evet, 2. Hayır, 3. Kısmen.

Tablolarda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde bireylerin herhangi bir dini gruba aidiyet hissi taşıyıp taşımamalarına göre, hem geleneksel/ilmihalci dindarlık [$F_{(2-1068)}= 11.421$, $p<.05$], hem modernist/hümanist dindarlık [$F_{(2-1068)}= 23.110$, $p<.05$], hem de popüler/hurafeci dindarlık [$F_{(2-1068)}= 4.317$, $p<.05$], tiplerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüklerine bakıldığında bu farkın hem geleneksel/ilmihalci ($n^2=0,021$), hem popüler/hurafeci

($n^2=0,008$), hem de modernist/hümanist ($n^2=0,041$) dindarlık tiplerinde küçük düzeyde olduğu görülmektedir.

Yapılan çoklu karşılaştırma testi sonucunda geleneksel/ilmihalci dindarlık yöneliminde anlamlı farklılaşmanın herhangi bir dini gruba mensup olduğunu ifade eden bireylerle hiçbir dini gruba aidiyet hissi taşımayan bireyler arasında olduğu görülmüştür. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik en yüksek tutum düzeylerine kendilerini herhangi bir dini gruba ait hisseden bireylerin ($X=4.23$) sahip olduğu, bunu herhangi bir dini gruba kısmen aidiyet hissi taşıyanların ($X=4.11$) takip ettiği görülmektedir. Geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik en düşük düzeyde tutumların ise hiçbir dini gruba aidiyet hissi taşımayanlarda ($X=4.04$) görüldüğü tespit edilmiştir. Bu durum genel olarak dini grupların ritüelleri önceleyen gelenekselci bir anlayışa sahip olduklarının göstergesi ve kendini bir dini gruba ait hisseden bireylerin de olay ve olguları ağırlıklı olarak bu pencereden değerlendirmelerinin sonucu olarak görülebilir.

Modernist/hümanist dindarlık tipinde gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre anlamlı farklılaşmanın herhangi bir dini gruba mensup olduğunu ifade eden bireylerle hiçbir dini gruba aidiyet hissi taşımayan bireyler ve bir dini gruba mensup olanlarla herhangi bir dini gruba kısmen aidiyet hissi taşıyanlar arasında olduğu görülmüştür. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın modernist/hümanist tipine yönelik en yüksek tutum düzeylerine hiçbir dini gruba aidiyet hissi taşımayan bireylerin ($X=3.82$) sahip olduğu ve bunu herhangi bir dini gruba kısmen aidiyet hissi taşıyanların ($X=3.73$) takip ettiği görülmektedir. Modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik en düşük düzeyde tutumlara ise herhangi bir dini gruba mensup olan bireylerin ($X=3.56$) sahip oldukları tespit edilmiştir. Elde edilen verilerden bireylerin herhangi bir dini gruba bağlılık durum düzeyi ile daha çok insanı ve ahlakı önceleyen, ritüellerin tali derecede önemsendiği modernist/hümanist yönelim arasında ters orantı olduğu anlaşılmaktadır.

Popüler/hurafeci dindarlık tipinde gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre anlamlı farklılaşmanın herhangi bir dini gruba mensup olduğunu ifade eden bireylerle hiçbir dini gruba aidiyet hissi taşımayanlar arasında olduğu görülmüştür. Gruplar arası tutum puanlarına bakıldığında, dindarlığın popüler/hurafeci tipine yönelik

en yüksek düzeyde tutumların kendilerini herhangi bir dini gruba ait hissedenden bireylerde ($X=2.94$) olduğu görülmektedir. Bunu hiçbir dini gruba aidiyet hissi taşımayan bireylerin ($X=2.81$) ve herhangi bir dini gruba kısmen aidiyet hissi taşıyanların ($X=2.80$) takip ettiği görülmektedir. Elde edilen veriler ışığında herhangi bir dini gruba tam olarak mensubiyet hissi taşıyanların diğerlerine kıyasla daha fazla popüler/hurafeci dindarlık anlayışına sahip oldukları söylenebilir.

Araştırmamızdan elde edilen bulgular doğrultusunda, herhangi bir dini gruba mensubiyet ve aidiyet hissi taşıyan bireylerin geleneksel/ilmihalci ve popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik daha olumlu tutumlara sahip oldukları, hiçbir dini gruba mensubiyet hissi taşımayan bireylerin ise modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik eğilimlerinin daha fazla olduğu söylenebilir. Dolayısıyla araştırmamızdan elde edilen verilerin hipotezimizi doğruladığı ifade edilebilir.

2.2.9. Yaşanılan Şehir Bağlamında Dindarlık Algıları

Bireylerin yaşadıkları yer, yerleşim yerinin büyüklüğü, sosyo-kültürel durumu ve yaşam şekli, tutum ve davranışlar üzerinde etki eden önemli faktörlerdendir. Coğrafyanın etkisiyle de şekillenen sosyo-kültürel ve ekonomik yapılar gelişmiş ülkelere nazaran, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde daha da önem kazanmaktadır²³⁴. Dolayısıyla bir şehrin tarım üretimi, sanayileşmesi, kadının iş gücüne katılım düzeyi gibi etkenler bireylerin düşünce, inanç ve davranış örüntüleri ile etkileşim halindedir²³⁵. Bu doğrultuda bireylerin dindarlık anlayışlarının oluşması ve şekillenmesinde yaşadıkları şehir önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum bizi şu hipoteze götürmektedir:

“H9: Türk toplumunda bireylerin dindarlık algıları ikamet etmekte oldukları şehrin sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarına göre farklılık arz etmektedir.”

234 ARSLANTÜRK, 1998, s. 69.

235 Melike NACAK vd., “Metropol ve Anadolu’da Ebeveynlik: Biliş ve Davranışlarda Şehrin ve Eğitim Düzeyinin Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Haziran 2011, 26 (67), ss. 85-100.

Tablo 34: Dindarlık Algılarının Yaşanılan Şehre Göre Betimsel İstatistikleri

	Şehir	Ortalama	Ss	N
GİD	Antalya	4,06	,49	704
	Isparta	4,12	,43	212
	Burdur	4,11	,43	155
	Toplam	4,08	,47	1071
MHD	Antalya	3,80	,48	704
	Isparta	3,73	,45	212
	Burdur	3,68	,43	155
	Toplam	3,77	,47	1071
PHD	Antalya	2,85	,55	704
	Isparta	2,78	,53	212
	Burdur	2,82	,57	155
	Toplam	2,83	,55	1071

Tablo 35: Yaşanılan Şehrin Dindarlık Algılarına Etkisi Bağlamında Tek Yönlü Manova Test Sonuçları

Etki		Değer	F	Hipotez df	Hata df	Sig.	n²
Şehir	Pillai's Trace	,016	2,950	6,00	2134,00	,007	,008
	Wilks' Lambda	,984	2,955	6,00	2132,00	,007	,008
	Hotelling's Trace	,017	2,960	6,00	2130,00	,007	,008
	Roy's Largest Root	,015	5,297	3,00	1067,00	,001	,015

Yapılan Tek Yönlü Manova test sonuçlarına göre bireylerin yaşadığı şehirlerin dindarlık yönelimleri bakımından anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür [Wilks' Lambda (λ)=0.984, $F_{(6-2132)}=2.95$, $p<.05$]. Farklılıkların hangi şehir ve dindarlık tiplerinde olduğunu tespit edebilmek için Anova ve post-hoc çoklu karşılaştırma testleri yapılmıştır.

Tablo 36: Dindarlık Algılarının Yaşanılan Şehre Göre Fark Analizi Sonuçları

	Bağımlı Değişken	KT	df	KO	F	Sig.	n ²	Gruplar Arası Anlamlı Fark
Şehir	GİD	,812	2	,406	1,808	,164	,003	1-3*
	MHD	2,250	2	1,125	5,036	,007	,009	
	PHD	,848	2	,424	1,374	,254	,003	
Hata	GİD	239,859	1068	,225				
	MHD	238,611	1068	,223				
	PHD	329,710	1068	,309				
Toplam	GİD	18103,374	1071					
	MHD	15476,259	1071					
	PHD	8963,116	1071					

* 1.Antalya, 2.Isparta, 3.Burdur.

Tablolarda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde bireylerin yaşadığı şehre göre, modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelimlerinde anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür [$F_{(2-1068)} = 5.036$, $p < .05$]. Geleneksel/ilmihalcı dindarlık [$F_{(2-1068)} = 1.808$, $p > .05$] ve popüler/hurafeci dindarlık [$F_{(2-1068)} = 1.374$, $p > .05$] yönelimleri açısından yaşanılan şehre göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir.

Yapılan analizler sonucunda anlamlı farkın Antalya ile Burdur'da yaşayan bireylerin modernist/hümanist dindarlığa yönelik tutum puanları arasında olduğu görülmüştür. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğü ($n^2 = 0,009$) bu farkın küçük düzeyde olduğunu göstermektedir. Gruplar arasında yapılan çoklu karşılaştırmaya göre, Antalya'da yaşayan bireyler ($X=3.80$), Isparta ($X=3.73$) ve Burdur'da ($X=3.68$) yaşayan bireylere göre modernist/hümanist dindarlık hususunda daha yüksek tutum düzeyine sahiptirler. Antalya'da yaşayan bireylerin, şehirleşme, sanayileşme ve turizm gibi faktörlerin etkisiyle, modernist unsurlarla daha fazla iç içe olmaları, diğer şehirlerde yaşayan bireylere göre daha modernist/hümanist bir anlayışa sahip olmalarının önemli sebepleri arasında değerlendirilebilir. Burdur, her ne kadar seküler kimliğe sahip bir il olarak düşünülse de şehirleşme, sanayileşme ve göç alma oranının bölgenin diğer illerine göre daha düşük düzeyde olması, modernist yaşam anlayışının çok fazla gelişmemesine sebep olmuş olabilir. Isparta, şehircilik ve sanayileşme açısından Antalya düzeyinde bir il olmasa da özellikle 80 bin civarında üniversite öğrencisine ev sahipliği yapmasının Isparta'nın yaşam modeli üzerinde son yıllarda önemli değişimlere yol açtığı bir vakıdır. Dolayısıyla Isparta'da yaşayan bireylerin modernist/hümanist

dindarlık anlayış açısından Antalya’da yaşayanlara yakın bir yönelim sergilemesi normal karşılanabilir.

Yaşanılan şehre göre geleneksel/ilmihalci dindarlık ve popüler/hurafeci dindarlık yönelimleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmamakla birlikte Isparta ilinde yaşayan bireyler geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik en yüksek tutum düzeyine ($X=4.12$) sahiptirler. Bunu Burdur’da ikamet eden bireylerin tutum düzeyi ($X=4.11$) izlerken Antalya’da ikamet eden bireyler geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışında en düşük tutum düzeyine ($X=4.06$) sahiptirler. Popüler/hurafeci dindarlık yönelimi açısından ise Antalya’da yaşayan bireyler en yüksek tutum düzeyine ($X=2.85$) sahiptirler. Bunu Burdur’da ikamet eden bireylerin tutum düzeyi ($X=2.82$) izlerken Isparta’da ikamet eden bireyler popüler/hurafeci dindarlık anlayışı bakımından en düşük tutum düzeyine ($X=2.78$) sahiptirler. Bu veriler doğrultusunda Isparta’da yaşayan bireylerin daha muhafazakâr bir yapıda oldukları; Antalya’da yaşayanların sanayi, turizm vb. sebeplerle göç alabilen ve daha modernist bir hayatın içinde olmaları, şehrin demografisi gibi etkenler dolayısıyla kitabî dindarlık yönelimleri açısından daha esnek bir yapıda oldukları söylenebilir. Burdur’da yaşayan bireylerin ise şehrin konum ve sosyo kültürel yapısının da etkisiyle hem geleneksel/ilmihalci hem de popüler/hurafeci dindarlık açısından Antalya ve Isparta arasında bir yönetime sahip oldukları ifade edilebilir.

Diğer taraftan bölgenin ulaşım, iletişim imkanları ve şehirlerin birbirine uzaklıkları düşünüldüğünde ve bireylerin diğer illerde mevcut sosyo-kültürel hayattan haberdar olmaları ve birbirleriyle sürekli etkileşim halinde bulunmaları göz önünde bulundurulduğunda, iller arasında dindarlık yönelimleri açısından çok büyük farklılıkların oluşmaması normal olarak görülebilir. Bununla birlikte araştırmamızdan elde edilen verilerin hipotezimizi kısmen de olsa doğruladığı söylenebilir.

2.3. DİNDARLIK ALGISININ ÇEŞİTLİ BOYUTLARINA YÖNELİK TUTUMLAR

Bu başlık altında örneklem grubuna uygulanan ankette yer alan dindarlık kriterleri ölçeğindeki maddelere katılım düzeyleri, her bir madde için ayrı ayrı incelenip değerlendirilecektir. Ölçeğimizin faktörleri olan üç dindarlık tipinin ölçüldüğü alt maddeler ayrı ayrı kategorize edilecek, böylelikle dindarlık anlayışlarına yönelik

tutumların madde bazında dağılımlarına bakılarak her bir maddeye katılım düzeyleri tespit edilecek, tutumlar tasvir edilecek ve bu doğrultuda Türk toplumunun dindarlık algısı ile ilgili yorumlamalarda bulunulacaktır.

2.3.1. Geleneksel/İlmihalci Dindarlık Anlayışına Yönelik Tutumlar

Bu başlık altında geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik tutumlara katılım düzeyleri her madde için ayrı ayrı incelenecek, değerlendirmeler yapılacak ve yorumlamalarda bulunulacaktır. Böylelikle Türk toplumunun dindarlık algısı ve geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik tutumları ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.3.1.1. Dünya-Ahiret Dengesi

Dünya insanın var olduğu, yaşadığı, mutluluğa ulaştıran pek çok güzelliklerle tanıştığı, iyi ve kötü olarak nitelendirilen olay ve durumlarla karşılaştığı, kendine göre bir mücadelenin içinde olduğu yerdir. Ahiret ise, dünya hayatının sona ermesiyle başlayacak olan, dünya hayatındaki yaşantıya göre ceza ve mükâfatın görüleceği ebedi bir yurttur.

Dünya üzerinde yaşamını sürdüren bireylerin dünya ve ahirete yönelik dört farklı tutum sergilemeleri muhtemeldir. Birincisi, dünya hayatını esas kabul edip ahiret hayatının varlığını inkar etme durumudur ki bu durum İslam akaidine uygun düşmemektedir²³⁶. İkinci olarak bireyler, ahireti kabul etmekle birlikte dünyayı önceleyen, yaşayabildiği kadarıyla dünya zevklerinden faydalanarak ahireti zorunlu olmadıkça hatıra getirmeyen bir tutuma sahip olabilirler. Üçüncüsü, bir önceki tutumun tersi bir anlayışla bireyler, dünya hayatının geçici olduğu, asıl hayatın ahirette olacağı ve dünyadan ne kadar uzaklaşırlarsa ahirette o derece güzel mevkiler elde edeceği düşüncesiyle dünyaya ilgisiz bir tutuma sahip olabilirler. Son olarak bireyler, dünya ve ahiret dengesi kurarak, ahiret için çalışırken dünyadan da nasibini almaya, dünyada da mutlu olmaya yönelik tutum içerisinde bulunabilirler.

Örneklem grubumuzun dünya-ahiret ilişkisi açısından sahip olduğu tutumu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

236 Bkz. Casiye Suresi, 35/24-37.

Tablo 37: Dünya-Ahiret Dengesi ile İlgili Tutumlarla İlgili Dağılım

Ahireti unutmamakla birlikte, dünya hayatındaki görev ve sorumlulukları da yerine getirmek gerekir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	657	61.3
Katılıyorum	386	36.0
Kararsızım	18	1.7
Katılmıyorum	7	0.7
Hiç Katılmıyorum	3	0.3
Toplam	1071	100.0

Tablo 37’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun tamamına yakın kısmını oluşturan %97.3’ü ahireti unutmamakla birlikte dünya hayatındaki görev ve sorumlulukları da yerine getirmek gerektiği düşüncesindedir. Bu doğrultuda Türk toplumunun dindarlık algısında dünya ve ahiret arasında denge kurarak hayat sürme anlayışının hakim olduğu söylenebilir.

2.3.1.2. Dinin Kurallarına Bütünüyle Uyma

Kur’an’a göre insan yeryüzünde Allah’ın halifesi olarak yaratılmış²³⁷, ilim, irade ve akılla donatılmış, yeryüzündeki her şey emrine verilmiştir²³⁸. Aynı zamanda insan başıboş bırakılmamış²³⁹ dünyada bir takım görevler verilerek kurallar konulmuştur. İslam dini, insan-Allah, insan-insan, insan-toplum ve insan-diğer varlıklar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir takım emir ve yasaklar koymuştur. Dinin tebliğcisi ve uygulayıcısı Hz. Peygamber de getirmiş olduğu öğretiyi, emir ve nehiyleri toplumsallaştırmak için büyük çaba harcamıştır. Fakat Hz. Peygamber sonrası dönemlerde Müslümanlar arasında İslami söylemler ile eylemler arasında ciddi farklılıklar oluşmaya başlamıştır²⁴⁰.

237 Bakara Suresi, 2/30.

238 Hac Suresi, 22/65.

239 Kiyâme Suresi, 75/36.

240 Bkz. Ramazan UÇAR, Güç ve Değer (İlk Dönem İslam Toplumu Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme), Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.

Günümüz Türk toplumunun dini kurallara bütünüyle uyulup uyulmaması hususundaki genel bakışını görebilme adına, örneklem grubunun dinin bütün emir ve yasaklarına uyulmasıyla ilgili tutumunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 38: Dinin Kurallarını Bütünüyle Yerine Getirme ile İlgili Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindarlığın en önemli kriteri, dinin bütün emir ve yasaklarını yerine getirmektir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	422	39.4
Katılıyorum	442	41.3
Kararsızım	94	8.8
Katılmıyorum	95	8.9
Hiç Katılmıyorum	18	1.7
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun çok büyük bir oranını oluşturan %80.7'si dindar sayılacak kişinin dinin bütün emir ve yasaklarını yerine getirmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu düşünceye örneklem grubunun %10.6'lık bir bölümü karşı çıkarken, %8.8'i ise kararsız kalmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun büyük çoğunluğunun, dinin emir ve yasaklarına bütünüyle uymayı önemli bir dindarlık kriteri olarak kabul ettiği ifade edilebilir.

2.3.1.3. Davranışlarda Allah'ın Rızasına Uygunluğun Amaçlanması

Birey hayatının din ile belirlendiği, dinin diğer tüm düşünce ve değerlerin üzerinde olduğu tam bir teslimiyet halini taşıyan iç güdümlü bir dindarlık anlayışa sahip olabileceği gibi, dış güdümlü dindarlık anlayışıyla dini, çıkarları için kullanıp araçsallaştıran bir yapıda da olabilir²⁴¹. İç güdümlü dindarlık anlayışına sahip bireyin temel gayesi Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak olurken, dış güdümlü dindarlık anlayışına sahip kişi için önemli olan elde edeceği menfaattir. İslam'da "ihsan" kavramıyla ifade edilen "Allah'ı görüyormuşçasına kulluk edilmesi"²⁴² ve "Allah'ın her an kendisiyle beraber olduğu, her şeyi gördüğü ve bildiği"²⁴³ anlayışı kamil bir mümin

241 ALLPORT-ROSS, 1967, s. 432-443.

242 Müslim, İmân, 7.

243 Bkz. Hadîd Suresi, 57/4, Mücadele Suresi, 58/7.

ve ideal dindarlık tanımı içerisinde yerini almaktadır. Bu durumda Müslüman bireyin her davranışında Allah'ın rızasını öncelemesi beklenir.

Örneklem grubunun dindar kişinin bütün davranışlarında Allah'ın rızasını amaçlaması ile ilgili tutumunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 39: Bütün Davranışlarda Allah'ın Rızasına Uygunluğun Amaçlanmasına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

İyi bir Müslüman, bütün davranışlarında Allah'ın rızasına uygun davranmayı amaçlar.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	634	59.2
Katılıyorum	403	37.6
Kararsızım	21	2.0
Katılmıyorum	11	1.0
Hiç Katılmıyorum	2	0.2
Toplam	1071	100.0

Tablo 39'da da görüldüğü gibi örneklem grubunun tamamına yakın kısmını oluşturan %96.8'i iyi bir Müslüman'ın, bütün davranışlarında Allah'ın rızasına uygun davranmayı amaçlaması gerektiği düşüncesindedir. Bu doğrultuda Türk toplumunda, dindar kişinin bütün davranışlarında Allah'ın rızasını amaçlamasının önemli bir dindarlık kriteri olarak kabul edildiği söylenebilir.

2.3.1.4. Sosyal Hayatla İlgili Kuralları Yerine Getirme

Din bir yönüyle bireysel, diğer yönüyle toplumsal bir fenomendir. Din yalnızca fertlerle ilgili düzenlemeler yapmakla kalmaz, aynı zamanda toplum ve sosyal hayatla ilgili kurallar da koyar. Diğer dinlerde olduğu gibi İslam içerisinde de kendini toplumdan soyutlayarak yalnızca bireysel dini tecrübeye yoğunlaşanlar olabilmektedir. Yine dinin fertle ilgili kurallarına (ritüeller, kılık-kıyafet vs.) uymaya gayret gösteren bazı bireyler sosyal hayatla ilgili diğer kuralları (komşuluk ilişkileri, aile ilişkileri, trafik kuralları vs.) göz ardı edebilmektedir.

İslam dininin tebliğcisi ve uygulayıcısı olarak Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında, dinin bireysel ve toplumsal tüm kurallarını yerine getirdiği gibi bu ilkelerin yaygınlaştırılması ve içselleştirilmesi için de gayret gösterdiği görülür.

Dolayısıyla dindar bir kimseden dinin hem bireysel hem de sosyal hayatla ilgili kurallarını yerine getirmesi beklenebilir. Bu bağlamda örneklem grubunun, dindar kişinin dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını da yerine getirmeye çalışması ile ilgili tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 40: Dinin Sosyal Hayatla İlgili Kurallarını Yerine Getirmeye Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindar bir kimse, dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını da yerine getirmeye çalışmalıdır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	428	40.0
Katılıyorum	532	49.6
Kararsızım	69	6.4
Katılmıyorum	37	3.5
Hiç Katılmıyorum	5	0.5
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun çok büyük bir bölümünü oluşturan %89.6'lık kesimi, dindar bir kimsenin dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını da yerine getirmeye çalışması gerektiği kanaatindedir. Örneklem grubunun %6.4'lük bir kesimi kararsız iken, %4'ü ise bu düşünceye karşı çıkmaktadır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda, dindar bireyin sosyal hayatla ilgili kuralları da yerine getirmesi gerektiği anlayışının hakim olduğu söylenebilir.

2.3.1.5. Farz İbadetlerle Birlikte Nafile İbadetleri de Yapmak

Bireyin kutsalla kurduğu teorik tecrübenin pratik yönünü oluşturan ritüeller dindarlığın göstergesi olması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Hemen bütün dinlerde inanç ve ibadetler birbirinden ayrılmaz iki ana unsur olarak karşımızda durmaktadır. Dinler, inanan bireylere nasıl bir inanca sahip olması gerektiğini gösterdiği gibi uygulanması gereken ritüelleri de yükümlülük olarak ortaya koymaktadır.

Durum İslam açısından da aynı şekildedir. Müminin inanması gereken inanç esaslarının yanında yapılması kesin olarak emredilen namaz, oruç gibi farz ibadetler ortaya konmuştur. Farz ibadetlerin yanında, mecburiyet olmamakla birlikte, uygulandığında mükafat getireceğine inanılan nafile ibadetler de mevcuttur. Dinin

tebliğcisi ve uygulayıcısı olarak Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında bir taraftan sadece farzları eksiksiz yerine getireceğini ifade eden biri için sözünü tuttuğunda kurtuluşa ereceğini haber verirken²⁴⁴, diğer yandan farzların dışında nafile ibadetler yaptığı ve sünneti olarak müminlere bıraktığı görülür.

Bu doğrultuda konumuz açısından şu soru akla gelmektedir: Bir kişinin hakiki anlamda dindar olarak görülebilmesi için sadece farz olan ibadetleri yapması yeterli midir? Farzların yanında nafile ibadetleri de yapması gerekir mi? Örneklem grubunun bu konuya yönelik tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 41: Gerçek Anlamda Dindar Olabilmek İçin Farz İbadetlerin Yanında Nafile İbadetleri de Yapmaya Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Gerçek anlamda dindar olabilmek için, farz ibadetlerin yanında nafile ibadetleri de yapmak gerekir		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	287	26.8
Katılıyorum	485	45.3
Kararsızım	157	14.7
Katılmıyorum	124	11.6
Hiç Katılmıyorum	18	1.7
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun %72.1'i bir kişinin gerçek anlamda dindar sayılabilmesi için farz ibadetlerin yanında nafile ibadetleri de yapması gerektiği düşüncesindedir. Örneklem grubunun %14.7'si kararsız kalırken, %13.3'ü ise buna karşı bir tutuma sahiptir. Bu veriler doğrultusunda, Türk toplumunun çoğunluğunda, hakiki anlamda dindar sayılabilmek için farz olan ibadetlerin yanında nafile ibadetlerin de yerine getirilmesi gerektiği anlayışının hakim olduğu ifade edilebilir. Toplumda bu tutumun çoğunlukta olması şu sebeplerden kaynaklanabilir:

- Toplumda dindarlık vasfını ön planda tutmak isteyen bireylerin dinin daha çok ibadet yönüyle, özellikle nafile ibadetlerle ön plana çıkmaları ve süreç içinde toplumda dindarlık algısının bu şekilde kabul görmesi,
- Dini grupların müntesiplerine nafile ibadetleri sıklıkla telkin etmeleri,
- Toplumu din konusunda aydınlatmakla görevli Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki din görevlilerinin de farz ibadetlerin yanında nafile ibadetlere

244 Buhârî, Hıyel, 3.

sıklıkla vurgu yapmalarının, (önemli günlerde nafile oruç ve namazın telkini vs.) toplumun “dindarlık” algısını bu yönde geliştirdiği söylenebilir.

2.3.1.6. İslam’ı Başkalarına Anlatmak ve Öğretmek

Tebliğ ve irşat hareketleri tarih boyunca bütün dinlerde ve inanç kültürlerinde görülen bir durumdur. Dinin ilk kurucusu ile başlayan bu hareketler daha sonra daireler ve dalgalar halinde etrafa yayılır. İslam dini açısından bakıldığında, Hz. Peygamberin en yakınlarından başlamak üzere dini tebliğe başladığı²⁴⁵, büyüyen İslam hareketinin ve öğretilerinin diğer beldelere ve toplumlara sahabe kanalıyla ulaştırıldığı görülmektedir. Peygamber sonrası dönemlerde de Müslümanlar vazife şuuru ve hayırlı ümmet olma²⁴⁶ gayreti ile tebliğ ve irşat faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Branşlaşmanın ve uzmanlaşmanın geliştiği günümüz toplumlarında dinin başkalarına anlatımı, iyiliğe ve hayra çağırma gibi görevlerin sadece uzmanlaşan din görevlileri vasıtasıyla olup olmayacağı, bu noktada müminlerin yükümlülükleri konusu gündeme gelmektedir. Yine kimsenin kimseyi etkilemeye çalışmadan bireylerin olduğu gibi kabul edilip herkesin kendi dinini özgürce ve istediği cihetle yaşayabilmesi, bu bağlamda kişilerin sadece kendi dini hayatı ve din anlayışından sorumlu olduğu hususu da güncel tartışmalar içerisinde yer almaktadır. Tüm bu düşünceler arasında örneklem grubunun “Müslümanın en önemli görevlerinden birisinin de İslâm’ı başkalarına anlatmak ve öğretmek” olduğu hususundaki tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 42: Müslüman’ın En Önemli Görevleri Arasında İslam’ı Başkalarına Anlatma ve Öğretmenin Yer Aldığına Dair Tutumlarla İlgili Dağılım

Müslümanın en önemli görevlerinden biri de İslâm’ı başkalarına anlatmak ve öğretmektir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	522	48.7
Katılıyorum	452	42.2
Kararsızım	63	5.9
Katılmıyorum	31	2.9
Hiç Katılmıyorum	3	0.3
Toplam	1071	100.0

245 Bkz. Müddessir Suresi, 74/1-3; Şuarâ Suresi, 26/214.

246 Âl-i İmrân Suresi, 3/110.

Tabloda da görüldüğü üzere örneklem grubunun tamamına yakın kısmını oluşturan %90.9'luk kısmı İslam'ı başkalarına anlatma ve öğretmeyi Müslümanın en önemli görevleri arasında görmektedir. %5.9'luk bir kısım kararsız kalırken, örneklem grubunun sadece %3.2'si buna karşı çıkmaktadır. Bu doğrultuda Türk toplumunda Müslümanın en önemli görevlerinden birinin de İslâm'ı başkalarına anlatmak ve öğretmek olduğu anlayışının hakim olduğu söylenebilir.

2.3.1.7. Dinin Yasakladığı Şeylerin Tamamından Sakınmak

Dinler bireysel ve toplumsal hayata dair pek çok düzenleme getirirler. Din tarafından bir kısım şeylerin yapılması emredilirken diğer bir kısım hususlar da yasaklanmaktadır. İnananlardan ise bu emir ve yasaklara tam olarak uyması beklenmekte, bir kısım emre uyarken diğer bir kısım emri inkar edenler yerilmektedir²⁴⁷.

Fiili uygulamada ise her emre ve yasağa uyma aynı ölçüde olmayabilmektedir. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'de domuz eti²⁴⁸ ve içki (sarhoşluk veren maddeler)²⁴⁹ ikisi de mümine yasaklanan hususlardandır. Müslümanlar, özellikle Türk toplumu domuz etine karşı hassas bir tutum sergilerken sarhoşluk veren içki yasağına karşı aynı titizliği göstermeyebilmektedir. Davranış olarak bu durum rahatlıkla gözlemlenmekle birlikte sahip olunan tutum açısından örneklem grubunun anlayışını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 43: Bir Kişinin Tam Anlamıyla Dindar Olabilmesi İçin Dinin Yasakladığı Şeylerin Tamamını Yapmaktan Sakınması Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Bir kişinin tam anlamıyla dindar olabilmesi için dinin yasakladığı şeylerin tamamını yapmaktan sakınması gerekir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	452	42.2
Katılıyorum	487	45.5
Kararsızım	70	6.5
Katılmıyorum	55	5.1
Hiç Katılmıyorum	7	0.7
Toplam	1071	100.0

247 Bkz. Bakara Suresi, 2/85.

248 En'am Suresi, 6/145.

249 Maide Suresi, 5/90-91.

Tablo 43'te de görüldüğü üzere örneklem grubunun büyük bir çoğunluğunu oluşturan %87.7'lik kesimi bir kişinin tam anlamıyla dindar olabilmesi için dinin yasakladığı şeylerin tamamını yapmaktan sakınması gerektiği anlayışındadır. %6.5'lik bir kesim kararsız kalırken, örneklem grubunun %5.8'lik bir kesimi bu duruma katılmamaktadır. Bu doğrultuda Türk toplumunda bir bireyin tam manasıyla dindar olabilmesi için dinin yasakladığı şeylerin tamamından sakınması gerektiği anlayışının hakim olduğu ifade edilebilir.

Örneklem grubu ile anket sonrası yapılan mülakatlarda bireylerin önemli bir kısmı, dinin emir ve yasaklarının tamamına uyulması gerektiğini, fakat kendilerinin sosyal çevre, hayat şartları ve bazı mecburiyetler sebebiyle bir kısım emir ve yasaklara tam olarak riayet etmediklerini/edemediklerini ifade etmiştir.

2.3.1.8. İbadetleri Tam Olarak Yerine Getirmeden Sadece Bir Takım Ahlaki Değerlere Sahip Olmanın Ahiret Hayatı İçin Yeterli Olup Olmaması

İslam inancına göre bu dünya hayatı sona erdikten sonra ebedi olan ahiret hayatı başlayacaktır. Dolayısıyla mümin için ahiret hayatını kazanmak önemlidir, nihai hedeftir. Bireyin ahiret hayatında mutlu bir yer elde edebilmesi için sadece bir takım ahlaki değerlere sahip olmanın yeterli olup olmayacağı, ahlaki değerler ve ibadet ilişkisi sıkça üzerinde durulan konulardandır.

Din konusu ve ahiret hayatı gündeme geldiğinde “benim kalbim temiz, kimsenin kötülüğünü istemem, kimseyi aldatmam vs.” gibi sözlerin sıkça sarf edildiği görülür. Bu anlayışa karşı ibadetler tam manasıyla yerine getirilmeden ahiret hayatının kazanılamayacağı düşüncesi de sıklıkla vurgulanmaktadır. Türk toplumunun konu ile ilgili tutumunu tespit edebilme adına örneklem grubunun anlayışını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 44: İbadetleri Tam Manasıyla Yerine Getirmeden Sadece Bir Takım Ahlaki Değerlere Sahip Olmanın Ahiret Hayatı İçin Yeterliliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

İbadetleri tam manasıyla yerine getirmeden, sadece birtakım evrensel ahlâkî değerlere sahip olmak, ahiret hayatı için yeterli değildir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	276	25.8
Katılıyorum	522	48.7
Kararsızım	146	13.6
Katılmıyorum	102	9.5
Hiç Katılmıyorum	25	2.3
Toplam	1071	100.0

Tablo 44’te de görüldüğü üzere örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %74.5’lik bir kesim, ibadetleri tam manasıyla yerine getirmeden sadece bir takım ahlaki değerlere sahip olmanın ahiret hayatı için yeterli olmayacağı düşüncesindedir. Örneklem grubunun %13.6’lık kısmı kararsız kalırken %11.9’luk bir kesim ise buna karşı çıkmakta, ibadetler tam olarak uygulanmasa bile bir takım evrensel ahlaki değerlere sahip olmanın ahiret hayatı için yeterli olacağı düşüncesini taşımaktadır.

Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunluğunun ibadet olmadan ahiret hayatının kazanılamayacağı anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Toplumun tutumunun bu şekilde oluşmasında geçmişten günümüze, din topluma sunulurken ibadetlerin olmazsa olmaz olarak sunulmasının ve yerine getirilmeyen her bir ibadetin ahirette hesabının mutlaka sorulacağı düşüncesinin yerleştirilmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vefat eden bir kişinin yakınları defin işlemlerini gerçekleştirirken ölen kişinin ibadet borçlarını telafi etme kaygısıyla “ıskat” işlemleri yaptırmakta ve hatta “devir” gibi trajikomik durumlarla karşılaşmaktadır.

2.3.1.9. Dindarlığın Temel Göstergeleri

Din ve dindar denildiğinde birbirinden çok farklı tanımlar yapılmakla birlikte dindar kimsede bulunması gereken temel göstergelerin tespiti toplumun dindar algısını ortaya koyabilme adına önemlidir. Örneklem grubunun dindarlığın temel göstergeleri ile ilgili tutumunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 45: Dindarlığın Temel Göstergelerine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindarlığın temel göstergeleri; Allah’a iman etmek, ibadetleri yerine getirmek, dinin emir ve yasaklarına uymak ve ahlâklı olmaktır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	611	57.0
Katılıyorum	404	37.7
Kararsızım	34	3.2
Katılmıyorum	16	1.5
Hiç Katılmıyorum	6	0.6
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun tamamına yakın bir kısmını oluşturan %94.7’lik kesim dindarlığın temel göstergelerinin Allah’a iman etmek, ibadetleri yerine getirmek, dinin emir ve yasaklarına uymak ve ahlâklı olmak olduğu kanaatindedir. Buna yalnızca %2.1’lik bir grup karşı çıkmaktadır. Bu doğrultuda Türk toplumunda dindar olarak nitelenebilecek kişinin Allah’a iman eden, ibadetleri yerine getiren, dinin emir ve yasaklarına uyan ve ahlaki değerlere sahip bir birey olması gerektiği anlayışının hakim olduğu ifade edilebilir.

2.3.1.10. İslam’ı Gerçek Anlamda Yaşayabilmek İçin İslam Tarihinin İlk Dönemlerindeki Âlimlerinin Model Olarak Alınması

İslam tarihine bakıldığında dindarlık söz konusu olduğu zaman, dinin anlaşılması ve yaşanması noktasında ilk dönem İslam toplumu ve âlimlerinin, dinin ilk muhatapları ve sonraki kuşaklara aktaran nesiller olarak idealize edilmiş bir yapıda sunulduğu görülür. Bu düşünceyi savunanlara göre, Kur’an’ı ve Hz. Peygamber’i en doğru şekilde anlayan ve yaşayan bu ilk dönem İslam âlimlerini geçmek mümkün olmadığı gibi sonraki bireylerin de gerçek anlamda dini yaşayabilmesi için onları örnek ve model alması gerekir. Bu düşüncenin karşısında yer alan diğer anlayışa göre ise ilk dönem toplumunun ve âlimlerinin dönemi kapanmıştır, her dönemin koşulları kendi içinde değerlendirilir, dini günümüz şartlarına göre yeniden yorumlayıp anlayarak yaşamak gerekir ve dini gerçek anlamda yaşayabilmek için ilk dönem İslam âlimlerinin model alınmasına gerek yoktur. Bu ve buna benzer tartışmalar her dönem olmuş ve

olmaya devam edecektir. Günümüz Türk toplumunun konuya ilişkin anlayışını ortaya koyabilme adına örneklem grubunun tutumunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 46: İslam'ı Gerçek Anlamda Yaşayabilmek İçin İslam Tarihinin İlk Dönemlerindeki Âlimleri Model Olarak Almak Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

İslam'ı gerçek anlamda yaşayabilmek için, İslam tarihinin ilk dönemlerindeki âlimlerin görüş ve uygulamalarını model olarak almak gerekir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	233	21.7
Katılıyorum	439	41.0
Kararsızım	199	18.6
Katılmıyorum	170	15.9
Hiç Katılmıyorum	30	2.8
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun %62.7'lik kesimi İslam'ı gerçek anlamda yaşayabilmek için, İslam tarihinin ilk dönemlerindeki âlimlerin görüş ve uygulamalarını model olarak almak gerektiği anlayışını benimsemektedir. Örneklem grubunun %18.6'lık kesimi kararsız bir tutum sergilerken, %18.7'lik bir kesim ise bu anlayışa karşı çıkmıştır. Bu doğrultuda Türk toplumunun çoğunluğu tarafından İslam'ı gerçek anlamda yaşayabilmek için İslam tarihinin ilk dönemlerindeki âlimlerin görüş ve uygulamalarının örnek alınması gerektiği fikrinin benimsediği, fakat önemli bir kesimin de kararsız kaldığı ya da aynı fikirde olmadığı ifade edilebilir.

2.3.1.11. Kur'an'ın Yanı Sıra Hz. Peygamber'e Uyulmasının Gerekliliği

Dinin tebliğcisi ve uygulayıcısı olarak Hz. Peygamber oldukça önemli bir fonksiyona sahiptir. Gerek ilk dönem, gerekse sonraki dönem inananlar tarafından Hz. Peygamberin söz ve uygulamaları örnek olarak alınmış, Hz. Peygamber genel kabulle dine kural koyucu olarak kabul edilmiştir. Nitekim Allah'ı sevdiklerini ama Hz. Muhammed'i peygamber olarak tanımadıklarını belirten kimselere yönelik Kur'an'da Hz. Peygamber'in "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin..."²⁵⁰ demesi istenmiş ve Peygamber'e uyma Allah sevgisinin ayrılmaz bir parçası olarak

250 Âl-i İmrân Suresi, 3/31.

nitelenmiştir. Bu doğrultuda İslam toplumlarında genel kanaatle Kur'an'ın yanı sıra Hz. Peygamber'in söz ve fiillerine uymak önemli kabul edilmekle birlikte bunun şiddeti bireyden bireye, bölgeden bölgeye ve milletten millete değişebilmektedir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesini yerine getirdikten sonra fonksiyonunu tamamladığı, dinin değişmeyen tek kaynağı olarak Kur'an'ın mümin için yeterli olduğu, ayrıca başka bir kaynağa gerek olmadığı anlayışını benimseyen bireylere de her dönemde rastlamak mümkündür. Konuya ilişkin Türk toplumunun algısını ortaya koyabilme adına örneklem grubunun tutumunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 47: Dine Uygun Bir Hayat Sürmek İçin Kur'an'ın Yanı Sıra Peygamberimize de Uymanın Şart Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dine uygun bir hayat sürmek için Kur'an'ın yanı sıra Peygamberimize de uymak şarttır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	620	57.9
Katılıyorum	384	35.8
Kararsızım	48	4.5
Katılmıyorum	15	1.4
Hiç Katılmıyorum	4	0.4
Toplam	1071	100.0

Tablo 47'de de görüldüğü gibi örneklem grubunun %93.7'si dine uygun bir hayat sürmek için Kur'an'ın yanı sıra Hz. Peygamber'e de uymanın şart olduğu anlayışındadır. Katılımcıların %4.5'i kararsız kalırken sadece %1.8'lik kesim bu düşünceye karşı bir tutum içinde yer almaktadır. Bu doğrultuda Türk toplumunun genel kanaatinin dini tam olarak yaşayabilmek için Kur'an'ın yanı sıra Hz. Peygamber'e de uyulması gerektiği yönünde olduğu söylenebilir.

2.3.1.12. Hz. Muhammed'in Örnekliği

İnsanlar hedeflerine ulaşmak için uygun örnek ve rehber edinip, onun yolunda yürüyerek ve tavsiyelerine uyarak istediklerini elde etmeye çalışırlar. Müminlerin dünya ve ahiret mutluluğu için Kur'an'da "İçinizden Allah'ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir

örneklik vardır”²⁵¹ buyrulmakta ve örnek kişi olarak Hz. Muhammed gösterilmektedir. Bu ayet her ne kadar bir savaş²⁵² ile ilgili bölüm içerisinde zikredilse de müminlerin bütün hayatlarında geçerli olduğu kabul edilmiştir. İlgili kaynaklarda Hz. Muhammed’in örneği, yaptığı işlerin ve sözlerinin bağlayıcılığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür²⁵³. Türk toplumunun Hz. Muhammed’in uygulamaları ve yaşantısının bir Müslüman için en güzel örnek olup olmadığına yönelik anlayışını ortaya koyabilmek için örneklem grubunun konuyla ilgili tutumlarının yer aldığı aşağıdaki tabloya bakılabilir.

Tablo 48: Hz. Peygamber’in Uygulamaları ve Yaşantısının Bir Müslüman İçin En Güzel Örnek Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Hz. Muhammed’in uygulamaları ve yaşantısı bir Müslüman için en güzel örnektir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	760	71.0
Katılıyorum	265	24.7
Kararsızım	32	3.0
Katılmıyorum	12	1.1
Hiç Katılmıyorum	2	0.2
Toplam	1071	100.0

Tablo 48’de de görüldüğü üzere örneklem grubunun neredeyse tamamına yakınıni teşkil eden %95.7’lik kesimi Hz. Peygamber’in uygulamaları ve yaşantısının bir Müslüman için en güzel örnek olduğu kanaatindedir. %3’lük bir kesim kararsızlık gösterirken örneklem grubunun sadece %1.3’ü buna karşı çıkmıştır. Bu doğrultuda Türk toplumunda, Hz. Muhammed’in yaşantısı ve uygulamalarını örnek almanın, dindarlığın bir gereği olarak kabul edildiği söylenebilir.

2.3.1.13. Kur’an ve Hz. Peygamberle Birlikte Din Büyüklerini de Rehber Edinmek

İslam dininin iki temel kaynağı olan Kur’an ve sünnetin dışında rehber olarak din büyüklerinin de kabul edilme hususu toplum içinde sık gündeme gelen konulardan

251 Ahzâb Suresi, 33/21.

252 Hendek Savaşı.

253 Hayreddin KARAMAN vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, C.IV, s. 377.

birisidir. Her ne kadar İslamiyet’te ruhbanlık anlayışı bulunmasa da Kur’an ve sünneti anlama noktasında çaba sarf etmiş, dini ilke ve esasları daha iyi kavradığı ve açıkladığı düşünülen “din büyükleri”, her dönemde topluma yön verme eğiliminde olmuşlar ve otoriteleri bazı toplumsal kesimler tarafından kabul edilmiştir. Kimi zaman bir dini grup lideri, mezhep imamı veya örnek bir mümin olarak toplumun karşısına çıkan bu kişilerin çoğunlukla Kur’an ve sünnetle diğer inananlar arasında aracı rolü²⁵⁴ üstlendikleri görülebilir. Bu anlayışı benimseyen bireyler açısından bir din büyüğünü rehber edinmek zaruri bir duruma gelmektedir. Diğer yandan Kur’an ve sünnetin yeterli olduğu, başka hiçbir aracıya gerek olmaksızın bu iki kaynak ışığında dini hayatın yaşanabileceğini savunanlar da bulunabilir. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 49: Kur’an Ve Hz. Peygamberin Yanında Din Büyüklerini de Rehber Edinmenin İyi Bir Müslüman İçin Gerekli Bir Özellik Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Kur’an ve Hz. Peygamberin yanında din büyüklerini de rehber edinmek, iyi bir Müslüman için gerekli bir özelliktir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	382	35.7
Katılıyorum	467	43.6
Kararsızım	121	11.3
Katılmıyorum	83	7.7
Hiç Katılmıyorum	18	1.7
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %79.3’lük kesim Kur’an ve Hz. Peygamber’in yanında din büyüklerini de rehber edinenin iyi bir Müslüman için gerekli bir özellik olduğu düşüncesini benimsemektedir. Örneklem grubunun %11.3’lük kesimi kararsız bir tutum sergilerken %9.4’lük bir

²⁵⁴ Bir dini gruba mensup ve grup lideri rehberliğinde hayatını yönlendirdiğini belirten kişi ile yapılan mülakatta ilgili birey “Kur’an, Sünnet-din büyüğü ve kendisi” arasındaki ilişkiyi şöyle tasvir etmişti: “Kur’an ve Sünnet şehirlerarası elektrik gerilim hattı gibidir. Ben ise basit bir ampulüm. Direkt olarak yüksek gerilime bağlanırsam kaldıramaz patlarım. İşte tâbi olduğumuz din büyüğümüz adaptör vazifesi yaparak bizim patlamamızı engelliyor. Dolayısıyla bir din büyüğüne bağlanılmasını gerekli görüyorum.” (Alan araştırması sırasında bir kişi ile anket sonrası yapılan görüşmeden not edilmiştir.)

kesim ise buna karşı çıkmaktadır. Bu doğrultuda Türk toplumunda, Kur'an ve Hz. Peygamber'in yanında din büyüklerini de rehber edinmenin dindarlık açısından gerekli olduğu düşüncesinin çoğunlukla kabul gördüğü ifade edilebilir. Bunda insanlara din, dini metin ve ilkeler sunulurken, din büyüğü olarak kabul edilen kişilerin düşünceleri, sözleri aktarılacak ve onların hayatlarından örnekler verilerek, anlatılan şeylerin doğrulanmaya ve pekiştirilmeye çalışılmasının etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dinin asıl kaynaklarına bir din büyüğü vasıtasıyla ulaşan ve anlayan bireyin kuracağı dini dünyada o din büyüklerinin her zaman başrolde olması normaldir.

2.3.1.14. Dindarlık-Güven İlişkisi

Sulh, emanet, esenlik ve güven anlamına gelen İslam, insanı güvenli bir ortamda ve güvenilir insanlar arasında yaşatmayı hedefleyen bir dindir²⁵⁵. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında Allah'ın kendisini "el- Mü'min" diye vasıflandırdığı görülür²⁵⁶. Yani emniyet ve esenlik veren, huzur veren, korkuları giderip güven sağlayanıdır. Mümin, Allah'a inanarak O'na candan güvenen ve bağlanarak O'nun emniyeti altına giren kişidir. Yine Kur'an Allah'ın dininin "İslam" olduğunu ilan etmiş²⁵⁷, onu din edinen, kayıtsız şartsız Allah'a teslim olan kimseye "müslim" (Müslüman) adını vermiştir. Bu doğrultuda Müslüman, Allah'ın emniyeti altında, hem iç dünyasında hem de sosyal hayatında barış ve güven içinde olan ve kendisinden de kimseye zarar gelmeyen kimse olarak tanımlanmıştır²⁵⁸. Toplum tarafından "Emîn" (güvenilir insan) sıfatı verilen İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu en temel ilkelerin başında da "güven" ve "emanet" bilincinin olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Muhammed Müslüman'ı "dilinden ve elinden insanların selamette olduğu kişi", mümini de "insanların canları ve malları konusunda emin oldukları kişi" olarak tanımlamıştır²⁵⁹. Bu doğrultuda dindar kişinin başkalarına güven veren kimse olması beklenebilir. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

255 İhsan ÇAPCIOĞLU, "İslam'da Emanet Bilinci ve Güven Kültürü", *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*, DİB Yayınları, Ankara, 2017, s. 25-33.

256 Haşr Suresi, 59/23.

257 Âl-i İmran Suresi, 3/19.

258 İsmail ÇALIŞKAN, "Güven Toplunun Kur'anî Temelleri", *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*, DİB Yayınları, Ankara, 2017, s. 35-53.

259 Nesâî, İman, 8.

Tablo 50: Dindar Kişinin Başkalarına Güven Veren Kimse Olması Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindar kişi, başkalarına güven veren kimsedir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	393	36.7
Katılıyorum	406	37.9
Kararsızım	126	11.8
Katılmıyorum	100	9.3
Hiç Katılmıyorum	46	4.3
Toplam	1071	100.0

Tablo 50’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %74.6’lık kesim dindar kişinin başkalarına güven veren kimse olduğu anlayışını benimsemektedir. %11.8’lik bir kesim kararsız bir tutum sergilerken, örneklem grubunun %13.6’lık bir kesimi ise bu anlayışa karşı çıkmaktadır. Bu doğrultuda Türk toplumunun çoğunluğu tarafından güvenilir olmanın dindarlık kriteri olarak kabul edildiği söylenebilir.

Anket sonrası yapılan mülakatlarda, dindar kişinin başkalarına güven veren kimse olduğu anlayışına karşı çıkan bireylerin, toplum içinde yaşanan olumsuz tecrübelerden çok fazla etkilenmeleri neticesinde böyle bir tutum sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu tutumu benimseyen kişiler, bir kişinin dindar olmasının güvenilir kimse olması anlamına gelemeyeceğini, nitekim toplumda çok fazla olumsuz örnek olduğunu belirtmişlerdir.

2.3.1.15. Dindarlık-Mezhebe Bağlanma İlişkisi

Hız. Peygamber’in sağlığında dini hayata ve hukuki ilişkilere dair meselelerin çözümü vahyin kontrolü altında bulunuyordu. Hız. Peygamber’den sonra özellikle İslam coğrafyasının genişlemesi ile ortaya çıkan farklı içtihadî konularla birlikte içtihat faaliyetleri yeni bir ivme kazanmıştır. Zamanla farklı bölgelerde ilim merkezleri oluşmuş, bunlar arasında da ortaya konan sonuçlar ve toplumun pratikleri bakımından farklılaşmalar ortaya çıkmış, zamanla bu farklılaşmalar ekollerleşme halini almış ve mezhepler ortaya çıkmıştır.

Meydana çıkan bu fıkıh mezheplerinin yerleşmesinden önce bireylerin dini yaşantılarında tek bir mezhebe bağlı kalmaları gibi bir zorunluluktan bahsedilmezken mezheplerin özellikle eğitim ve yargı teşkilatı yoluyla kurumsallaşmasından sonra bu konuda yoğun tartışmalar cereyan etmiştir. Özellikle hicri V. (XI.) yüzyıldan itibaren bazı âlimler, fakih olmayan kişilerin (mukallit) bir mezhebe bağlanmak zorunda olduklarını, hatta mezhebinden ayrılan kimselerin cezalandırılmaları gerektiğini savunurken, diğer bir grup âlim mezhebe bağlanmanın zorunlu olmadığını, kişilerin istediği âlimden görüş isteyerek ona göre amel edebileceğini savunmuşlardır²⁶⁰. Bu tartışmaların günümüzde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Konuya ilişkin örneklem grubunun tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 51: Bir Mezhebe Bağlanmadan, Gerçek Anlamda Dindar Olunamayacağına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Bir mezhebe bağlanmadan, gerçek anlamda dindar olunamaz.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	113	10.6
Katılıyorum	192	17.9
Kararsızım	186	17.4
Katılmıyorum	328	30.6
Hiç Katılmıyorum	252	23.5
Toplam	1071	100.0

Tablo 51’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun %28.5’lik kesimi bir mezhebe bağlanmadan gerçek anlamda dindar olunamayacağı tutumunu benimserken %54.2’lik diğer bir kesim ise buna karşı çıkmakta ve bir mezhebe bağlanmayı dindarlık kriteri olarak görmemektedir. Katılımcıların %17.4’ü ise kararsız bir tutum sergilemiştir. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda yarıyı aşan oranda, gerçek anlamda dindar olabilmek için bir mezhebe bağlanmaya gerek olmadığı anlayışının hakim olduğu ifade edilebilir. Buna karşın kararsız kalan veya aksi yönde tutum gösterenlerin oranı da kayda değerdir. Anket sonrası yapılan mülakatlarda

260 Ferhat KOCA, “Mezhep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, C.29, ss.537-542.

katılımcılardan önemli bir kısmının mezhepler hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmeleri dikkat çekmiştir.

2.3.1.16. Mezheplerin Kişiyi Değişik Yollardan Allah’a Götüren Yol Olarak Kabulü

Allah’ın birliği inancı ekseninde tevhid dini olarak teşekkül etmiş İslamiyet’e inananların sosyal birlik ve beraberliği korumaları da tevhidin bir gereği olarak kabul edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de tevhid inancının insanın fıtratında var olduğu ifade edildikten hemen sonra müminler dinlerinin bütünlüğünü bozup çeşitli gruplara ayrılmamaları hususunda uyarılmıştır²⁶¹. Kur’an-ı Kerim’de sosyal birlik ve beraberliği bozan ideolojik ayrılıklar, vahyi ve dinin aslı ile temel hükümlerini ortadan kaldırmayı veya etkisiz hale getirmeyi amaçlayan ihtilaflar yasaklanmıştır. Bununla birlikte Kur’an, akıl ve irade hürriyeti verilen insanlardan oluşan toplumda ihtilâfın da vuku bulacağını ifade etmiştir²⁶². Dini, sosyal ve siyasi pek çok farklı sebeple mezhepler ortaya çıkmış ve İslam toplumunda ayrılıklar görülmüştür. Bununla birlikte her mezhep “iftirak hadisine”²⁶³ atfen kendisinin hak olduğu ve kurtuluşa ereceği iddiasında bulunmuştur²⁶⁴.

İslam tarihine bakıldığında mezhep taassubu ile diğer mezheplerin ötekileştirildiği, hedefe yalnızca kendi mezhepleriyle ulaşılacağı iddiasıyla müminler arasında derin ayrılıkların ortaya çıktığı durumlar görülebilir. Günümüz toplumunun bu konuya bakış açısını ortaya koyabilme adına örneklem grubunun ilgili tutumunu aşağıdaki tabloda görebiliriz.

261 Rûm Suresi, 30/30-32.

262 Hûd Suresi, 11/118-119.

263 “Şunu iyi bilin, Ehl-i kitaptan sizden önce gelenler yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan yetmiş ikisi cehennemde, biri cennette olacaktır.” (Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Dârimî, Siyer, 75)

264 Bkz. Bekir TOPALOĞLU, “Mezhep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, C.29, ss.532-534.

Tablo 52: Her Mezhebin Kişiyi Değişik Yollardan Allah’a Götüren Bir Yol Olduğuna Dair Tutumlarla İlgili Dağılım

Her mezhep, kişiyi değişik yollardan Allah’a götüren bir yoldur.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	228	21.3
Katılıyorum	529	49.4
Kararsızım	175	16.3
Katılmıyorum	100	9.3
Hiç Katılmıyorum	39	3.6
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %70.7’lik kesimi her mezhebin kişiyi değişik yollardan Allah’a götüren yol olduğu anlayışını benimsemektedir. Katılımcıların %16.3’ü kararsız bir tutum sergilerken %13’ü ise buna karşı çıkmaktadır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunluğu tarafından her mezhebin kişiyi değişik yollardan Allah’a götüren yol olduğu, dolayısıyla hangisine mensup olursa olsun kişinin kurtuluşa ereceği anlayışının benimsendiğini söyleyebiliriz. Ancak katılımcılarla yapılan görüşmelerde bireyler, bahsi geçen mezheplerden “Ehl-i Sünnet” içerisinde yer alan mezhepleri anladıklarını, Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplerle kurtuluşa erilemeyeceğini ifade etmişlerdir.

2.3.1.17. Mezheplerin Dine Zenginlik Katması

Mezheplerin dinde ayrışma ve çatışmalara mı yol açtığı yoksa dinin bir zenginliği olarak mı görülmesi gerektiği hususu tarihsel süreç içinde tartışılan önemli konular arasında yer almaktadır. Mezhepler arası farklılıkların sebeplerine bakıldığında ayet ve hadisleri anlama çabalarındaki farklı yaklaşımların, farklı sosyal şartlar içerisinde ortaya çıkan sorunlara farklı çözüm yolları bulmalarının en önemli etkenler arasında yer aldığı söylenebilir. Bu açıdan mezhepsel farklılıkların ayrışma ve çatışma sebebi olarak değil, dinin uygulama zenginliği olarak görülmesi gerektiği söylenebilir. Diğer açıdan ise İslam tarihinde yaşanan en büyük ayrışma ve çatışmaların mezhep eksenli olduğu göz önüne alındığında mezheplerin zenginlik değil, çatışma sebebi olması gündeme gelecektir. Örneklem grubunun mezheplerin dinin birer zenginliği olduğu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 53: Mezhepler Dinimizin Birer Zenginliği Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Mezhepler dinimizin birer zenginliğidir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	218	20.4
Katılıyorum	481	44.9
Kararsızım	210	19.6
Katılmıyorum	112	10.5
Hiç Katılmıyorum	50	4.6
Toplam	1071	100.0

Tablo 53'te de görüldüğü gibi örneklem grubunun %65.3'ü mezheplerin dinin birer zenginliği olduğu anlayışını benimsemektedir. Katılımcıların %19.6'sı kararsız bir tutum sergilerken %15.1'i ise buna karşı çıkmaktadır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunluğu tarafından mezheplerin dinimizin birer zenginliği olarak görüldüğü ifade edilebilir. Yine bu hususta da katılımcılarla yapılan görüşmelerde mezheplerden “Ehl-i Sünnet” içerisinde yer alan mezheplerin anlaşıldığı görülmüştür.

2.3.1.18. Görev, Sorumluluk ve İşlerde Helal-Haram Ölçülerine Uyma

Allah, Kur'an-ı Kerim'in doğruyu eğriden ayırma ve gidilecek yolu bulma konusunda insanlara rehber olarak gönderilmiş bir kitap olduğunu beyan etmektedir²⁶⁵. Bu doğrultuda Kur'an'da, inananların yapmalarına izin verilen şeyler (helaller) ve yasaklanan şeyler (haramlar) zikredilmiş, insanların helal ve temiz olan şeyleri yemeleri, şeytanın izinden yürümemeleri tavsiye edilmiş²⁶⁶, akıl sahiplerinin kurtuluşa erebilmek için Allah'a karşı gelmekten sakınması gerektiği²⁶⁷, bu dünya hayatında yapılan zerre miktarı hayrın veya şerrin karşılığının görüleceği²⁶⁸, yapılan her şeyin ahirette hesabının verileceği²⁶⁹ beyan edilmiştir. Bu doğrultuda dindar kimsenin görev, sorumluluk ve işlerinde helal ve haram ölçülerine riayet etmesi beklenebilir. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

265 Bakara Suresi, 2/185.

266 Bakara Suresi, 2/168.

267 Maide Suresi, 5/100.

268 Zilzâl Suresi, 99/7-8.

269 Kehf Suresi, 18/49.

Tablo 54: Görev, Sorumluluk ve İşlerde Helal ve Haram Ölçülerine Uyulmasına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Görev, sorumluluk ve işlerde helal ve haram ölçülerine uyulmalıdır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	606	56.6
Katılıyorum	421	39.3
Kararsızım	30	2.8
Katılmıyorum	7	0.7
Hiç Katılmıyorum	7	0.7
Toplam	1071	100.0

Tablo 54’te de görüldüğü gibi örneklem grubunun tamamına yakınıni teşkil eden %95.9’luk kesimi, görev, sorumluluk ve işlerde helal ve haram ölçülerine uyulması gerektiği anlayışındadır. Katılımcıların sadece %1.3’ü buna karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda görev, sorumluluk ve işlerde helal ve haram ölçülerine uymanın önemli bir dindarlık kriteri olduğu söylenebilir.

2.3.1.19. Dindarlık ve Dini-Sosyal Faaliyetlerde Bulunma

Dindar kişi ile ilgili ortaya çıkan diğer bir soru, kendi kabında sadece formal ritüellerle hayatını devam ettiren birey mi, yoksa bunun yanında dini sosyal faaliyetlerde bulunan ve bu faaliyetlere katkı sağlayan birey mi olması gerektiği hususudur. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 55: Dindar Kişinin Dinî-Sosyal Faaliyetlerde Bulunmaya ve Bu Faaliyetlere Katkı Sağlamaya Gayret Etmesi Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindar kişi, dinî-sosyal faaliyetlerde bulunmaya ve bu faaliyetlere katkı sağlamaya gayret etmelidir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	305	28.5
Katılıyorum	601	56.1
Kararsızım	110	10.3
Katılmıyorum	50	4.7
Hiç Katılmıyorum	5	0.5
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü üzere örneklem grubunun büyük çoğunluğunu teşkil eden %84.6'lık kesim dindar kişinin, dinî-sosyal faaliyetlerde bulunmaya ve bu faaliyetlere katkı sağlamaya gayret etmesi gerektiği anlayışındadır. Katılımcıların %10.3'ü kararsız bir tutum sergilerken %5.1'i ise buna karşı çıkmaktadır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda büyük çoğunluk tarafından dini-sosyal faaliyetlerde bulunmanın önemli bir dindarlık kriteri olarak görüldüğü söylenebilir.

2.3.2. Modernist/Hümanist Dindarlık Anlayışına Yönelik Tutumlar

Bu başlık altında ölçeğimizin ikinci faktörü olan modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik tutumlara katılım düzeyleri her madde için ayrı ayrı incelenecek, değerlendirmeler yapılacak ve yorumlamalarda bulunulacaktır. Böylelikle Türk toplumunun dindarlık algısı ve modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik tutumları ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.3.2.1. Doğru ve Dürüst Olmanın Namaz ve Oruç Gibi Bir İbadet Olması

İslam dininin ortaya koyduğu en önemli ilkelerden biri de doğruluktur. Allah Teâlâ'nın, "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"²⁷⁰ emrine uyarak doğruluğu hayatının merkezine koyan Hz. Peygamber, inananlara da "Allah'a inandım de, sonra dosdoğru ol!"²⁷¹ tavsiyesinde bulunarak yol göstermiştir.

Dini görevlerin her birini ifa etmek Allah'a ibadet kapsamında değerlendirilebilir. Dinde şekli ve zamanı belirlenmiş ibadetler (formel ibadetler) olduğu gibi şekli ve belli bir zamanı olmayan ibadetler (informel ibadetler) de mevcuttur. Formel ibadetlerin (namaz, oruç vs.) hedeflerinden biri de informel ibadetlerin (doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik vs.) bireyin hayatında uygulanır hale gelmesidir. Bu doğrultuda inananların dinin ortaya koyduğu bütün ilkeleri kabul edip görevleri yerine getirmeyi ibadet olarak telakki etmesi beklenebilir.

Konumuz açısından örneklem grubunun, doğru ve dürüst olmanın namaz ve oruç gibi birer ibadet olarak kabul edilmesine yönelik tutumlarını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

270 Hûd Suresi, 11/112.

271 Müslim, İmân, 62.

Tablo 56: Doğru ve Dürüst Olmanın Namaz ve Oruç Gibi Birer İbadet Olmasına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Doğru ve dürüst olmak da, namaz ve oruç gibi birer ibadettir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	646	60.3
Katılıyorum	389	36.3
Kararsızım	17	1.6
Katılmıyorum	16	1.5
Hiç Katılmıyorum	3	0.3
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun tamamına yakınına oluşturan %96.6'sı doğru ve dürüst olmayı namaz ve oruç gibi birer ibadet olarak görmektedir. Katılımcıların %1.6'sı kararsızlık göstermiş, %1.8'i ise buna karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda doğru ve dürüst olmanın namaz ve oruç gibi birer ibadet olarak kabul edildiği ifade edilebilir.

2.3.2.2. Dindarlık ve Vicdan (İç) Temizliği

Kalp temizliği, yani insanın iç dünyasının bütün kötü his ve düşüncelerden temizlenmesi hususu, İslam'ın dikkat çektiği ilkelerden birisidir. Hz. Peygamber “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar”²⁷², “...Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir”²⁷³ ikazlarıyla inananları öncelikle iç temizlik hususunda ikaz etmiştir. Bununla birlikte ibadetleri de kulların şükür göstergesi olarak kabul etmiş²⁷⁴, uygulamış ve tavsiye etmiştir.

Dindarlık algıları doğrultusunda toplumda, sadece ibadetlere ağırlık veren kişilerin dindar olarak düşünülebileceği anlayışına sahip kesimlere rastlanabildiği gibi, vicdan (iç) temizliğini önceleyen kesimlere rastlamak da mümkündür. Konumuzla ilgili olarak örneklem grubunun tutumlarını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

272 Müslim, Birr, 34.

273 Buhârî, İmân, 39.

274 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 81.

Tablo 57: Dindarlığın Göstergelerinin Sadece İbadetler Olmadığı, Önemli Olanın Vicdan (İç) Temizliği Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindarlığın göstergeleri sadece ibadetler değildir; önemli olan vicdan (iç) temizliğidir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	514	48.0
Katılıyorum	362	33.8
Kararsızım	69	6.4
Katılmıyorum	102	9.5
Hiç Katılmıyorum	24	2.2
Toplam	1071	100.0

Tablo 57’de de görüldüğü üzere örneklem grubunun çoğunluğunu teşkil eden %81.8’i dindarlığın göstergelerinin sadece ibadetler olmadığı, vicdan (iç) temizliğinin daha önemli olduğu düşüncesine sahiptir. Katılımcıların %6.4’ü kararsız bir tutum sergilerken %11.8’lik bir kesim ise buna karşı çıkmaktadır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun dindarlığı sadece ibadetleri yerine getirmek olarak görmediği, vicdan (iç) temizliğini de dindarlığın önemli bir göstergesi olarak görmek gerektiği fikrinde olduğu söylenebilir.

2.3.2.3. Dindarlık ve Ahlak

Hemen her dinde inananların yapması beklenen bir takım ibadetler ve ritüeller olduğu gibi yine her dinin kendine has ahlaki bir sistemi de mevcuttur. Toplum içinde, aynı dine mensup kişiler arasında namaz ve oruç gibi ibadetleri ön planda tutan kesimler bulunabildiği gibi, dinin ahlaki yönünü ön plana çıkaran kesimlere de rastlanılabilmektedir. Özellikle modernist/hümanist anlayışın toplumda yaygınlaşmaya başlamasıyla ibadetlerin biraz daha geri plana itilip ahlakın daha ön planda tutulduğu hayat anlayışının hakim olmaya başladığı görülmektedir. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 58: Dindar Olmanın Temel Şartının İbadetleri Yerine Getirmekten Ziyade Ahlâkî Bir Hayat Sürmek Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindar olmanın temel şartı, ibadetleri yerine getirmekten ziyade ahlâkî bir hayat sürmektir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	331	30.9
Katılıyorum	430	40.1
Kararsızım	98	9.2
Katılmıyorum	181	16.9
Hiç Katılmıyorum	31	2.9
Toplam	1071	100.0

Tablo 58’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %71’i dindar olmanın temel şartının ibadetleri yerine getirmekten ziyade ahlaki bir hayat sürmek olduğu düşüncesindedir. Katılımcıların %9.2’si kararsız kalırken %19.8’i buna karşı çıkmaktadır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunlukla dindar olmanın şartı olarak ibadetlerden ziyade ahlaki bir hayatı öncelediğini söyleyebiliriz. Anket sonrası yapılan görüşmelerde pek çok katılımcı, çevresinden örnekler vererek ibadetle çok meşgul görünmesine rağmen ahlaki sıkıntıları olan (örneğin çok kolay yalan söyleyebilen, insanları aldatabilen, çevreyi kirleten vs.) kişilerin hakiki dindar olamayacağını ifade etmiştir.

2.3.2.4. İbadetlerin Davranışa Etkisi

İbadetlerin sadece şekilsel olarak yapılan bir takım eylemler ve tekrarlardan ibaret olmayıp farklı amaç ve hikmetleri içinde barındırdığına inanılır. Şekli ve zamanı belirlenmiş ibadetlerle, zaman ve şekle bağlı olmayan pek çok erdeme ulaşma hedeflenir. Örneğin Kur’an-ı Kerim’de namazın insanı hayâsızlık ve kötülükten alıkoyduğu²⁷⁵, hadislerde orucun kalkan olduğu²⁷⁶ ifade edilmektedir. Fakat namaz kıldığı ve oruç tuttuğu halde olumsuz davranış içinde olan pek çok kişi görmek mümkündür. Bu durumda “kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan

275 Ankebût Suresi, 29/45.

276 Buhârî, Savm, 2.

ibadetin karşılığı, değeri var mıdır?” sorusu akla gelmektedir. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 59: Kişinin Davranışlarını Olumlu Yönde Değiştirmiyorsa Yapılan İbadetlerin Hiçbir Değerinin Olmayacağına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan ibadetlerin hiçbir değeri yoktur.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	384	35.9
Katılıyorum	359	33.5
Kararsızım	146	13.6
Katılmıyorum	151	14.1
Hiç Katılmıyorum	31	2.9
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %69.4’ü kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan ibadetlerin hiçbir değerinin olmayacağı düşüncesindedir. Katılımcıların %13.6’sı kararsız bir tutum sergilemekte, %17’si ise buna karşı çıkmaktadır. Kişinin davranışlarını olumlu yönde etkilemeyen ibadetlerin hiçbir değerinin olmayacağı anlayışına karşı çıkan katılımcılar, anket sonrası yapılan görüşmelerde, ibadetlerin emredildiği için yapıldığını, davranışsal olarak olumlu etkisi olmasa bile sorumluluğu düşürdüğünü, her şart altında ibadetlerin değerli olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmamızdan elde edilen veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunluğunda kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan ibadetlerin hiçbir değerinin olmayacağı anlayışının hakim olduğu söylenebilir.

2.3.2.5. Allah’a İman

İslam dininde, kainatı yaratan, idare eden, tek ve en yüce varlık olan Allah’a iman, inanç esaslarının temelini teşkil etmektedir. İslam dini ilk geldiği andan itibaren insanları Allah’a imana ve tevhide çağırmış, şirki reddetmiş, ortaya koyduğu diğer bütün ilkeleri Allah’a iman esası üzerine inşa etmiştir. Hz. Peygamber de Allah’a iman eden ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayan kişinin cennete gireceğini haber vermiştir²⁷⁷.

277 Müslim, İmân, 151

Bununla birlikte İslam tarihi boyunca iman-amel münasebeti ve büyük günah meselesi en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır²⁷⁸. İman-amel bütünlüğünden hareket eden kesimler tarafından, dinin emir ve yasaklarına uyulmadığında imanının eksileceği, en azından zayıflayacağı ortaya konup amelsiz imanının iyi bir Müslüman olmaya ve kurtuluşa yetmeyeceği iddia edilirken, diğer taraftan emir ve nehiylere uyulmasa da Allah’a imanının bir Müslüman’ın kurtuluşu için yeterli olacağı düşüncesi savunulmuştur. Konu çerçevesinde örneklem grubunun, dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten ziyade Allah’a tam anlamıyla iman etmenin iyi bir Müslüman için yeterli özellik olup olmadığına yönelik tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 60: Dinin Emir Ve Yasaklarını Yerine Getirmekten Ziyade Allah’a Tam Anlamıyla İman Etmenin İyi Bir Müslüman İçin Yeterli Özellik Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok, Allah’a tam anlamıyla iman etmek iyi bir Müslüman için yeterli özelliştir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	171	16.0
Katılıyorum	325	30.3
Kararsızım	126	11.8
Katılmıyorum	374	34.9
Hiç Katılmıyorum	75	7.0
Toplam	1071	100.0

Tablo 60’ta da görüldüğü üzere örneklem grubunun %46.3’ü dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten ziyade Allah’a tam anlamıyla iman etmenin iyi bir Müslüman için yeterli özellik olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların %11.8’i kararsız bir tutum sergilemiş, % 41.9’u ise buna karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun dini emir ve yasaklara uymaktan ziyade Allah’a iman etmenin iyi bir Müslüman için yeterli olup olmayacağı konusunda net bir tutuma sahip olmadığını söyleyebiliriz. Görülen o ki İslam tarihi boyunca devam eden iman-amel ilişkisine yönelik fikri bölünmüşlük bu gün de etkisini devam ettirmektedir.

278 “İman-Amel Münasebeti” ve “Büyük Günah” meselesi için bkz. Şerafeddin GÖLCÜK-Süleyman TOPRAK, *Kelam*, Tekin Kitabevi Yay., Konya, 1998, s. 123-129.

2.3.2.6. Çalışmak ve İnsanlara Yardım Etmek

Çalışmak ve insanlara yardım etmek bütün ilahi dinlerde tavsiye edilen ve övülen davranışlardandır. Kur'an-ı Kerim'de de mümin olarak iyi işler yapanların mükafatını göreceği belirtilmekte²⁷⁹, iyilik üzere yardımlaşılması tavsiye edilmekte²⁸⁰, asıl iyiliğin Allah'a iman ile diğer inanç esaslarına sahip olmak ve yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara vd. yardım etmek olduğuna işaret edilmektedir²⁸¹. Bu doğrultuda dindarların, çalışmayı ve insanlara yardım etmeyi ibadet kapsamında değerlendirmesi beklenebilir. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 61: Çalışmak Ve İnsanlara Yardım Etmenin De Birer İbadet Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Çalışmak ve insanlara yardım etmek de birer ibadettir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	553	51.6
Katılıyorum	466	43.5
Kararsızım	34	3.2
Katılmıyorum	12	1.1
Hiç Katılmıyorum	6	0.6
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun tamamına yakınına oluşturan %95.1'i çalışmak ve insanlara yardım etmenin de birer ibadet olduğu kanaatindedir. Katılımcıların %3.2'si kararsız kalmış, çok küçük bir azınlığı oluşturan %1.7'si ise buna karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çalışmayı ve insanlara yardım etmeyi de birer ibadet olarak gördüğü söylenebilir.

2.3.2.7. İnsanlığın Faydasına İşler Yapmak ve Dindarlık

İslam dini, insanın Allah ile ilişkisini düzenlediği gibi, insanın diğer insanlarla olan ilişkilerini de düzenlemiştir. İnananların kendilerine yönelik sorumlulukları olduğu gibi içinde yaşadıkları topluma ve insanlığa karşı da sorumlulukları vardır. Bununla

279 Nahl Suresi, 16/97.

280 Mâide Suresi, 5/2.

281 Bakara Suresi, 2/177.

birlikte İslam tarihinin her döneminde belli bir takım ibadetleri daha çok yapmak ya da kendisini günaha götürecek şeylerden uzak durmak gibi düşüncelerle toplumdan uzak inziva hayatı yaşayan kişilere de rastlanmaktadır. Ya da bazı kişiler sadece kendi halinde başkasına fayda ve zararı olmayan bir hayat yaşayabilmektedir. Bu durumda dünya hayatında insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişinin ibadetleri yerine getirse bile dindar olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu akıllara gelmektedir. Konu ile ilgili örneklem grubunun tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 62: Dünya Hayatında İnsanlığın Faydasına Olan İşleri Yapmayan Kişinin İbadetleri Yerine Getirse Bile Dindar Olarak Kabul Edilemeyeceğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dünya hayatında insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişi, ibadetleri yerine getirse bile dindar olarak sayılamaz.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	199	18.6
Katılıyorum	395	36.9
Kararsızım	221	20.6
Katılmıyorum	226	21.1
Hiç Katılmıyorum	30	2.8
Toplam	1071	100.0

Tablo 62’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun %55.5’i dünya hayatında insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişinin ibadetleri yerine getirse bile dindar olarak kabul edilemeyeceği düşüncesindedir. Katılımcıların %23.9’u bu düşünceye karşı çıkmakta, %20.6’lık bir kesim ise kararsız bir tutum sergilemektedir. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunlukla insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişinin ibadetleri yerine getirse bile dindar sayılamayacağı anlayışını benimsediği, fakat tersi istikamette veya kararsız tutum sergileyen kayda değer bir kitlenin olduğu söylenebilir. Bu noktada çok baskın ve büyük çoğunluğun oluşturduğu net bir tutumun ortaya konamamasında, günümüz insanının geleneksel dindarlık algısında formal ibadetleri önceleyen anlayış ile modern dünyada ibadetlerin şahsileştiği, insanı ve insanlığın faydasına çalışmayı önceleyen anlayışın arasında kalmasının etkili olduğu söylenebilir.

2.3.2.8. Allah'ın Rızasını Kazanmak ve İnsan Sevgisi

İlahi dinlerin ortaya koyduğu önemli ilkelerden bir tanesi de insanın saygınlık ve onurunun korunması, insanların birbirlerine sevgi, saygı ve merhametle yaklaşmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de rahmet elçisi olarak gönderildiği²⁸² belirtilen Hz. Peygamber, peygamberlik öncesi ve sonrası dönemde de insanlara merhameti ve şefkati ile ön plana çıkmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, insanlara merhamet etmeyene Allah'ın da merhamet etmeyeceğini²⁸³ vurgulamış, müminlerin cennete girebilmesinin şartı olarak da birbirlerini sevmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir²⁸⁴. Bu anlayış “yaratılanı yaratandan ötürü sevmek” şeklinde geleneksel İslam kültür tarihi içerisinde önemli bir yer bulmuştur. Fakat “insan sevgisi” modernist anlayışın günümüzde en çok işlediği ve kendine mal ettiği ilkelerden olmuştur. Bu doğrultuda modernist/hümanist dindarlık tipi altında yer verilen Allah'ın rızasını kazanmanın yolunun insanları sevmekten geçtiği anlayışına yönelik örneklem grubunun tutumlarını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 63: Allah'ın Rızasını Kazanmanın Yolunun İnsanları Sevmekten Geçtiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Allah'ın rızasını kazanmanın yolu, insanları sevmekten geçer.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	439	41.0
Katılıyorum	513	47.9
Kararsızım	74	6.9
Katılmıyorum	40	3.7
Hiç Katılmıyorum	5	0.5
Toplam	1071	100.0

Tablo 63'te de görüldüğü gibi örneklem grubunun büyük çoğunluğunu teşkil eden %88.9'u Allah'ın rızasını kazanmanın yolunun insanları sevmekten geçtiği düşüncesindedir. Katılımcıların %6.9'u kararsız bir tutum sergilemiş, %4.2'si ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun büyük

282 Enbiya Suresi, 21/107.

283 Buhârî, Tevhîd, 2.

284 Müslim, İmân, 93.

çoğunlukla Allah'ın rızasının insanları sevmekten geçtiği düşüncesine sahip olduğu ifade edilebilir.

2.3.2.9. Kur'an'ın Temel Referans Kitap Oluşu

İslam dininin temel referans kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Bununla birlikte fıkıh literatüründe Kur'an'ın yanında, sünnet, icma ve kıyas da asli şer'i deliller olarak kabul edilmiştir²⁸⁵. Yine İslam tarihi boyunca ortaya konan pek çok eser, farklı kesimler tarafından dini referans kaynağı olarak görülebilmektedir. Kur'an'ın muhteva olarak muhkem ve müteşabih ayetleri içinde barındırması, herkes tarafından tam olarak anlaşılıp anlaşılamayacağı hususunu akla getirmekte, bu durum bir Müslüman için Kur'an dışında başka kaynağa ihtiyaç olup olmadığı tartışmalarını da gündeme taşımaktadır. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 64: Kur'an'ın Bir Müslüman İçin Temel Referans Kitabı Olduğu ve Bunun Dışında Başka Bir Kaynağa Başvurmaya Gerek Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Kur'an bir Müslüman için temel referans kitabıdır; bunun dışında başka bir kaynağa başvurmaya gerek yoktur.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	484	45.2
Katılıyorum	325	30.3
Kararsızım	88	8.2
Katılmıyorum	137	12.8
Hiç Katılmıyorum	37	3.5
Toplam	1071	100.0

Tablo 64'te de görüldüğü gibi örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %75.5'i Kur'an'ın bir Müslüman için temel referans kitap olduğu ve bunun dışında başka bir kaynağa başvurmaya gerek olmadığı düşüncesine sahiptir. Katılımcıların %8.2'si kararsız kalmış, % 16.3'ü de bu düşünceye katılmadığını belirtmiştir. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunluğunda bir Müslüman için Kur'an'ın temel referans kitap olduğu, başka kaynağa başvurmaya gerek olmadığı anlayışının hakim

285 Zekiyüddin ŞA'BÂN, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkıh)*, Çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara, 2000, s. 45.

olduğu söylenebilir. “Dine uygun bir hayat sürmek için Kur’an’ın yanı sıra Hz. Peygamber’e de uyulmasının şart olduğu” maddesine yönelik tutumlar ile anket sonrası yapılan görüşmelerde katılımcıların çoğunluğunda, sahih sünnetin Kur’an’ın dışında görülemeyeceği, bununla birlikte tarihi süreç içinde oluşan dini yorumların “din” olarak görülmemesi gerektiği düşüncesinin hakim olduğu tespit edilmiştir.

2.3.2.10. Milli ve Kültürel Değerler

Kültür, bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve manevi değerler bütünüdür. Kültür diğer toplumlardan farklı olarak bir toplumun kimliğini oluşturur. Kültür, maddi ve manevi olarak iki kısma ayrılmıştır ve dini inançlar manevi kültür içerisinde diğer öğelerle birlikte yer alır²⁸⁶. Dini değerlerin yanında milli değerler de bir topluma kendine has kimlik kazandıran önemli bir kültürel öğedir. Bununla birlikte sadece dini inançları öne çıkarıp milli değerleri din adına yok sayan kişiler olabildiği gibi tersine dini inançları toplum için önemsiz gören kişilere de rastlamak mümkündür. Konu ile ilgili örneklem grubunun tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 65: Dinî İnançların Yanı Sıra Millî ve Kültürel Değerlere de Önem Vermek Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dinî inançların yanı sıra millî ve kültürel değerlere de önem vermek gerekir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	358	33.4
Katılıyorum	571	53.3
Kararsızım	69	6.4
Katılmıyorum	59	5.5
Hiç Katılmıyorum	14	1.3
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun büyük çoğunluğunu oluşturan %86.7’si dinî inançların yanı sıra millî ve kültürel değerlere de önem vermek gerektiği düşüncesindedir. Katılımcıların %6.4’ü kararsız kalmış, %6.8’i ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda büyük çoğunlukla dinî inançların

286 TURHAN, 2006, s. 35-48.

yanı sıra millî ve kültürel değerlere de önem vermek gerektiği anlayışının hakim olduğu söylenebilir.

2.3.2.11. İnsanlara Değer Vermek

İslam inancına göre, en güzel bir biçimde yaratılan insan²⁸⁷, yeryüzünde Allah'ın halifesi tayin edilmiş²⁸⁸ seçkin ve şerefli bir varlıktır²⁸⁹. Dolayısıyla insan yaratılışı itibariyle saygın ve değerli bir varlık olarak görülür. Bununla birlikte inanların inançlarına göre kategorize edilmesi ve inançlarından dolayı değerli ya da değersiz görülmesi anlayışının varlığı da bir gerçekliktir. Diğer taraftan modernist hareketlerden de kuvvet alan ve insanı her şeyin merkezine koyan hümanist söylemlerle rengine, diline, ırkına ve inancına bakılmaksızın tüm insanların değerli olduğunu ortaya koyan akımlar da etkinliğini sürdürmektedir. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 66: İnsanlara İnançlarından Dolayı Değil, İnsan Oldukları İçin Değer Vermek ve Yakınlık Göstermek Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

İnsanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek lazımdır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	506	47.2
Katılıyorum	480	44.8
Kararsızım	58	5.4
Katılmıyorum	24	2.2
Hiç Katılmıyorum	3	0.3
Toplam	1071	100.0

Tablo 66'da da görüldüğü üzere örneklem grubunun tamamına yakınıni teşkil eden %92.1'i insanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek gerektiği düşüncesine sahiptir. Katılımcıların %5.4'ü kararsız kalmış, sadece %2.5'i bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk

287 Tîn Suresi, 95/4.

288 Bakara Suresi, 2/30-33.

289 İsra Suresi, 17/70.

toplumunun insanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek gerektiği anlayışına sahip olduğu ifade edilebilir.

2.3.2.12. Dini Yaşamak İçin Mezheplerin Gerekliliği

Hız. Peygamber'den sonra ortaya çıkan fıkhi ve itikadi problemlere çözüm üretme gayretleri çerçevesinde oluşan okullaşmalar, sonraki dönemlerde kişileri bağlayıcı bir görünüme dönüşmüştür. Günümüzde modernist anlayışın etkisiyle en çok sorgulanan hususlardan bir tanesi de dini doğru anlayıp yaşayabilmek için mezheplerin gerekliği meselesidir. Dini doğru yaşayabilmek için mezheplerin varlığını zorunlu gören kesimler olduğu gibi, dini yaşayabilmek için mezheplere hiç gerek olmadığını, bireylerin kendi çabaları ile dini hayatını doğru bir şekilde yönlendirebileceğini savunan kesimler de vardır. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 67: Dini Yaşamak İçin Mezheplere Gerek Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dini yaşamak için mezheplere gerek yoktur.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	255	23.8
Katılıyorum	273	25.5
Kararsızım	167	15.6
Katılmıyorum	258	24.1
Hiç Katılmıyorum	118	11.0
Toplam	1071	100.0

Tablo 67'de de görüldüğü üzere örneklem grubunun %49.3'ü dini yaşamak için mezheplere gerek olmadığı düşüncesindedir. Katılımcıların %15.6'sı kararsız kalmış, %35.1'i bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda dini yaşayabilmek için mezheplere gerek olup olmadığı hususunda net bir tutumun bulunmadığı söylenebilir. Bununla birlikte gruplar arasında en büyük yüzdeyi, dini yaşamak için mezheplere gerek olmadığını düşünenler oluşturmaktadır.

2.3.2.13. Tesettüre Uygun Örtünme ve Dindarlık İlişkisi

Toplumdan topluma ve zamandan zamana değişebilen giyim-kuşam, kültürün önemli bir ögesi olmasının yanında dini, sosyal ve siyasal pek çok işleve de sahiptir. Dinler kılık-kıyafetin şekli ve sınırlarına önemli ölçüde etki etmiştir. Nitekim İslam dininde de kadın ve erkeğin örtmesi gereken yerler tarif edilmiş, özellikle kadınlar için bazı hükümler getirilmiştir²⁹⁰. Bununla birlikte ilgili ayetlere bakıldığında örtünme için herhangi bir model önerilmediği görülür. Hz. Peygamber'in sünnetinde de örtünmenin dini ve ahlaki yönlerinin vurgulandığı görülür.

Fıkhi terim olarak, ölçüleri dinen belirlenmiş örtünme yükümlülüğünü ifade eden tesettür, zaman içerisinde siyasi, hukuki ve dini boyutları olan çok yönlü bir mesele haline gelmiştir²⁹¹. Konuya dini yönden bakıldığında tesettüre uygun örtünmeyen kişinin dindarlığı meselesi gündeme gelmektedir. Sosyal hayatta tesettüre uygun örtünmediği halde diğer dini vecibelerini yerine getiren ve kendisini dindar olarak tanımlayan pek çok kişiye rastlanılabileceği gibi, tesettürü dindarlığın olmazsa olmaz şartı olarak gören kesimlere rastlamak da mümkündür. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

290 " Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları, hizmetlerinde bulunan köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!" (Nur Suresi, 24/31); "Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir." (Ahzâb Suresi, 33/59).

291 H. Yunus APAYDIN, "Tesettür", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 40, 2011, ss. 538-543.

Tablo 68: Tesettüre Uygun Bir Şekilde Örtünmeden de Dindar Olunabileceğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Bir kimse tesettüre uygun bir şekilde örtünmeden de dindar olabilir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	256	23.9
Katılıyorum	387	36.1
Kararsızım	153	14.3
Katılmıyorum	181	16.9
Hiç Katılmıyorum	94	8.8
Toplam	1071	100.0

Tablo 68’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun %60’ı bir kimsenin tesettüre uygun örtünmeden de dindar olabileceği düşüncesindedir. Katılımcıların %14.3’ü kararsız bir tutum sergilemiş, % 25.7’si ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Verilere bakıldığında katılımcıların yarıdan fazlasının bu fikre katılmış olduğu görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunlukla, tesettüre uygun örtünmeden de bir kişinin dindar olarak kabul edilebileceği tutumuna sahip olduğu söylenebilir.

2.3.2.14. Herkesi Kendi İnançları Doğrultusunda Olduğu Gibi Kabul Etmek

İman, bireyin özgür iradesi ile karar vermesi ve tercihte bulunmasına dayanır. Dolayısıyla bir inancı veya ibadeti kişilere zorla dikte etmenin bir faydası da olmayacaktır. Kur’an-ı Kerim’de “dinde zorlama yoktur”²⁹² ilkesi de insanın zorla mümin ve dindar olamayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu ayet üzerine yapılan yorumlamalarda birbirinden çok farklı çıkarımlar da yapılmıştır. Ehl-i kitap için farklı, inkarcılar için farklı, Müslümanlar için farklı uygulamalar öngörülmüştür²⁹³. Özellikle dini tebliğ etme, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama gibi gerekçelerle Müslüman bireyler üzerinde yaptırım yoluna gidilip gidilemeyeceği zaman zaman gündemi meşgul eden konulardan olmuştur.

İnsanı merkeze alan modernist/hümanist anlayışta insan hakları içinde din ve vicdan hürriyeti ön sıralarda yerini almış, kişilere saygı duyulması, kimsenin kimseyi

²⁹² Bakara Suresi, 2/256.

²⁹³ Bkz. KARAMAN vd., 2007, C.I, s. 402-407

inancı ve diğer şeyler için zorlamaması gerektiği genel kabul görmüştür. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 69: Herkesi, Kendi İnançları Doğrultusunda Olduğu Gibi Kabul Etmek ve İnsanlara, Din Anlayışlarını Değiştirmeye Zorlamadan Saygı Göstermek Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Herkesi, kendi inançları doğrultusunda olduğu gibi kabul etmek ve insanlara, din anlayışlarını değiştirmeye zorlamadan saygı göstermek lazımdır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	441	41.2
Katılıyorum	548	51.1
Kararsızım	52	4.9
Katılmıyorum	28	2.6
Hiç Katılmıyorum	2	0.2
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü üzere örneklem grubunun tamamına yakınına oluşturan %92.3'ü herkesi, kendi inançları doğrultusunda olduğu gibi kabul etmek ve insanlara, din anlayışlarını değiştirmeye zorlamadan saygı göstermek gerektiği düşüncesindedir. Katılımcıların %4.9'u kararsız kalmış, sadece %2.8'i bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda, herkesi kendi inançları doğrultusunda olduğu gibi kabul etmek ve insanlara, din anlayışlarını değiştirmeye zorlamadan saygı göstermek gerektiği anlayışının hakim olduğu söylenebilir.

2.3.2.15. Dini Çağın Gereklerine Göre Yaşamak

Zaman değiştikçe bir toplumun yapısında, bu yapının çeşitli fonksiyonlarında ve bireylerin üstlendiği toplumsal rollerde, yani toplumdaki ilişkiler sisteminde, toplumsal kurumlarda ve bireylerin davranışlarında değişimler meydana gelebilir. Her toplum daima az veya çok bir değişme ile karşı karşıyadır. Değişmenin olmadığı bir toplum düşünmek mümkün değildir²⁹⁴. Değişmeyen naslarla hayatın dinamizmi ve sosyal gerçeklik arasındaki bağlantıyı dengeli bir şekilde kurabilmek için her dönemde içtihat faaliyetlerine ihtiyaç duyulmuştur. Ancak mezheplerin teşekkülü ve fıkıhlarının tedvin edilmesiyle birlikte içtihadın ilk geniş anlamının daraldığı ve belli bir dönemden sonra

294 ERKAL, 2006, s. 242.

fakihlerin bütün fonksiyonlarının önceki imamların doktrinlerini yorumlamaktan ibaret hale geldiği de bilinmektedir. XIX. Yüzyıla gelindiğinde bazı yenilikçiler, İslâm'ın öz itibariyle modern dünyanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek kapasite ve potansiyele sahip olduğunu, İslâm dünyasının içinde bulunduğu geri kalmışlığın sebeplerinin başında içtihat kapısının kapatılması ve taklidin yaygınlaşması olduğunu ileri sürerek yeniden içtihat çağrısı yapmışlardır²⁹⁵.

İslam dünyasının son yüzyılında, gelenekçi ve yenilikçilerin içtihat tartışmaları yanında, dini çağın gereklerine göre yorumlama ve yaşama zorunluluğunun olduğuna vurgu yapan eğilimler ile buna karşı çıkarak bunun dini bozmak anlamına geleceğini iddia edenler arasında, konu sıcaklığını korumaktadır. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 70: Dini, Yeni Gelişmelere Açık Bir Şekilde, Çağın Gereklerine Göre Yaşamak Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dini, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşamak gerekir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	198	18.5
Katılıyorum	307	28.7
Kararsızım	183	17.0
Katılmıyorum	273	25.5
Hiç Katılmıyorum	110	10.3
Toplam	1071	100.0

Tablo 70'te de görüldüğü gibi örneklem grubunun %47.2'si dini, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşamak gerektiği düşüncesindedir. Katılımcıların %17'si bu konuda kararsız bir tutum sergilemiş, %35.8'i ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda dinin, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşanması gerekliliği hususunda net bir tutumun olmadığı ifade edilebilir. Bunda toplumun, bir tarafta değişen sosyal şartlar ve oluşan dini problemlere yeterli ve uygun çözüm bulamaması ile diğer tarafta dini tahrif etmek gibi büyük bir iddia arasında kalmasının etkili olduğu söylenebilir.

295 H.Yunus APAYDIN, "İctihad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 21, 2000, ss. 432-445.

Bununla birlikte gruplar arasında dini, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşamak gerektiği düşüncesini taşıyanların oranı diğerlerinden fazladır.

2.3.2.16. Dini Cemaatlerin İslâm'ı Anlama ve Anlatma Biçimleri

Hemen her dinde ana dini grubun altında dini, sosyal, siyasal, psikolojik ve ekonomik pek çok farklı sebeple alt dini gruplar, cemaatler ve tarikatlar ortaya çıkmıştır. Genelde İslam dünyasında özelde ise ülkemizde pek çok alt dini grup varlığını sürdürmektedir. Karizmatik bir lider ekseninde oluşan ve gelişen bu dini cemaatler, grup üyelerinin zihin dünyaları, dini ve dünyevi bakış açıları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Burada üyelerine ve çevrelerine din bilgisi ve din algısı sunan bu dini cemaatlerin İslâm'ı anlama ve anlatma biçimlerinin dinin özüne ne kadar uygun olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu husus özellikle içinde bulunduğumuz son yıllarda gündemi meşgul eden önemli meseleler arasında görülmektedir. Örneklem grubunun dini cemaatlerin İslâm'ı anlama ve anlatma biçimlerinin dinin özüne uygunluğu ile ilgili tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 71: Dinî Cemaatlerin İslâm'ı Anlama Ve Anlatma Biçimlerinin Dinin Özüne Uygun Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dinî cemaatlerin İslâm'ı anlama ve anlatma biçimleri dinin özüne uygun değildir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	176	16.4
Katılıyorum	223	20.8
Kararsızım	373	34.8
Katılmıyorum	241	22.5
Hiç Katılmıyorum	58	5.4
Toplam	1071	100.0

Tablo 71'de de görüldüğü üzere örneklem grubunun %37.2'si dinî cemaatlerin İslâm'ı anlama ve anlatma biçimlerinin dinin özüne uygun olmadığı düşüncesindedir. Katılımcıların %34.8'i bu konuda kararsız kalmış, %27.9'u bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun, dinî cemaatlerin İslâm'ı anlama ve anlatma biçimlerinin dinin özüne uygunluğu hususunda net bir tutumunun olmadığı ifade edilebilir.

2.3.2.17. Dindarlık ve Tarikat

Toplum içinde, dini daha iyi yaşamak kaygısıyla dini cemaat ve tarikatlara katıldığını ifade eden pek çok kişi görülebilir. Ana dini grubun altında oluşan dini cemaat ve tarikatların yayılmacı bir anlayışla her inananın mutlaka bir gruba girmesi gerektiği ve kendi bünyelerinde dinin en iyi yaşanacağı iddiasını dillendirdikleri, hatta bu iddiaları temellendirmek ve güçlendirmek için hadis adı altında pek çok rivayet aktarıldığı da müşahade edilmektedir. Bu durumda dindar olmak için herhangi bir tarikata girmeye gerek olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 72: Dindar Olmak İçin Herhangi bir Tarikata Girmeye Gerek Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindar olmak için herhangi bir tarikata girmeye gerek yoktur.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	506	47.3
Katılıyorum	388	36.2
Kararsızım	70	6.5
Katılmıyorum	90	8.4
Hiç Katılmıyorum	17	1.6
Toplam	1071	100.0

Tablo 72’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun büyük çoğunluğunu oluşturan %83.5’i dindar olmak için herhangi bir tarikata girmeye gerek olmadığı düşüncesindedir. Katılımcıların %6.5’i kararsız kalmış, %10’u ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunluğunda dindar olmak için herhangi bir tarikata girmeye gerek olmadığı düşüncesinin hakim olduğu söylenebilir.

2.3.2.18. Birikimleri Faizle Değerlendirme

Kur’an’da alış-verişin helal faizin (riba) haram olduğu²⁹⁶ vurgulanmakta, kat kat faizin (riba) yenmemesi emredilmektedir²⁹⁷. Bununla birlikte günümüzde bankacılık sistemi içinde uygulanan faizin durumu, Kur’an’da yasaklanan “riba” ile aynı şey olup olmadığı, var olan birikimlerin nasıl değerlendirilebileceği sürekli olarak gündemi

296 Bakara Suresi, 2/275.

297 Âl-i İmrân Suresi, 3/130.

meşgul eden önemli konulardan olmaktadır. Örneklem grubunun günümüzün şartları gereği birikimlerin faizle değerlendirilmesine yönelik tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 73: Günümüzün Şartları Gereği Birikimlerin Faizle Değerlendirilebileceğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Günümüzün şartları gereği birikimler faizle değerlendirilebilir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	31	2.9
Katılıyorum	107	10.0
Kararsızım	181	16.9
Katılmıyorum	345	32.2
Hiç Katılmıyorum	407	38.0
Toplam	1071	100.0

Tablo 73'te de görüldüğü üzere örneklem grubunun sadece %12.9'u günümüzün şartları gereği birikimlerin faizle değerlendirilebileceği düşüncesindedir. Katılımcıların % 16.9'u kararsız kalmış, %70.2'si bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunluğunda birikimlerin faizle değerlendirilemeyeceği tutumunun hakim olduğu ifade edilebilir. Fakat bireylerin içinde bulundukları sosyal, siyasal, ekonomik ve diğer faktörler, tutumların davranışa yansımamasına ya da farklı yansımaya sebep olabilmektedir. Nitekim anket sonrası yapılan görüşmelerde birçok katılımcı, faizin dinen yasak olduğuna inandıklarını ama şartlar gereği faizli işlemlere girmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir.

2.3.3. Popüler/Hurafeci Dindarlık Anlayışına Yönelik Tutumlar

Bu başlık altında ölçeğimizin üçüncü faktörü olan popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlara katılım düzeyleri her madde için ayrı ayrı incelenecek, değerlendirmeler yapılacak ve yorumlamalarda bulunulacaktır. Böylelikle Türk toplumunun dindarlık algısı ve popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumları ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.3.3.1. İyi Bir Müslüman Olabilmek İçin Namaz, Oruç gibi İbadetleri Düzenli Yapmanın Yeterliliği

İslam dininde, diğer ilahi dinlerde olduğu gibi, inananlardan namaz, oruç, zekat gibi ibadetleri yerine getirmesi istenmekte ve karşılığında da mükafat vaat edilmektedir²⁹⁸. İslam tarihi boyunca namaz, oruç, zekat gibi ibadetlere büyük önem atfedilmiş, bu ibadetler itibar ve güven aracı olarak görülmüş, dolayısıyla popüler kültür içerisinde de önemli bir yer edinmiştir. Bu durumda namaz, oruç, zekat ve benzeri ibadetleri düzenli olarak yapmanın iyi bir Müslüman olabilmek için yeterli olup olmadığı, “iyi Müslüman” denildiğinde toplum tarafından, sadece ibadetleri düzenli yerine getiren bireyin hatıra getirilmesi durumu sorgulanabilir. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 74: İyi Bir Müslüman Olabilmek İçin Namaz, Oruç, Zekat Ve Benzeri İbadetleri Düzenli Olarak Yapmanın Yeterliliğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

İyi bir Müslüman olabilmek için namaz, oruç, zekat ve benzeri ibadetleri düzenli olarak yapmak yeterlidir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	200	18.7
Katılıyorum	279	26.1
Kararsızım	90	8.4
Katılmıyorum	388	36.2
Hiç Katılmıyorum	114	10.6
Toplam	1071	100.0

Tablo 74’te de görüldüğü gibi örneklem grubunun %44.8’i iyi bir Müslüman olabilmek için namaz, oruç, zekat ve benzeri ibadetleri düzenli olarak yapmanın yeterli olduğu düşüncesindedir. Katılımcıların %8.4’ü kararsız kalmış, %46.8’i ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun iyi bir Müslüman olabilmek için namaz, oruç, zekat gibi ibadetleri düzenli olarak yapmanın yeterli olup olmayacağı hususunda net bir tutumunun olmadığı, toplumun bu hususta neredeyse eşit olarak ikiye bölündüğü ifade edilebilir. Bu durumun, topluma bir tarafta ibadetleri

298 Bakara Suresi, 2/43, 183; Meâric Suresi, 70/34-35.

önceleyen din algısının sunulmasına karşın diğer yandan, modernist anlayışın da etkisiyle, ahlaki boyuta vurgu yapan din anlayışının zihinlerde oluşturduğu bölünmenin bir sonucu olduğu söylenebilir.

2.3.3.2. İnanç-İbadet

İman ve ibadetler arasındaki bağ ve iman-amel bütünlüğü hususu İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren tartışılan konular arasında yer almaktadır. Amelin ve ibadetlerin imandan bir cüz olduğu anlayışını benimseyen ekoller olduğu gibi amelin imandan cüz olmadığı, ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği, fakat amelin gerekli olduğu ve imanı güçlendirdiği anlayışında olan ekoller de var olmuştur. Türk toplumu çoğunlukla “ehl-i sünnet”e mensup olarak ikinci kısımda yer alan düşüncüyü benimsemiş olmakla birlikte, popüler kültür içinde ibadetleri yerine getirmeyen kişinin inanç olarak da yetersiz olduğu, böyle kişilerin Allah’a inancının bir değerinin olmayacağı anlayışını da görmek mümkündür. Örneklem grubunun konu ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 75: İbadetleri Tam Anlamıyla Yerine Getirmedikçe, Allah’a İnanmanın Bir Öneminin Olmayacağına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

İbadetleri tam anlamıyla yerine getirmedikçe, Allah’a inanmanın bir önemi yoktur.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	171	16.0
Katılıyorum	211	19.7
Kararsızım	126	11.7
Katılmıyorum	396	37.0
Hiç Katılmıyorum	167	15.6
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun %35.7’si ibadetleri tam anlamıyla yerine getirmedikçe, Allah’a inanmanın bir öneminin olmayacağı düşüncesini taşımaktadır. Katılımcıların %11.7’si kararsız kalmış, %52.6’sı bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun, bu hususta çok net bir tutumunun olmadığı ve zihinler biraz karışık olmakla birlikte gruplar arasında, ibadetler tam anlamıyla yapılmasa bile Allah’a inanmanın önemli olduğu anlayışını benimseyenlerin oranının diğerlerinden yüksek olduğu ifade edilebilir.

2.3.3.3. Dindarlık- Örf ve Adetlere Uyma

Sosyal kurallar içerisinde örf ve adetler, ferдин iradesinin üzerinde zorlayıcı bir etkiye sahiptir. Cezai yaptırım ya da cezbedici güçleri ile örf ve adetler, varlıklarını yayar ve sürdürürler. Zamanla bazı dini uygulamalar örf haline gelirken tersine bazı örf ve adetlerin de toplum tarafından din olarak algılandığı görülebilir. Bu durumda dindar olarak nitelendirilecek kişinin örf ve adetlere uygun davranması beklenebilir. Örneklem grubunun, dindar olan kişinin toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uyması gerekliliği ile ilgili tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 76: Dindar Olan Kişinin, Toplum Tarafından Kabul Gören Örf Ve Âdetlere Uyması Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindar olan kişi, toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uymalıdır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	192	17.9
Katılıyorum	377	35.2
Kararsızım	184	17.2
Katılmıyorum	258	24.1
Hiç Katılmıyorum	60	5.6
Toplam	1071	100.0

Tablo 76’da da görüldüğü üzere örneklem grubunun %53.1’i dindar olan kişinin toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uyması gerektiği düşüncesindedir. Katılımcıların %17.2’si kararsız kalmış, %29.7’si ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun dindar olan kişinin toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uyup uymaması hususunda çok net bir yöneliminin olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte dindar kişinin, örf ve adetlere de uyması gerektiği düşüncesinin katılımcıların yarıdan fazlası tarafından benimsendiği görülmektedir.

2.3.3.4. Dinde Esas Olanın Bu Dünya İçin Değil, Ahiret İçin Çalışmak Olması

İslam inancına göre, insan dünya hayatında bir takım görev ve sorumluluklarıyla belli bir süre yaşadıkten sonra ahiret hayatına intikal edecektir. Dini metinlerde insanın dünya hayatında yapıp ettiklerine göre ahirette karşılık bulacağı sıklıkla vurgulanarak

bireylerin dünya hayatına kendilerini kaptırmamaları tavsiye edilir²⁹⁹. Diğer taraftan ise bireylerin bir takım mutluluk ve acıları tattıkları, görev ve sorumluluklar üstlendikleri, geleceğe yönelik planlamalar yaptıkları somut bir dünya hayatı vardır. Bu bağlamda bireylerin dünya hayatına ne kadar önem vermeleri gerektiği, dünyayı mı ahireti mi esas alacakları, nasıl bir denge gözetileceği zihinleri meşgul eden hususlardandır. İslam tarihi boyunca dünya ve ahiret hayatına yönelik birbirinden oldukça farklı tutum ve davranış sergileyen birey ve gruplara rastlanabilir. Örneklem grubunun dinde esas olan anlayışın bu dünya için değil, ahiret için çalışmak olduğu ile ilgili tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 77: Dinde Esas Olanın Bu Dünya İçin Değil, Ahiret İçin Çalışmak Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dinde esas olan bu dünya için değil, ahiret için çalışmaktır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	263	24.6
Katılıyorum	308	28.8
Kararsızım	92	8.6
Katılmıyorum	341	31.7
Hiç Katılmıyorum	67	6.3
Toplam	1071	100.0

Tablo 77’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun %53.4’ü dinde esas olanın bu dünya için değil, ahiret için çalışmak olduğu düşüncesindedir. Katılımcıların %8.6’sı kararsız kalmış, %38’i ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun dinde esas olanın bu dünya için değil, ahiret için çalışmak olduğu hususunda çok net bir yöneliminin olmadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte katılımcıların yarıdan fazlasının dinde esas olanın bu dünya için değil ahiret için çalışmak olduğu kanaatini taşıdıkları görülmektedir. Eğilimin bu yönde olmasında, dünyanın geçici olup asıl olanın ahiret yurdu olduğu söyleminin dini sohbetlerde sık sık dile getirilmesi, toplum içinde yaşanan pek çok durumun karşılığının ahirete bırakılması anlayışı etkili olabilir.

299 Ankebût Suresi, 29/64; Mü’min Suresi, 40/39; Âl-i İmrân Suresi, 3/136; vd.

2.3.3.5. Din-Milliyet

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından bu yana “Osmanlılık-Türklük” kavram belirlmeleri ve “millet-ümme” farklılaşmaları canlılığını koruyan konulardır³⁰⁰. Bireyin sahip olduğu milli ve dini kimlik aidiyeti, birey için ifade ettiği önem ve önceliğe göre, tutum ve davranışlarına etki eden önemli unsurlar arasında yer alır. Örneklem grubunun bir insanın dini kadar milliyetinin de önemli olduğu ile ilgili tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 78: Bir İnsanın Dini Kadar Milliyetinin de Önemli Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Bir insanın dini kadar milliyeti de önemlidir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	244	22.8
Katılıyorum	352	32.9
Kararsızım	108	10.1
Katılmıyorum	208	19.4
Hiç Katılmıyorum	159	14.8
Toplam	1071	100.0

Tablo 78’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun %55.7’si bir insanın dini kadar milliyetinin de önemli olduğu düşüncesindedir. Katılımcıların %10.1’i kararsız kalmış %34.2’si ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun bir insanın dini kadar milliyetinin de önemli olduğu hususunda net bir tutumu olmamakla birlikte, yarıdan fazlasının bu düşünceye sahip olduğu ifade edilebilir.

2.3.3.6. Dini Hayat-Mezhebe Uyma

Mezhebe bağlılık konusu, geleneksel ve popüler kültürde varlığını devam ettiren önemli hususlar arasında yer almaktadır. Günümüzde pek çok bireyin dini ve dünyevi hayatını mensup olduğu mezhebin ilkeleri doğrultusunda sürdürmekte olduğu görülebilir. Bununla birlikte değişen şartlar, bireylerin bu konudaki tutumlarını da etkileyip değiştirebilmektedir. Örneklem grubunun kişinin sadece mensup olduğu

300 Orhan TÜRKOĞAN, *Milli Kültür Modernleşme ve İslam*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 576.

mezhep doğrultusunda dinî hayatını yönlendirmesi gerektiğine yönelik tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 79: Kişinin Sadece Mensup Olduğu Mezhep Doğrultusunda Dinî Hayatını Yönlendirmesi Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Kişi, sadece mensup olduğu mezhep doğrultusunda dinî hayatını yönlendirmelidir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	123	11.5
Katılıyorum	318	29.7
Kararsızım	202	18.9
Katılmıyorum	299	27.9
Hiç Katılmıyorum	129	12.0
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun %41.2'si kişinin dini hayatını sadece mensup olduğu mezhep doğrultusunda yönlendirmesi gerektiği düşüncesindedir. Katılımcıların %18.9'u kararsız kalmış, %39.9'u ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun dini hayatın yönlendirilmesinde sadece mensup olunan mezhebe bağlı kalınıp kalınamayacağı hususunda net bir tutumunun olmadığı, toplumun bu konuda ikiye bölünmüş olduğu söylenebilir. Anket sonrası yapılan görüşmelerde pek çok katılımcı, mezhepler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmadığını ve zihinlerinin bu konuda karışık olduğunu ifade etmiştir.

2.3.3.7. Din ile Örf, Adet ve Törelere Uymada Öncelik

Örf, adet ve töreler, ferdin iradesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve bireyin davranışlarında belirleyici rol oynarlar. Bazı dini kurallar zamanla örf ve adet haline gelebildiği gibi bazı örf ve adetler de toplum arasında din olarak kabul edilebilir. Bunun yanında din ile örf, adet ve törelerin çeliştiği durumlar da söz konusudur. Bu durumda bireyin iradesi, tutum ve davranışları üzerinde etkiye sahip iki önemli unsur çatışmaya yol açabilir. Burada dini emir ve yasaklarının mı, yoksa örf, adet ve törelerin mi daha önemli olduğu, hangisine öncelik verileceği meselesi ortaya çıkmaktadır. Örneklem grubunun, dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok örf, âdet ve törelere uymanın daha önemli olduğuna yönelik tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 80: Dinin Emir ve Yasaklarını Yerine Getirmekten Çok Örf, Âdet ve Törelere Uymanın Daha Önemli Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok örf, âdet ve törelere uymak daha önemlidir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	35	3.3
Katılıyorum	104	9.7
Kararsızım	120	11.2
Katılmıyorum	505	47.1
Hiç Katılmıyorum	307	28.7
Toplam	1071	100.0

Tablo 80’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun %13’ü dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok örf, âdet ve törelere uymanın daha önemli olduğu düşüncesindedir. Katılımcıların %11.2’si kararsız kalmış, örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %75.8’i ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun dini emir ve yasaklara uymayı örf, adet ve törelere uymaktan daha önemli kabul ettiği ifade edilebilir.

2.3.3.8. Dindarlık-Özel Gün ve Gecelerde Mevlit, Hatim gibi Faaliyetleri Yerine Getirme

Özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirme, Türk toplumunda sıkça şahit olunan bir durumdur. Bu durum karşısında zaman zaman dinin orijinalinde bu tür faaliyetlerin bulunmadığı eleştirileri getirilmekte, fakat toplum tarafından benimsendiği görülen bu faaliyetlerin icrasının da devam ettiği ve hatta yapılması zorunlu görülen faaliyetler olarak kabul edildiği de müşahade edilmektedir. Örneklem grubunun, özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmenin dindarlığın önemli kriterlerinden birisi olarak sayılıp sayılmayacağına yönelik tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 81: Dindarlığın Önemli Kriterlerinden Birisinin de Özel Gün ve Gecelerde Mevlit, Hatim ve Benzeri Faaliyetleri Yerine Getirmek Olduğuna Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Dindarlığın önemli kriterlerinden birisi de özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmektir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	232	21.7
Katılıyorum	537	50.1
Kararsızım	104	9.7
Katılmıyorum	159	14.8
Hiç Katılmıyorum	39	3.6
Toplam	1071	100.0

Tablo 81’de de görüldüğü gibi örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %71.8’i özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmeyi dindarlığın önemli kriterlerinden birisi olarak görmektedir. Katılımcıların %9.7’si kararsız kalmış, %18.5’i ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunluğu tarafından, özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmenin önemli bir dindarlık kriteri olarak görüldüğü söylenebilir.

2.3.3.9. Din Büyüğüne Bağlanmak

Bir din büyüğüne bağlanmak meselesi tarihi süreç içinde çokça tartışılan konular arasında yer almaktadır. İnananların dinlerini daha iyi yaşayabilmesi ya da yanlış yola sapmaması için bir din büyüğüne bağlanmasını zorunluluk olarak görenler olmuş, hatta bu düşüncelerini temellendirmek için “şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” gibi rivayetler de aktarmışlar ve bu sözü popüler kültürde hadis olarak zikredenler de olmuştur. Buna karşın hiçbir kişiye bağlanmadan dinin iyi bir şekilde yaşanabileceğini savunanlar da var olagelmıştır. Örneklem grubunun, tam olarak dindar olabilmek için bir din büyüğüne bağlanmanın gerekip gerekmediği hususundaki tutumu aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 82: Tam Anlamıyla Dindar Olabilmek İçin Bir Din Büyüğüne Bağlanmak Gerektiğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Tam anlamıyla dindar olabilmek için bir din büyüğüne bağlanmak gereklidir.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	48	4.5
Katılıyorum	127	11.9
Kararsızım	149	13.9
Katılmıyorum	418	39.0
Hiç Katılmıyorum	329	30.7
Toplam	1071	100.0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubunun %16.4'ü tam anlamıyla dindar olabilmek için bir din büyüğüne bağlanmanın gerekli olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların %13.9'u kararsız kalmış, buna karşın örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %69.7'si ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda çoğunlukla tam anlamıyla dindar olabilmek için herhangi bir din büyüğüne bağlanmanın gerek olmadığı düşüncesinin hakim olduğu söylenebilir.

2.3.3.10. Muska Yaptırmak, Türbe Ziyareti ve Benzeri Faaliyetlerden Medet Ummak

Birey kendi hayatında veya çevresindekilerin hayatında olup bitenlere istediği şekilde yön verme adına zaman zaman farklı yollara başvurabilmektedir. Muska yaptırmak, türbe ziyareti gerçekleştirmek gibi faaliyetlerde bulunarak çocuk sahibi olma, sevdiğine kavuşma, kısmet bulma, sınav kazanma, zengin olma gibi isteklerinin yerine geleceği inancını taşıyan birçok kişi görülebilir. Bu türlü faaliyetlerden medet ummanın dinen bir sakıncasının olup olmadığı ise gündeme gelen önemli sorulardan biridir. Örneklem grubunun muska yaptırmının, türbe ziyaretinde bulunmanın ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın, dinî açıdan bir sakıncası olup olmadığına yönelik tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 83: Muska Yaptırmanın, Türbe Ziyaretinde Bulunmanın ve Benzeri Faaliyetlerden Medet Ummanın, Dinî Açıdan Bir Sakıncası Olmadığına Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Muska yaptırmanın, türbe ziyaretinde bulunmanın ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın, dinî açıdan bir sakıncası yoktur.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	51	4.8
Katılıyorum	156	14.6
Kararsızım	153	14.2
Katılmıyorum	330	30.8
Hiç Katılmıyorum	381	35.6
Toplam	1071	100.0

Tablo 83'te de görüldüğü gibi örneklem grubunun %19.4'ü muska yaptırmanın, türbe ziyaretinde bulunmanın ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın, dinî açıdan bir sakıncasının olmadığı düşüncesindedir. Katılımcıların %14.2'si kararsız kalmış, örneklem grubunun %66.4'ü ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunda muska yaptırmanın, türbe ziyaretinde bulunmanın ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın dini açıdan sakıncalı olduğu kanaatinin çoğunlukla hakim olduğu söylenebilir. Bu hususta ortaya konan tutumla davranışın farklılaşabildiğini, özellikle kendilerini çıkmazda hisseden veya başka çarelerinin kalmadığını düşünen bireylerin bu türlü faaliyetlerden medet umma yoluna gittiklerini görmek mümkündür.

2.3.3.11. Toplum Hayatından Uzak Kalmak

İnsan toplum içinde var olmuş ve toplum içinde yaşayan, hayatını ve neslini devam ettirebilmek için toplum halinde yaşamak zorunda olan sosyal bir varlıktır. Bununla birlikte kendini içinde bulunduğu toplumdan uzak tutmaya ve soyutlamaya çalışan kişilere rastlamak da mümkündür.

Dini daha iyi yaşama ve hataya düşmekten korunma çabaları içinde inananlar kendilerine farklı yollar çizmişlerdir. Bir kısım inanan sosyal hayatın içinde dini hayatını yaşamaya çalışırken, bir kısım da dini gruplar içerisinde kalarak dinin daha iyi yaşanabileceği inancını taşımakta, diğer bir kısım ise kendisini hatadan korumak için toplumdan olabildiğince uzak kalma yolunu tercih etmektedir. Ulaşım, iletişim ve

teknolojinin hızla gelişmesiyle adeta köy haline gelen günümüz dünyasında, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar da göz önüne alındığında, toplumdan uzak kalmak neredeyse imkansız hale gelmiştir. Fakat bugün dahi sosyal hayatın yoğunluğu içinde dinin iyi yaşanamayacağı, dini daha iyi yaşayabilmek için toplumdan olabildiğince uzak kalınması gerektiği anlayışına sahip bireylere rastlamak mümkündür. Örneklem grubunun, toplum hayatından olabildiğince uzak kalınarak dinin daha iyi yaşanabileceğine yönelik tutumları aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tablo 84: Toplum Hayatından Olabildiğince Uzak Kalınarak Dinin Daha İyi Yaşanabileceğine Yönelik Tutumlarla İlgili Dağılım

Toplum hayatından olabildiğince uzak kalarak din daha iyi yaşanır.		
Seçenekler	N	%
Tamamen Katılıyorum	70	6.5
Katılıyorum	82	7.7
Kararsızım	111	10.4
Katılmıyorum	417	38.9
Hiç Katılmıyorum	391	36.5
Toplam	1071	100.0

Tablo 84'te de görüldüğü gibi örneklem grubunun %14.2'si toplum hayatından olabildiğince uzak kalınarak dinin daha iyi yaşanabileceği düşüncesindedir. Katılımcıların % 10.4'ü kararsız kalmış, örneklem grubunun çoğunluğunu oluşturan %75.4'ü ise bu düşünceye karşı çıkmıştır. Bu veriler doğrultusunda Türk toplumunun çoğunlukla dinin toplum hayatından olabildiğince uzak kalınarak daha iyi yaşanabileceği düşüncesine karşı olduğu ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle Türk toplumunun, dinin toplumla birlikte, toplum içinde yaşanması gerektiği anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

2.4. DİNDARLIK ALGISINA YÖNELİK TUTUMLARIN DERECELENDİRİLMESİ

Bu bölümde Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik tutum düzeylerinin dağılımını görebilmek için, dindarlık kriterleri ölçeğindeki her bir maddeye katılım düzeylerinin aritmetik ortalaması alınarak derecelendirme yapılacaktır. Ölçekteki maddeler en olumlu tutum puanının olduğu maddeden en olumsuz tutum puanının

oluştugu maddeye doğru bir sıralamaya tabi tutulacaktır. Böylelikle Türk toplumunda dindarlık anlayışları ile ilgili hususlardan hangi maddelere çok yüksek, yüksek, orta ve düşük düzeyde katılımın olduğu genel bir çerçevede değerlendirilebilecektir. Bu düzeyler belirlenirken aşağıdaki tabloda gösterilen puan sınırları dikkate alınacaktır. Değerlendirmede puan aralıklarının eşit olduğu varsayılmış aritmetik ortalamalar için puan aralığı 0.80 olarak hesaplanmıştır (Puan Aralığı = (En Yüksek Değer - En Düşük Değer)/5 = (5-1)/5 = 4/5 = 0.80).

Tablo 85: Beşli Derecelmeli Ölçeğin Puan Sınırları

Derece	Puan	Tutum Derecesi
Çok Düşük	1	1.00-1.80
Düşük	2	1.81-2.60
Orta	3	2.61-3.40
Yüksek	4	3.41-4.20
Çok Yüksek	5	4.21-5.00

Tablo 86: Dindarlık Kriterleri Ölçeğindeki Tutumlara Katılım Düzeylerinin Derecelendirilmesi

Dindarlık Kriterleri Ölçeğindeki Maddeler	Dindarlık Tipi	Sıra	X	Tutum Derecesi
Hz. Muhammed'in uygulamaları ve yaşantısı bir Müslüman için en güzel örnektir.	GİD	1	4.65	Çok Yüksek
Ahireti unutmamakla birlikte, dünya hayatındaki görev ve sorumlulukları da yerine getirmek gerekir.	GİD	2	4.57	Çok Yüksek
Doğru ve dürüst olmak da, namaz ve oruç gibi birer ibadettir.	MHD	3	4.54	Çok Yüksek
İyi bir Müslüman, bütün davranışlarında Allah'ın rızasına uygun davranmayı amaçlar.	GİD	4	4.54	Çok Yüksek
Görev, sorumluluk ve işlerde helâl ve haram ölçülerine uyulmalıdır.	GİD	5	4.50	Çok Yüksek
Dine uygun bir hayat sürmek için Kur'an'ın yanı sıra Peygamberimize de uymak şarttır.	GİD	6	4.49	Çok Yüksek
Dindarlığın temel göstergeleri; Allah'a iman etmek, ibadetleri yerine getirmek, dinin emir ve yasaklarına uymak ve ahlâklı olmaktır.	GİD	7	4.49	Çok Yüksek
Çalışmak ve insanlara yardım etmek de birer ibadettir.	MHD	8	4.44	Çok Yüksek
İnsanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek lazımdır.	MHD	9	4.36	Çok Yüksek
Müslümanın en önemli görevlerinden biri de İslâm'ı başkalarına anlatmak ve öğretmektir.	GİD	10	4.36	Çok Yüksek
Herkesi, kendi inançları doğrultusunda olduğu gibi	MHD	11	4.30	Çok Yüksek

kabul etmek ve insanlara, din anlayışlarını değiştirmeye zorlamadan saygı göstermek lazımdır.				
Allah'ın rızasını kazanmanın yolu, insanları sevmekten geçer.	MHD	12	4.25	Çok Yüksek
Dindar bir kimse, dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını da yerine getirmeye çalışmalıdır.	GİD	13	4.25	Çok Yüksek
Bir kişinin tam anlamıyla dindar olabilmesi için, dinin yasakladığı şeylerin tamamını yapmaktan sakınması gerekir.	GİD	14	4.23	Çok Yüksek
Dindar olmak için herhangi bir tarikata girmeye gerek yoktur.	MHD	15	4.19	Yüksek
Dindarlığın göstergeleri sadece ibadetler değildir; önemli olan vicdan (iç) temizliğidir.	MHD	16	4.15	Yüksek
Dinî inançların yanı sıra millî ve kültürel değerlere de önem vermek gerekir.	MHD	17	4.12	Yüksek
"Dindarlığın en önemli kriteri, dinin bütün emir ve yasaklarını yerine getirmektir.	GİD	18	4.07	Yüksek
Dindar kişi, dinî-sosyal faaliyetlerde bulunmaya ve bu faaliyetlere katkı sağlamaya gayret etmelidir.	GİD	19	4.07	Yüksek
Kur'an ve Hz. Peygamberin yanında din büyüklerini de rehber edinmek, iyi bir Müslüman için gerekli bir özelliktir.	GİD	20	4.03	Yüksek
Kur'an bir Müslüman için temel referans kitabıdır; bunun dışında başka bir kaynağa başvurmaya gerek yoktur.	MHD	21	4.01	Yüksek
Dindar kişi, başkalarına güven veren kimsedir.	GİD	22	3.93	Yüksek
İbadetleri tam manasıyla yerine getirmeden, sadece birtakım evrensel ahlâkî değerlere sahip olmak, ahiret hayatı için yeterli değildir.	GİD	23	3.86	Yüksek
Kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan ibadetlerin hiçbir değeri yoktur.	MHD	24	3.85	Yüksek
Gerçek anlamda dindar olabilmek için, farz ibadetlerin yanında nafil ibadetleri de yapmak gerekir	GİD	25	3.83	Yüksek
Dindar olmanın temel şartı, ibadetleri yerine getirmekten ziyade ahlâkî bir hayat sürmektir.	MHD	26	3.79	Yüksek
Her mezhep, kişiyi değişik yollardan Allah'a götüren bir yoldur.	GİD	27	3.75	Yüksek
Dindarlığın önemli kriterlerinden birisi de özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmektir.	PHD	28	3.71	Yüksek
Mezhepler dinimizin birer zenginliğidir.	GİD	29	3.65	Yüksek
İslam'ı gerçek anlamda yaşayabilmek için, İslam tarihinin ilk dönemlerindeki âlimlerin görüş ve uygulamalarını model olarak almak gerekir.	GİD	30	3.63	Yüksek
Bir kimse tesettüre uygun bir şekilde örtünmeden de dindar olabilir.	MHD	31	3.49	Yüksek
Dünya hayatında insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişi, ibadetleri yerine getirse bile dindar olarak sayılamaz.	MHD	32	3.47	Yüksek
Dindar olan kişi, toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uymalıdır.	PHD	33	3.35	Orta

Dinde esas olan bu dünya için değil, ahiret için çalışmaktır.	PHD	34	3.33	Orta
Bir insanın dini kadar milliyeti de önemlidir.	PHD	35	3.29	Orta
Dini yaşamak için mezheplere gerek yoktur.	MHD	36	3.26	Orta
Dinî cemaatlerin İslâm'ı anlama ve anlatma biçimleri dinin özüne uygun değildir.	MHD	37	3.20	Orta
Dini, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşamak gerekir.	MHD	38	3.19	Orta
Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok, Allah'a tam anlamıyla iman etmek iyi bir Müslüman için yeterli özelliiktir.	MHD	39	3.13	Orta
İyi bir Müslüman olabilmek için namaz, oruç, zekat ve benzeri ibadetleri düzenli olarak yapmak yeterlidir.	PHD	40	3.05	Orta
Kişi, sadece mensup olduğu mezhep doğrultusunda dinî hayatını yönlendirmelidir.	PHD	41	3.00	Orta
İbadetleri tam anlamıyla yerine getirmedikçe, Allah'a inanmanın bir önemi yoktur.	PHD	42	2.83	Orta
Bir mezhebe bağlanmadan, gerçek anlamda dindar olunamaz.	GİD	43	2.61	Orta
Muska yaptırmanın, türbe ziyaretinde bulunmanın ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın, dinî açıdan bir sakıncası yoktur.	PHD	44	2.22	Düşük
Tam anlamıyla dindar olabilmek için bir din büyüğüne bağlanmak gereklidir.	PHD	45	2.20	Düşük
Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok örf, âdet ve törelere uymak daha önemlidir.	PHD	46	2.11	Düşük
Toplum hayatından olabildiğince uzak kalarak din daha iyi yaşanır.	PHD	47	2.08	Düşük
Günümüzün şartları gereği birikimler faizle değerlendirilebilir.	MHD	48	2.07	Düşük

* GİD: Geleneksel/İlmihalci Dindarlık, MHD: Modernist/Hümanist Dindarlık, PHD: Popüler/Hurafeci Dindarlık

Tablo 85 ve 86'da verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, dindarlık kriterleri ölçeğindeki maddelere katılım düzeylerine ilişkin ortalama puanların 2.07 ile 4.65 arasında değiştiği, örneklem grubunda yer alan bireylerin ölçekte yer alan tutumlardan 14'üne "çok yüksek", 18'ine "yüksek", 11'ine "orta" ve 5'ine "düşük" derecede sahip oldukları görülmektedir.

Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik "çok yüksek" düzeyde sahip olduğu 14 tutum sırasıyla, "Hz. Muhammed'in uygulamaları ve yaşantısının bir Müslüman için en güzel örnek olduğu"; "Ahireti unutmamakla birlikte, dünya hayatındaki görev ve sorumlulukları da yerine getirmek gerektiği"; "Doğru ve dürüst olmanın, namaz ve oruç gibi birer ibadet kabul edilmesi"; "Bütün davranışlarında Allah'ın rızasına uygun davranmayı amaçlamak"; "Görev, sorumluluk ve işlerde helâl ve haram ölçülerine uyulması"; "Kur'an'ın yanı sıra Peygamberimize de uymanın

gerekliliği”; “Dindarlığın temel göstergelerinin, Allah’a iman etmek, ibadetleri yerine getirmek, dinin emir ve yasaklarına uymak ve ahlâklı olmak olarak görmek”; “Çalışmak ve insanlara yardım etmeyi birer ibadet kabul etmek”; “İnsanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek”; “İslâm’ı başkalarına anlatmak ve öğretmek”; “Herkesi, kendi inançları doğrultusunda olduğu gibi kabul etmek ve insanlara, din anlayışlarını değiştirmeye zorlamadan saygı göstermek”; “Allah’ın rızasını kazanmanın yolunun insanları sevmekten geçtiğine inanmak”; “Dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını da yerine getirmek”; “Dinin yasakladığı şeylerin tamamını yapmaktan sakınmak” hususlarından oluşmaktadır.

Tablo 86’da verilen bulgulara bakıldığında toplum tarafından “çok yüksek” düzeyde sahip olunan 14 tutumun 9’unun geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına, 5’inin ise modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu, popüler/hurafeci dindarlık tipine yönelik hiçbir tutumun çok yüksek düzeyde benimsenmediği görülmektedir.

Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik “yüksek” düzeyde sahip olduğu 18 tutum sırasıyla, “Herhangi bir tarikata girmeye gerek olmadığı”; “Dindarlığın göstergelerinin sadece ibadetler olmayıp, önemli olanın vicdan (iç) temizliği olduğu”; “Dinî inançların yanı sıra millî ve kültürel değerlere de önem vermek”; “Dindarlığın en önemli kriterinin dinin bütün emir ve yasaklarını yerine getirmek olduğu”; “Dinî-sosyal faaliyetlerde bulunmaya ve bu faaliyetlere katkı sağlamaya gayret etmek”; “Kur’an ve Hz. Peygamberin yanında din büyüklerini de rehber edinmek”; “Kur’an’ın bir Müslüman için temel referans kitabı olduğu ve bunun dışında başka bir kaynağa başvurmaya gerek olmadığı”; “Başkalarına güven veren kimse olmak”; “İbadetleri tam manasıyla yerine getirmeden, sadece birtakım evrensel ahlâkî değerlere sahip olmanın ahiret hayatı için yeterli olmayacağı”; “Kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan ibadetlerin hiçbir değerinin olmadığı”; “Farz ibadetlerin yanında nafil ibadetleri de yapmak”; “Dindar olmanın temel şartının ibadetleri yerine getirmekten ziyade ahlâkî bir hayat sürmek olduğu”; “Her mezhebin kişiyi değişik yollardan Allah’a götüren bir yol olduğu”; “Özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmek”; “Mezheplerin dinimizin birer zenginliği olduğu”; “İslam tarihinin ilk dönemlerindeki âlimlerin görüş ve uygulamalarını model olarak almak gerektiği”; “Tesettüre uygun bir şekilde örtünmeden de dindar olunabileceği”;

“Dünya hayatında insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişinin ibadetleri yerine getirse bile dindar olarak sayılamayacağı” hususlarından oluşmaktadır.

Tablo 86’da verilen bulgulara bakıldığında toplum tarafından “yüksek” düzeyde sahip olunan 18 tutumun 9’unun geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına, 8’inin modernist/hümanist dindarlık anlayışına ve 1’inin popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu görülmektedir.

Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik “orta” düzeyde sahip olduğu 11 tutum sırasıyla, “Toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uyma”; “Dinde esas olanın bu dünya için değil, ahiret için çalışmak olduğu”; “Bir insanın dini kadar milliyetinin de önemli olduğu”; “Dini yaşamak için mezheplere gerek olmadığı”; “Dinî cemaatlerin İslâm’ı anlama ve anlatma biçimleri dinin özüne uygun olmadığı”; “Dini, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşamak”; “Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok, Allah’a tam anlamıyla iman etmeyi iyi bir Müslüman için yeterli bulma”; “İyi bir Müslüman olabilmek için namaz, oruç, zekat ve benzeri ibadetleri düzenli olarak yapmayı yeterli bulma”; “Sadece mensup olunan mezhep doğrultusunda dinî hayatın yönlendirmesi”; “İbadetleri tam anlamıyla yerine getirmeden Allah’a inanmanın bir öneminin olmadığını kabul etme”; “Bir mezhebe bağlanmadan, gerçek anlamda dindar olunamayacağı” hususlarından oluşmaktadır.

Tablo 86’da verilen bulgulara bakıldığında toplum tarafından “orta” düzeyde sahip olunan 11 tutumun 1’inin geleneksel/ilmihalci dindarlık, 4’ünün modernist/hümanist dindarlık, 6’sının ise popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu görülmektedir.

Türk toplumunun dindarlık anlayışına yönelik “düşük” düzeyde sahip olduğu 5 tutum sırasıyla, “Muska yaptırma, türbe ziyaretinde bulunma ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın, dinî açıdan bir sakıncasının olmayacağı”; “Tam anlamıyla dindar olabilmek için bir din büyüğüne bağlanmanın gerekliliği”; “Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok örf, âdet ve törelere uymayı daha önemli olarak görmek”; “Toplum hayatından olabildiğince uzak kalarak dinin daha iyi yaşanacağı”; “Günümüzün şartları gereği birikimlerin faizle değerlendirilebileceği” hususlarından oluşmaktadır.

Tablo 86’da verilen bulgulara bakıldığında toplum tarafından “düşük” düzeyde sahip olunan 5 tutumun 1’inin modernist/hümanist dindarlık, 4’ünün ise popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu, düşük düzeyde benimsenen tutumlar arasında geleneksel/ilmihalci dindarlık tipine yönelik hiçbir tutumun olmadığı görülmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada, dinin ve “yaşanılan din” olarak tanımlanan “dindarlığın” diğer toplum olayları ile karşılıklı etkileşim içinde olduğu temel varsayımından hareketle Türk toplumunun dindarlık algısı Batı Akdeniz örneğinde tasvir edilmeye çalışılmıştır. Çünkü dini yaşayış, ortaya çıktığı, beslendiği ve büyüdüğü sosyo-kültürel, iktisadi, toplumsal tabaka ve çevreden tamamen bağımsız değildir.

Son birkaç yüzyıldan bu yana dünyada yaşanan gelişme ve değişimler, özellikle Batı’da ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan sanayileşme ve kentleşme süreçleri, bilimsel ve teknolojik gelişmeler pek çok sosyo-kültürel değişikliği de beraberinde getirmiştir. Bu etkilerle geleneksel yapıdan modern yapıya doğru yönelen toplumların dini yaşantılarında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu gün her alanda bir geçiş süreci yaşayan Türk toplumu da bu etkinin dışında kalamamış, toplumun dini yaşayış ve algısında çeşitli toplumsal etkiler nedeniyle pek çok farklılaşmalar meydana gelmiştir.

Türk toplumunun dindarlık yönelimi, toplum tarafından hangi inanç ve uygulamaların dindarlık olarak görüldüğü, dindarlığa yüklenen anlam, dindarlık anlayışının oluşmasına etki eden faktörler ve dindarlığın çeşitli boyutlarına yönelik tutumlara katılma düzeylerinin alan araştırmasından elde edilen veriler doğrultusunda tasvir edilmeye çalışıldığı bu araştırmanın sonuçları, “farklı faktörlere göre dindarlık yönelimleri” ve “dindarlık algılarına yönelik tutumlara katılım dereceleri” şeklinde iki başlık altında değerlendirilebilir.

I. Farklı Faktörlere Göre Dindarlık Yönelimleri ile İlgili Sonuçlar

Türk toplumunda, geleneksel/ilmihalci dindarlık, modernist/hümanist dindarlık ve popüler/hurafeci dindarlık tiplerine yönelik tutumların olgusal kimliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığına ve hipotezlerin doğrulanmasına yönelik ulaşılan sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1. Türk toplumunda bireylerin dindarlık yönelimleri, cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Yapılan araştırmada erkeklerin kadınlara göre daha geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına sahip oldukları, modernist/hümanist ve popüler/hurafeci dindarlık

anlayışı bakımından ise cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmemekle birlikte yine erkeklerin kadınlardan daha yüksek tutum puanlarına sahip oldukları görülmüştür. Araştırmamızdan elde edilen bulgular, *“Türk toplumunun dindarlık algısı cinsiyete göre farklılık arz etmektedir. Toplum içinde kadınlarla erkeklerin dindarlık kriterlerine yönelik tutumları birbirinden farklıdır.”* şeklindeki hipotezimizi kısmen de olsa doğrulamaktadır.

2. Türk toplumunda bireylerin dindarlık yönelimleri, yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir. Dindarlığın geleneksel/ilmihalci ve modernist/hümanist tiplerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma olmamakla birlikte yaş düzeyi yükseldikçe geleneksel/ilmihalci dindarlığa yönelimin arttığı görülmüştür. Modernist/hümanist dindarlık tipi açısından bakıldığında, gençlik dönemi olarak değerlendirilen 18-24 yaş grubunda yer alan bireylerin bu dindarlık tipine yönelik tutumlarının 25-39 yaş grubu bireylerde düşüş gösterdiği, ancak 40’lı yaşlarla birlikte tekrar yükselişe geçtiği, 60 ve üzeri yaş grubunda yer alan bireylerde ise en yüksek düzeye ulaştığı görülmüştür. Popüler/hurafeci dindarlık yöneliminde ise yaş grupları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma olduğu, dindarlığın bu tipine yönelik tutumlara en düşük düzeyde katılım 25-39 yaş grubunda yer alan bireylerde görülürken daha düşük yaş grubu olan 18-24 yaş grubunda yer alan bireylerde popüler/hurafeci dindarlık yöneliminin arttığı görülmüştür. 40’lı yaşlardan itibaren yaş yükseldikçe popüler/hurafeci dindarlığın arttığı, nitekim 60 ve üzeri yaş grubunda yer alan bireylerin tüm yaş grupları arasında en yüksek tutum düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızdan elde edilen verilerin *“Türk toplumunun dindarlık algı ve kriterleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.”* şeklindeki hipotezimizi kısmen de olsa destekler mahiyette olduğu görülmektedir.

3. Türk toplumunda dindarlık algısına yönelik tutumlar, eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir. Dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik tutumların bireylerin eğitim durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği, bireylerin eğitim durumu yükseldikçe geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik tutumlarda düşüş görülürken, tersine eğitim seviyesi düştükçe geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışında artış olduğu görülmüştür. Modernist/hümanist dindarlık tipine yönelik tutumların ise eğitim durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemekle birlikte, yüksek lisans/doktora eğitimi görmüş bireyler hariç, eğitim

seviyesi yükseldikçe modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik tutum düzeylerinde artış görülmüştür. Eğitim durumu yüksek lisans/doktora düzeyinde olan bireylerin her üç dindarlık tipinde de en düşük tutum düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Dindarlığın popüler/hurafeci tipine yönelik tutumların bireylerin eğitim durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği, genel olarak eğitim seviyesi yükseldikçe popüler/hurafeci dindarlık anlayışında düşüş olduğu, tersine eğitim seviyesi düştükçe popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlara katılım düzeyinin arttığı tespit edilmiştir. Araştırmamızdan elde edilen bulgular, *“Türk toplumunun dindarlık algıları bireylerin eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır.”* şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

4. Türk toplumunda bireylerin dindarlık yönelimleri, hayatlarının büyük bölümünün geçtiği yerleşim birimine göre farklılık göstermektedir. Dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik tutumların bireylerin hayatının büyük bölümünün geçtiği yerleşim birimine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemekle birlikte, belde veya köyde hayatının büyük bölümünü geçirmiş olan bireylerin il veya ilçe merkezlerinde hayatının büyük bölümünü geçirmiş olanlara nazaran dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik daha yüksek tutum düzeylerine sahip oldukları görülmüştür. Dindarlığın modernist/hümanist ve popüler/hurafeci tiplerine yönelik tutumların ise bireylerin hayatlarının büyük bölümünü geçirdikleri yerleşim birimlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Hayatlarının büyük bölümü il merkezlerinde geçen bireyler ilçe ve belde/köyde geçen bireylere göre modernist/hümanist dindarlık hususunda daha yüksek tutum puanlarına sahiptirler. Hayatlarının büyük bölümü belde veya köyde geçen bireylerin, ilçe ve il merkezlerinde geçen bireylere göre daha fazla popüler/hurafeci dindarlık anlayışını benimsedikleri görülmüştür. Araştırmamızdan elde edilen bulgular, *“Türk toplumunda bireylerin hayatlarının büyük bölümünü geçirdikleri yerleşim birimlerine göre dindarlık algılarında farklılıklar mevcuttur. Diğer bir ifadeyle bireylerin yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri sosyal çevreler farklılaştıkça dindarlık algıları da farklılaşmaktadır.”* şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

5. Türk toplumunda dindarlık algısına yönelik tutumlar, bireylerin gelir durumuna göre farklılık göstermektedir. Dindarlığın geleneksel/ilmihalci tipine yönelik tutumların bireylerin gelir durumlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği, gelir durumu

iyi ve orta seviyede olanların, bu dindarlık anlayışında diğer gelir düzeylerine sahip olan bireylerden daha yüksek tutum düzeylerine sahip oldukları görülmüştür. Diğer bir deyişle Türk toplumunda gelir düzeyi iyi ve orta olan bireyler daha geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına sahiptir. Buna karşın gelir durumunda iki uç noktada yer alıp, çok iyi ya da çok düşük düzeyde gelire sahip olanlar geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik en düşük tutum düzeylerine sahiptirler. Dindarlığın modernist/hümanist ve popüler/hurafeci tipleri açısından, gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemekle birlikte, gelir durumu çok iyi düzeyde olan bireylerin modernist/hümanist dindarlık tipinde, gelir düzeyi çok düşük olan bireylerin ise popüler/hurafeci dindarlık tipinde diğer gelir düzeylerine sahip bireylere nazaran daha yüksek tutum düzeylerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Araştırmamızdan elde edilen bulgular, *“Türk toplumunda bireylerin ekonomik düzeyi farklılaştıkça dindarlık algı ve tutumları da farklılaşmaktadır.”* şeklindeki hipotezimizi kısmen de olsa doğrulamaktadır.

6. Türk toplumunda bireylerin dindarlık yönelimleri, dini öğrenim durumuna göre farklılık göstermektedir. Dini öğrenim faktörü açısından her üç dindarlık tipinde de önemli farklılaşmalar vardır. Geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışı açısından, bir şekilde din eğitimi görmüş bireylerin din eğitimi görmemiş bireylere kıyasla daha yüksek tutum düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına yönelik tutumlara en düşük düzeyde katılım imam hatip lisesi mezunu bireylerde görülmüştür. Modernist/hümanist dindarlık anlayışı açısından en yüksek tutum düzeyleri din öğrenimi görmemiş bireylerde görülürken, tutumlara en düşük düzeyde katılımların ise imam hatip lisesi mezunu bireylerde olduğu; aile, cami vb. yollarla özel din eğitimi görmüş bireylerin diğer gruplara kıyasla daha popüler/hurafeci dindarlık anlayışına sahip oldukları görülmüştür. Araştırmamızdan elde edilen bulgular, *“Türk toplumunda bireylerin dini öğrenim durumlarına göre dindarlık algıları farklılık göstermektedir.”* şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

7. Türk toplumunda dindarlık algısına yönelik tutumlar, bireylerin kendilerini tanımladıkları dindarlık düzeyine göre farklılık göstermektedir. Ele alınan değişken açısından her üç dindarlık tipinde de önemli farklılaşmalar vardır. Türk toplumunda bireylerin dindarlık düzeyi yükseldikçe ibadetleri ve dini davranış kurallarını önceleyen

geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışı ve toplumsal hayatta dini olarak kabul gören örf ve adetlerin referans alındığı popüler/hurafeci dindarlık anlayışının daha çok benimsendiği; buna mukabil dindarlık düzeyi düştükçe modernist/hümanist dindarlık yöneliminde artışın olduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızdan elde edilen veriler, *“Türk toplumunda bireylerin kendilerini ifade ettikleri dindarlık düzeyleri farklılaştıkça dindarlık algı ve kriterleri de farklılık göstermektedir.”* şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

8. Türk toplumunda dindarlık algısına yönelik tutumlar, bireylerin herhangi bir dini gruba mensubiyet hissi taşıyıp taşıyamalarına göre üç dindarlık tipinde de anlamlı farklılıklar göstermektedir. Herhangi bir dini gruba mensubiyet ve aidiyet hissi taşıyan bireylerin, geleneksel/ilmihalci ve popüler/hurafeci dindarlık tiplerine yönelik tutumlara daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri, hiçbir dini gruba mensubiyet hissi taşımayan bireylerin ise modernist/hümanist dindarlık tipine yönelik eğilimlerinin daha fazla olduğu görülmüştür. Araştırmamızdan elde edilen bulgular, *“Türk toplumunda bireylerin dindarlık algı ve kriterleri, kendilerini herhangi bir dini gruba ait hissedip hissetmemelerine göre farklılık göstermektedir.”* şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

9. Türk toplumunda bireylerin dindarlık algıları, yaşanan şehrin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına göre farklılık göstermektedir. Dindarlığın geleneksel/ilmihalci ve popüler/hurafeci tiplerine yönelik istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma bulunmamakla birlikte geleneksel/ilmihalci dindarlık yöneliminde en yüksek tutum düzeyine sahip bireylerin Isparta’da ikamet edenler olduğu, en düşük tutum düzeyine sahip bireylerin ise Antalya’da ikamet eden bireyler olduğu görülmüştür. Popüler/hurafeci dindarlık anlayışı bakımından ise Antalya’da yaşamlarını sürdüren bireylerin en yüksek tutum düzeyine sahip oldukları, Isparta’da ikamet eden bireylerin ise en düşük tutum düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Modernist/hümanist dindarlık yönelimi açısından ise bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri illere göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşmanın olduğu, modernist/hümanist dindarlık anlayışında en yüksek tutum düzeyine sahip olanlar Antalya’da yaşayan bireyler iken, en düşük düzeyde tutuma sahip olanların Burdur’da yaşayan bireyler olduğu görülmüştür. Araştırmamızdan elde edilen veriler, *“Türk toplumunda bireylerin dindarlık algıları ikamet etmekte oldukları şehrin sosyo-kültürel*

ve ekonomik durumlarına göre farklılık arz etmektedir.” şeklindeki hipotezimizi kısmen de olsa doğrulamaktadır.

II. Dindarlık Algılarına Yönelik Tutumlara Katılım Dereceleri ile İlgili Sonuçlar

Araştırmamızda kullanılan dindarlık kriterleri ölçeğindeki maddelere katılım düzeyleri her madde için ayrı ayrı incelenmiş ve derecelendirilmiştir. Böylelikle Türk toplumunda dindarlık anlayışları ile ilgili hususlardan hangi maddelere çok yüksek, yüksek, orta ve düşük düzeyde katılımın olduğu genel bir çerçevede değerlendirilmiştir.

1. Türk toplumu, “Hz. Muhammed’in uygulamaları ve yaşantısının bir Müslüman için en güzel örnek olduğu”; “Ahireti unutmamakla birlikte, dünya hayatındaki görev ve sorumlulukları da yerine getirmek gerektiği”; “Doğru ve dürüst olmanın, namaz ve oruç gibi birer ibadet kabul edilmesi”; “Bütün davranışlarında Allah’ın rızasına uygun davranmayı amaçlamak”; “Görev, sorumluluk ve işlerde helâl ve haram ölçülerine uyulması”; “Kur’an’ın yanı sıra Peygamberimize de uymanın gerekliliği”; “Dindarlığın temel göstergelerinin, Allah’a iman etmek, ibadetleri yerine getirmek, dinin emir ve yasaklarına uymak ve ahlâklı olmak olarak görmek”; “Çalışmak ve insanlara yardım etmeyi birer ibadet kabul etmek”; “İnsanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek”; “İslâm’ı başkalarına anlatmak ve öğretmek”; “Herkesi, kendi inançları doğrultusunda olduğu gibi kabul etmek ve insanlara, din anlayışlarını değiştirmeye zorlamadan saygı göstermek”; “Allah’ın rızasını kazanmanın yolunun insanları sevmekten geçtiğine inanmak”; “Dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını da yerine getirmek”; “Dinin yasakladığı şeylerin tamamını yapmaktan sakınmak” hususlarını çok yüksek düzeyde dindarlık kriteri olarak kabul etmektedir.

2. Türk toplumu, “Herhangi bir tarıkata girmeye gerek olmadığı”; “Dindarlığın göstergelerinin sadece ibadetler olmayıp, önemli olanın vicdan (iç) temizliği olduğu”; “Dinî inançların yanı sıra millî ve kültürel değerlere de önem vermek gerektiği”; “Dindarlığın en önemli kriterinin dinin bütün emir ve yasaklarını yerine getirmek olduğu”; “Dinî-sosyal faaliyetlerde bulunmaya ve bu faaliyetlere katkı sağlamaya gayret etmek gerektiği”; “Kur’an ve Hz. Peygamberin yanında din büyüklerini de rehber edinmek”; “Kur’an’ın bir Müslüman için temel referans kitabı

olduğu ve bunun dışında başka bir kaynağa başvurmayaya gerek olmadığı”; “Başkalarına güven veren kimse olmak”; “İbadetleri tam manasıyla yerine getirmeden, sadece birtakım evrensel ahlâkî değerlere sahip olmanın ahiret hayatı için yeterli olmayacağı”; “Kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan ibadetlerin hiçbir değerinin olmadığı”; “Farz ibadetlerin yanında nafile ibadetleri de yapmak”; “Dindar olmanın temel şartının ibadetleri yerine getirmekten ziyade ahlâkî bir hayat sürmek olduğu”; “Her mezhebin kişiyi değişik yollardan Allah’a götüren bir yol olduğu”; “Özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmek”; “Mezheplerin dinimizin birer zenginliği olduğu”; “İslam tarihinin ilk dönemlerindeki âlimlerin görüş ve uygulamalarını model olarak almak gerektiği”; “Tesettüre uygun bir şekilde örtünmeden de dindar olunabileceği”; “Dünya hayatında insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişinin ibadetleri yerine getirse bile dindar olarak sayılamayacağı” hususlarını yüksek düzeyde dindarlık kriteri olarak kabul etmektedir.

3. Türk toplumu, “Toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uyma”; “Dinde esas olanın bu dünya için değil, ahiret için çalışmak olduğu”; “Bir insanın dini kadar milliyetinin de önemli olduğu”; “Dini yaşamak için mezheplere gerek olmadığı”; “Dinî cemaatlerin İslâm’ı anlama ve anlatma biçimlerinin dinin özüne uygun olmadığı”; “Dini, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşamak”; “Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok, Allah’a tam anlamıyla iman etmeyi iyi bir Müslüman için yeterli bulma”; “İyi bir Müslüman olabilmek için namaz, oruç, zekat ve benzeri ibadetleri düzenli olarak yapmayı yeterli bulma”; “Sadece mensup olunan mezhep doğrultusunda dinî hayatın yönlendirilmesi”; “İbadetleri tam anlamıyla yerine getirmeden Allah’a inanmanın bir öneminin olmadığını kabul etme”; “Bir mezhebe bağlanmadan, gerçek anlamda dindar olunamayacağı” hususlarını orta düzeyde dindarlık kriteri olarak kabul etmektedir.

4. Türk toplumu, “Muska yaptıрма, türbe ziyaretinde bulunma ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın, dinî açıdan bir sakıncasının olmayacağı”; “Tam anlamıyla dindar olabilmek için bir din büyüğüne bağlanmanın gerekliliği”; “Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok örf, âdet ve törelere uymayı daha önemli olarak görmek”; “Toplum hayatından olabildiğince uzak kalarak dinin daha iyi yaşanacağı”; “Günümüzün şartları gereği birikimlerin faizle değerlendirilebileceği” hususlarını düşük düzeyde dindarlık kriteri olarak kabul etmektedir.

5. Türk toplumu tarafından “çok yüksek” düzeyde sahip olunan 14 tutumun 9’unun geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına, 5’inin ise modernist/hümanist dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu, “yüksek” düzeyde sahip olunan 18 tutumun 9’unun geleneksel/ilmihalci dindarlık anlayışına, 8’inin modernist/hümanist dindarlık anlayışına ve 1’inin popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu, “orta” düzeyde sahip olunan 11 tutumun 1’inin geleneksel/ilmihalci dindarlık, 4’ünün modernist/hümanist dindarlık, 6’sının ise popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu, “düşük” düzeyde sahip olunan 5 tutumun 1’inin modernist/hümanist dindarlık, 4’ünün ise popüler/hurafeci dindarlık anlayışına yönelik tutumlar olduğu görülmektedir.

Türk toplumunu genel olarak, geleneksel/ilmihalci, modernist/hümanist ve popüler/hurafeci dindarlık tiplerinden yalnızca birinin içerisine koymak mümkün görünmemektedir. Türk toplumunun dindarlık kriteri olarak kabul ettiği ya da etmediği hususlar her üç dindarlık tipinde de farklı oranlarda yer almakla birlikte, çok yüksek ve yüksek düzeyde kabul ettiği tutumların geleneksel/ilmihalci ve modernist/hümanist dindarlık tipine yönelik tutumlar olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda tutum olarak Türk toplumunun daha çok hem geleneksel, hem modernist dindarlığın farklı yönlerini taşıyan “eklektik/karma dindarlık” olarak adlandırılabilir. Popüler/hurafeci dindarlık tipine yönelik tutumlara orta ve düşük düzeyde yönelim olmakla birlikte, bunun davranış boyutuna yansımada çeşitli faktörlerin de etkisiyle farklılıklar görülebilir.

Türk toplumu şu anki yapısıyla ne tam olarak geleneksellikten sıyrılabilmiş, ne de tam olarak modern olabilmıştır. Değişimin yönü açısından geriye dönüp salt geleneksel bir toplum yapısına dönüş nasıl mümkün görünmüyorsa, modernleşme çizgisinde ilerledikçe geleneğin bütün izlerinin yok olacağı beklentisi de boş hayal gibi durmaktadır. Fakat toplum hangi süreç ve dönemde olursa olsun, birey o dönemin yapısına göre din ve dindarlık algısına sahip olacak, bir şekilde kutsalla olan ilişkisini ayarlayacaktır. Sosyolojik olarak toplumsal yaşantının bir realitesi olan din, modernleşmenin zıddı olan bir yaşayış da değildir. Dolayısıyla “toplum ne kadar modernleşirse dinden o kadar uzaklaşacağı” anlayışının tersine, bu süreçle bilgisizlik, şekilcilik ve salt taklitten uzak, zenginleşen, toplumsal yaşantıda önemi ve fonksiyonu artan bir din ve dindarlık ortaya çıkabilir.

Türk toplumu üzerinde yapılan bu tür çalışmaların ülkemizin farklı bölgelerinde de yapılarak tekrarlanması, toplumun din algısı ve dindarlığı ile ilgili bilgi birikimimizin gelişmesine ve Türk toplumunun dindarlık haritasının net olarak ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, A. (2012). Kültür ve Din . N. Akyüz, & İ. Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- AKGÜL, M. (1999). *Türk Modernleşmesi ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- AKŞİT, B., ŞENTÜRK, R., KÜÇÜKURAL, Ö., & CENGİZ, K. (2012). *Türkiye’de Dindarlık*. İstanbul: İletişim Yay.
- ALLPORT, G. W., & ROSS, J. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality And Social Psychology*, 5(4), 432-443.
- APAYDIN, H. (2000). İctihad. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 21, s. 432-445). TDV Yayınları.
- APAYDIN, H. Y. (2011). Tesettür. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, s. 538-543). TDV Yayınları.
- ARGYLE, M., & Beit-HALLAHMİ, B. (2004/1). Dini Davranış Teorileri. *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(16), 247-280.
- ARMAĞAN, M. (1992). *Gelenek*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- ARON, R. (1994). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (K. Alemdar, Çev.) Ankara: Bilgi Yay.
- ARPAGUŞ, H. K. (2015). *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- ARSLAN, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Dem Yay.
- ARSLAN, M. (2006). Dindarlık Farklılaşması ve Popüler Dindarlık. Ü. GÜNAY, & C. ÇELİK (Dü), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (s. 289-319). Adana: Karahan Kitabevi.
- ARSLAN, M. (2008, Haziran). Popüler Dini Yönelimlerin İncelenmesinde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6, 9-34.
- ARSLANTÜRK, Z. (1998). *Kutsalın Dönüşü Yeni Toplum Arayışları*. İstanbul: Ayışığıkitapları.
- ARSLANTÜRK, Z. (2004). *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- AVCI, Ö. (2012). *İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında*. İstanbul: İletişim Yay.
- BAYYİĞİT, M. (1989). *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Bursa.

- BERGER, P. L. (1995). Dini Kurumlar. (A. Çiftçi, Dü.) *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*(IX), 425-465.
- BERGER, P. L. (2011). *Kutsal Şemsiye*. (A. Coşkun, Çev.) İstanbul: Rağbet Yay.
- BİLGİN, V. (2013). Din ve Kültür. M. Bayyigit içinde, *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yay.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2006). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- CAN, A. (2014). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- COŞKUN, A. (2005). *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*. İstanbul: Dem Yayınları.
- COŞTU, Y. (2009/1). Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), 119-139.
- COŞTU, Y. (2012). Toplumsallaşma ve Din. N. AKYÜZ, & İ. ÇAPCIOĞLU, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (s. 369-385). Ankara: Grafiker Yayınları.
- ÇALIŞKAN, İ. (2017). GüvenToplumunun Kur'anî Temelleri. *Hız. Peygamber ve Güven Toplumu* (s. 35-53). Ankara: DİB Yayınları.
- ÇAPCIOĞLU, İ. (2017). İslam'da Emanet Bilinci ve Güven Kültürü. *Hız. Peygamber ve Güven Toplumu* (s. 25-33). Ankara: DİB Yayınları.
- ÇELİK, C. (2002). *Şehirleşme ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- ÇİFTÇİ, A., WUTHNOW, R. J., & BERGER, P. (2002). *Din ve Modernlik (Toplumbilim Yazıları I), Derleme ve Çeviri: Adil ÇİFTÇİ*. (A. ÇİFTÇİ, Çev.) Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- DAVIS, K. (1949). *Human Society*. The Macmillan Company.
- DESROCHE, H. (2014). Morfolojik Sosyolojiden Tipolojik Sosyolojiye. (İ. ER, Dü.) *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 293-306.
- DURKHEIM, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (F. Aydın, Çev.) İstanbul: Ataç Yayınları.
- ERKAL, M. E. (2006). *Sosyoloji (Toplumbilimi)*. İstanbul: Der Yayınları.
- ERKOL, M. (2004). *Din-Dindarlık Kavramları Ve Sosyolojik Bir Yöntem Olarak Dindarlık Ölçekleri*. Konya Selçuk Üniversitesi: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- FIRAT, E. (1977). *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu: Din Psikolojisi Açısından Bir Değerlendirme*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak.: Yayımlanmamış Doktora Tezi.

- FREYER, H. (1964). *Din Sosyolojisi*. (T. Kalpsüz, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay.
- FURSETH, I., & REPSTAD, P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. (İ. Çapcıoğlu, & H. Aydınalp, Çev.) Ankara: Birleşik Yay.
- GAZALİ. (1975). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (Cilt 1). (A. Serdaroğlu, Çev.) İstanbul: Bedir Yay.
- GEERTZ, C. (1973). *The Interpretation Of Cultures*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- GLOCK, C. Y. (1961). The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups. *Survey Research Center N: A-15*, 24-36. University of California, Berkeley.
- GLOCK, C. Y. (2007). Dindarlığın Boyutları Üzerine. Y. Aktay, & M. Köktaş (Dü), *Din Sosyolojisi* (s. 250-271). Ankara.
- GÖKALP, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Varlık Yayınları.
- GÖLCÜK, Ş., & TOPRAK, S. (1998). *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi Yayınları.
- GREEN, S. B., & SALKIND, N. (2009). *Using SPSS for Windows and Macintosh, Seventh Edition*. Pearson Education.
- GÜNAY, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- GÜNAY, Ü. (2000). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yay.
- GÜRSES, İ. (2010). *Dindarlık ve Kişilik*. İstanbul: Emin Yay.
- HERVIEU-LEGER, D. (2006). Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler. B. Solmaz, & İ. Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- HÖKELEKLİ, H. (1998). *Din Psikolojisi*. TDV Yayınları.
- İBNMANZÛR. (h.1414 (1993)). *Lisânü'l-Arab* (Cilt 13). Beyrut: Darüs Sadr.
- İSLAMOĞLU, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beya Yayınları.
- KARAMAN, H., ÇAĞRICI, M., DÖNMEZ, İ., & GÜMÜŞ, S. (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KARAŞAHİN, H. (2006). *Gördes ve Çevresinde Dini Hayat (Doktora Tezi)*. Ankara.
- KARAŞAHİN, H. (2008). Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma. *AÜİFD, XLIX* (I), 191-200.
- KİRMAN, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yay.

- KOCA, F. (2004). Mezhep. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 537-542). Ankara: TDV Yayınları.
- KOŞTAŞ, M. (1995). *Üniversite Öğrencilerinin Dine Bakışı*. Ankara: TDV Yay.
- KÖKLÜ, N., BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., & BÖKEOĞLU, Ö. (2006). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- KÖKTAŞ, M. E. (1993). *Türkiye’de Dini Hayat*. İstanbul: İşaret Yay.
- KÖKTAŞ, M. E. (1997). *Din ve Siyaset*. Vadi Yay.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (2005). *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KURT, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler . *UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.
- LEECH, N. L., BARRETT, K. C., & MORGAN, G. A. (2005). *SPSS for Intermediate Statistics: Use and Interpretation*. London: Lawrence Erlbaum Associates .
- LUCKMANN, T. (2003). *Görünmeyen Din*. (A. Coşkun, & F. Aydın, Çev.) İstanbul: Rağbet Yay.
- MARDİN, Ş. (2004). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yay.
- MARSHALL, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- MARX, K. (1992). *Early Writings*. (R. Livingstone, & G. Benton, Çev.) London: Penguin Books.
- MARX, K., & ENGELS, F. (2013). *Din Üzerine*. (K. Güvenç, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- MENSCHING, G. (2004). *Dini Sosyoloji*. (M. Aydın, Çev.) Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- MUTLU, K. (1989). Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyoloji’de Yöntem Üzerine Bir Tartışma). *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 194-199.
- NACAK, M., YAĞMURLU, B., DURGEL, E., & Fons van de VĪJVER. (Haziran 2011). Metropol ve Anadolu’da Ebeveynlik: Biliş ve Davranışlarda Şehrin ve Eğitim Düzeyinin Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 85-100.
- OK, Ü. (2011). Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 528-549.
- OKUMUŞ, E. (2005 (a)). *Gösterişçi Dindarlık*. İstanbul: Ark Kitapları.
- OKUMUŞ, E. (2005 (b)). *Dinin Meşrulaştırma Gücü* . İstanbul: Özgü Yayınları.
- OKUMUŞ, E. (2013). Sosyolojinin Din Sorunsalı. M. Bayyigit içinde, *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yay.

- ONAY, A. (2001). Dindarlık Ölçme Çalışmaları. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 14(3-4), 439-449.
- ONAY, A. (2004). *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*. İstanbul: Dem Yay.
- ÖZLEM, D. (2001). *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*. İstanbul: İnkıâp Kitabevi.
- PARSONS, T. (2005). *The Social System*. (B. S.Turner, Dü.) London: Routledge (Taylor & Francis Group).
- PEKER, H. (2011). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- SELMAN, A., & UÇAR, R. (2011). Dini Tercihleri Anlama ve Açıklamaya Farklı Bir Yaklaşım: Rasyonel Seçim Teorisi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5(10), 91-110.
- SERPER, Ö., & AYTAÇ , M. (2000). *Örnekleme*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- SEZEN, Y. (2004). *İslam’ın Sosyolojik Yorumu*. İstanbul: İz Yay.
- SÖNMEZ, B. (2008). *Modern Batı Düşüncesi Hristiyanlık ve Din Algısı* . İstanbul: NKM Yay.
- SPIRO, M. (. (1966). Religion: Problems of Definition and Explanation. M. Banton (Dü.), *Anthropological Approaches to the Study of Religion* (s. 85-126). London: Tavistock Publications.
- SUBAŞI, N. (Ekim-Aralık 2002). Türk(İye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler. *İslâmiyât, Cilt: V*(Sayı: 4), 17–40.
- ŞA’BÂN, Z. (2000). *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l Fıkḥ)*. (İ. K. Dönmez, Çev.) Ankara: TDV Yayınları.
- ŞAHİN, A. (1999). *İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Doktora Tezi)*. İzmir.
- ŞENTÜRK, R. (2004). *Yeni Din Sosyolojileri*. İstanbul: Gelenek Yay.
- TAPLAMACIOĞLU, M. (1962). Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi. *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 141-151.
- TAŞ, K. (2011). *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji*. İstanbul: Rağbet Yay.
- TAŞ, K. (2005). *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*. Ankara: Alter Yay.
- TAŞ, K. (2012). Sosyolojik Din Tanımları. N. Akyüz, & İ. Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- TAVŞANCIL, E. (2005). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.

- THOMPSON, I. (2004). *Odadaki Sosyoloji Din Sosyolojisine Giriş*. (B. Z. Çoban, Çev.) İstanbul: Birey Yay.
- TOPALOĞLU, B. (2004). Mezhep. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 532-534). Ankara: TDV Yayınları.
- TURHAN, M. (2006). *Kültür Değişimleri*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- TÜMER, G. (1994). Din. *TDV İslam Ansiklopedisi* (s. 312-320). İstanbul: TDV.
- TÜRKDOĞAN, O. (2004). *Milli Kültür Modernleşme ve İslam*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- TYLOR, E. B. (1920). *Primitive Culture* (Cilt Vol. I). London: John Murray, Albemarle Street.
- UÇAR, R. (2006). *Sosyolojik Açısından Alevilik-Bektaşilik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- UÇAR, R. (2014). *Güç ve Değer (İlk Dönem İslam Toplumu Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- UYŞAL, V. (1995). İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Plot Çalışma. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 8 (3-4), 263-271.
- UYŞAL, V. (1996). *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: MÜ İlahiyat F. Vakfı Yayınları.
- WACH, J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*. (B. İNANDI, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- WACH, J. (1995). *Din Sosyolojisi*. (Ü. Günay, Çev.) İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yay.
- WEBER, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Z. Gürata, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınevi.
- WEBER, M. (2006). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: İletişim Yay.
- WISSLER, C. (1923). *Man and Culture*. New York: Thomas Y. Crowell Company Publishers.
- YAZICIOĞLU, Y., & ERDOĞAN, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- YILDIZ, M. (1998). *Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Üzerine Bir Araştırma (Doktora Tezi)*. İzmir.
- YILDIZ, M. (2001). Dindarlığın Tanımı Ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma. *Tabula-Rasa*(1), 19-42.
- YOUNG, K. (1934). *An Introductory Sociology*. New York: American Book Company.

İnternet Kaynakları

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul> (26.10.2015)

<http://dergipark.gov.tr/uluifd/issue/13504/163328> (13.09.2017).

http://sbedergi.erciyes.edu.tr/sayi_16/15_kusat.pdf (15.09.2017)

EKLER

Ek-1: Anket Formu

Bu anket formu, “**Türk Toplumunun Dindarlık Algısı (Batı Akdeniz Örneği)**” adlı doktora tez çalışmasının bir parçasıdır. Ankette adı geçen konuyla ilgili sorular bulunmaktadır. Anket sorularının cevaplandırılması hususunda göstereceğiniz dikkat ve samimiyet, araştırma sonuçlarının sağlıklı olması için son derece önem taşımaktadır. Bundan dolayı bütün soruları dikkatle okuyarak, seçeneklerden durum ve görüşünüzü en iyi yansıtan ifadeyi işaretleyiniz. Anket sorularına vereceğiniz cevaplar, tamamen bilimsel bir amaç için kullanılacaktır. Lütfen anket formuna isminizi yazmayınız ve hiçbir soruyu cevapsız bırakmayınız.

Anketin doldurulmasında gösterdiğiniz ilgi ve yardımdan dolayı şimdiden teşekkür ediyorum.

Halil İbrahim AKKUŞ

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim
Dalı

Birinci Bölüm

Lütfen durumunuza uygun olan seçeneğin önündeki paranteze (x) işareti koyunuz.

1. Cinsiyetiniz?

1. () Kadın 2. () Erkek

2. Yaşınız?

Lütfen yazınız.....

2. Eğitim Durumunuz?

1. () Hiç okula gitmemiş
2. () İlköğretim
3. () Lise ve Dengi Okul
4. () Üniversite veya Yüksekokul
5. () Yüksek lisans/Doktora

4. Hayatınızın büyük bölümünün geçtiği yerleşim birimi?

- 1.() İl 2.() İlçe 3.() Belde veya Köy

5. Gelir durumunuz?

- 1.() Çok iyi 2.() İyi 3.() Orta 4. () Düşük 5. () Çok düşük

6. Dinî öğrenim durumunuz?

1. () İmam-Hatip Lisesi mezunuyum
2. () Özel din öğrenimi gördüm (aile içinde, camide vb.)
3. () Din öğrenimi görmedim
4. () Başka (Lütfen yazınız)

7. Kendinizi dindarlık bakımından hangi grupta görüyorsunuz?

- 1.() Çok dindar
- 2.() Dindar
- 3.() Dinle az ilgili
- 4.() Dinle hiç ilgisi yok

8. Kendinizi herhangi bir dini gruba ait hissediyor musunuz?

- 1.() Evet
- 2.() Hayır
- 3.() Kısmen

İkinci Bölüm

Lütfen düşüncelerinizi ve durumunuzu en iyi yansıtan ifadeyi seçerek, sorunun karşısında yer alan kutucuklardan uygun olan sadece bir tanesine (x) işareti koyunuz.

		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
1	Ahireti unutmamakla birlikte, dünya hayatındaki görev ve sorumlulukları da yerine getirmek gerekir.					
2	Doğru ve dürüst olmak da, namaz ve oruç gibi birer ibadettir.					
3	Dindarlığın göstergeleri sadece ibadetler değildir; önemli olan vicdan (iç) temizliğidir.					
4	İyi bir Müslüman olabilmek için namaz, oruç, zekat ve benzeri ibadetleri düzenli olarak yapmak yeterlidir.					
5	Dindar olmanın temel şartı, ibadetleri yerine getirmekten ziyade ahlâkî bir hayat sürmektir.					
6	Kişinin davranışlarını olumlu yönde değiştirmiyorsa yapılan ibadetlerin hiçbir değeri yoktur.					
7	Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok, Allah’a tam anlamıyla iman etmek iyi bir Müslüman için yeterli özelliktir.					

8	"Dindarlığın en önemli kriteri, dinin bütün emir ve yasaklarını yerine getirmektir.					
9	İbadetleri tam anlamıyla yerine getirmediğe, Allah'a inanmanın bir önemi yoktur.					
10	Dindar olan kişi, toplum tarafından kabul gören örf ve âdetlere uymalıdır.					
11	İyi bir Müslüman, bütün davranışlarında Allah'ın rızasına uygun davranmayı amaçlar.					
12	Dindar bir kimse, dinin sosyal hayatla ilgili kurallarını da yerine getirmeye çalışmalıdır.					
13	Gerçek anlamda dindar olabilmek için, farz ibadetlerin yanında nafile ibadetleri de yapmak gerekir					
14	Müslümanın en önemli görevlerinden biri de İslâm'ı başkalarına anlatmak ve öğretmektir.					
15	Bir kişinin tam anlamıyla dindar olabilmesi için, dinin yasakladığı şeylerin tamamını yapmaktan sakınması gerekir.					
16	Çalışmak ve insanlara yardım etmek de birer ibadettir.					
17	İbadetleri tam manasıyla yerine getirmeden, sadece birtakım evrensel ahlâkî değerlere sahip olmak, ahiret hayatı için yeterli değildir.					
18	Dinde esas olan bu dünya için değil, ahiret için çalışmaktır.					
19	Dünya hayatında insanlığın faydasına olan işleri yapmayan kişi, ibadetleri yerine getirse bile dindar olarak sayılamaz.					
20	Allah'ın rızasını kazanmanın yolu, insanları sevmekten geçer.					
21	Dindarlığın temel göstergeleri; Allah'a iman etmek, ibadetleri yerine getirmek, dinin emir ve yasaklarına uymak ve ahlâklı olmaktır.					

22	İslam'ı gerçek anlamda yaşayabilmek için, İslam tarihinin ilk dönemlerindeki âlimlerin görüş ve uygulamalarını model olarak almak gerekir.					
23	Dine uygun bir hayat sürmek için Kur'an'ın yanı sıra Peygamberimize de uymak şarttır.					
24	Hz. Muhammed'in uygulamaları ve yaşantısı bir Müslüman için en güzel örnektir.					
25	Kur'an ve Hz. Peygamberin yanında din büyüklerini de rehber edinmek, iyi bir Müslüman için gerekli bir özelliktir.					
26	Kur'an bir Müslüman için temel referans kitabıdır; bunun dışında başka bir kaynağa başvurmaya gerek yoktur.					
27	Bir insanın dini kadar milliyeti de önemlidir.					
28	Dinî inançların yanı sıra millî ve kültürel değerlere de önem vermek gerekir.					
29	İnsanlara inançlarından dolayı değil, insan oldukları için değer vermek ve yakınlık göstermek lazımdır.					
30	Dindar kişi, başkalarına güven veren kimsedir.					
31	Dini yaşamak için mezheplere gerek yoktur.					
32	Bir mezhebe bağlanmadan, gerçek anlamda dindar olunamaz.					
33	Her mezhep, kişiyi değişik yollardan Allah'a götüren bir yoldur.					
34	Mezhepler dinimizin birer zenginliğidir.					
35	Kişi, sadece mensup olduğu mezhep doğrultusunda dinî hayatını yönlendirmelidir.					
36	Dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekten çok örf, âdet ve törelere uymak daha önemlidir.					

37	Bir kimse tesettüre uygun bir şekilde örtünmeden de dindar olabilir.					
38	Dindarlığın önemli kriterlerinden birisi de özel gün ve gecelerde mevlit, hatim ve benzeri faaliyetleri yerine getirmektir.					
39	Herkesi, kendi inançları doğrultusunda olduğu gibi kabul etmek ve insanlara, din anlayışlarını değiştirmeye zorlamadan saygı göstermek lazımdır.					
40	Dini, yeni gelişmelere açık bir şekilde, çağın gereklerine göre yaşamak gerekir.					
41	Dinî cemaatlerin İslâm'ı anlama ve anlatma biçimleri dinin özüne uygun değildir.					
42	Dindar olmak için herhangi bir tarikata girmeye gerek yoktur.					
43	Günümüzün şartları gereği birikimler faizle değerlendirilebilir.					
44	Görev, sorumluluk ve işlerde helâl ve haram ölçülerine uyulmalıdır.					
45	Dindar kişi, dinî-sosyal faaliyetlerde bulunmaya ve bu faaliyetlere katkı sağlamaya gayret etmelidir.					
46	Tam anlamıyla dindar olabilmek için bir din büyüğüne bağlanmak gereklidir.					
47	Muska yaptırmanın, türbe ziyaretinde bulunmanın ve benzeri faaliyetlerden medet ummanın, dinî açıdan bir sakıncası yoktur.					
48	Toplum hayatından olabildiğince uzak kalarak din daha iyi yaşanır.					

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Halil İbrahim AKKUŞ
Doğum Yeri : Şarkikaraağaç/ISPARTA
Doğum Yılı : 12.07.1982
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu:

Lisans : 2003 Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans : 2009 Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri
Anabilim Dalı (Din Sosyolojisi)

Yabancı Dil ve Düzeyi:

İngilizce : 80 (YÖKDİL)

İş Deneyimi:

1. 2004-2006 : İmam-Hatip (Sorgun/Yozgat)
2. 2006-2016 : İmam-Hatip (Atabey/Isparta)
3. 2016- : Din Hizmetleri Uzmanı (Isparta İl Müftülüğü)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar:

Yüksek Lisans Tezi : Yusuf Akçura'nın Din ve Toplum Anlayışı

Makale : Uçar, R., Akkuş H. İ., Türk Toplumunun Dindarlık Yönelimine Cinsiyet ve Yaş Eksenli Bir Bakış, Toplum Bilimleri Dergisi, C. 12, S. 23, ss. 7-22, Ankara, 2018.